

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાત કૌપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૨૮૫૭ ધર્મિક

પુસ્તકનું નામ ૩૧૧૩૧

વિષય ૩ : ૪

કર્તાનાં છપાયેલાં પુસ્તકો

ગુજરાતીમાં :

૧. કાવ્યરસિકા	કિંમત રૂ. ૧-૮-૦
૨. વિદ્યાસિકા	” ૧-૮-૦
૩. પ્રકાશિકા	” ૧-૪-૦
૪. મહાબારીનાં કાવ્યરત્નો (તંત્રી લેખે)...	” ૩-૦-૦
૫. ભારતનો ટંકાર	” ૦-૧૨-૦
૬. સંદેશિકા	” ૧-૦-૦
૭. કલિકા	” ૨-૦-૦

અંગ્રેજીમાં :

1. The Silken Tassel (અંગ્રેજી સંગીતકાવ્યો)

કિંમત રૂ. ૨-૮-૦

કલિકા

કર્તા

અરવિંદેશ્વર કુરામણ ખખરદાર

માઉટ રોડ, મદ્રાસ

સંવત ૧૯૮૨

ઈ. સ. ૧૯૨૧

મુદ્રણસ્થાન: આદિત્યમુદ્રણાલય, રાયખડ રોડ, અમદાવાદ

મુદ્રક: મનનન વિશ્વનાથ પાઠક

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ

આવૃત્તિ ૧ થી

પ્રત ૧૫૦૦

મૂલ્ય રૂ. ૨-૬-૦

સર્વ હક કૃતિ સ્વાધીન

અર્પણ

(મુક્તધારા ગુંદ)

સૃષ્ટિનાં સૌંદર્ય મેં કેં દીઠાં, અનુભવ્યાં, ગાયાં,
એ તો તારી જ્યોતિ કેરાં કિરણો અનેક ;
તેજબિંદુ તારાઓને વેરી વેરી વ્યોમ ભરે,
તોય રાત્રિ ચંદ્ર કેરો માગે અભિષેક ;
હયા પૂડે પ્રભાતના કુવારા બિડાવે બાનુ,
તેમ તારી ઓથે મેં આ ગાયાં મારાં ગાન :
જેથું કે ન જોથું તે તો જનનરી આંખ જાણે,
બાધી ! હું તો પામ્યો તારાં મોંઝાં ઉરદાન.

ધરાનણ્યાં વારિ શોષી ઈંદ્રધનુહીલા દાખે,
મેઘ એવો અમી પાછું રેડે ધરાપાદ ;
વ્યોમખાણે પાકમાં રત્નો વ્યોમમાં સમાય, શોભે,
અંતરેજ ઉદરે છે અંતરના નાદ ;—
પ્રાણુભાગી સખી મારી ! જીવનસોહાગી મારી !
સ્વાર્પણની મૂર્તિ ! માઈ અર્પણ આ અદ્ય :
દીધું તારૂં દર્શ તને ; કીધું તારૂં કહું તને :
ફળો તારે હૈયે સ્નેહસ્વપ્નના સંસ્થા !

પિછાન

કુલિકાની પિછાન કરાવવાની કશી જરૂર છે ! સર્વ સંસારી હૃદયોમાં મોડે વહેલે કોષક કાળે ફૂટતી એક અદ્ભુત કળા ફૂટે છે, અને આ સ્થૂળ જીવનમાં સ્વર્ગની મહેક મહેકાવી રહે છે. એ કળાનાં દર્શનમાં પ્રભુનાં દર્શનની દૂર દૂરની આકર્ષકતા છે, એ કળાના સુવાસ-માં પ્રભુના સ્નેહની પરોક્ષ પ્રતીતિ છે. પ્રિય વાંચક ! એ દર્શન અને એ સુવાસ તને સુગારક હો !

કવિશિરોમણિ શેક્સ્પીઅરે કહ્યું છે તેમ પ્રજ્ઞવી, કવિ અને દિવાનો—એ ત્રણે કલ્પનાબૂમિમાં ભ્રમનારા છે, અને તેથીજ આ સાદી કથાના નાયકમાં પણ એ ત્રણેના ગુણો ઓતપ્રોત છે. આ લાંબા ખંડકાવ્યમાં નાયક પોતાની પ્રેમકથા રાજઆતથી છેવટ સુધી કથો બન્ય છે. પ્રિયાદર્શનના જીવન પલટાવતા અદ્ભુત ચમત્કારથી માંડી, પ્રિયાનાં સૌંદર્ય અને વિલાસનાં અનેકાનેક ચિત્રો ચીતરતો ચીતરતો નાયક પોતાનું સમસ્ત જીવન પ્રિયાહરમના બંધનમાં પડીને અર્પણ કરે છે, અને આખી દુનિયાજ તેને પ્રિયામય લાગે છે. સ્વર્ગના સુખ કરતાં સૌંદર્ય અને કવિતાનાં દુઃખ તેને વધારે અધુરું થઈ પડે છે. તેનું સ્થૂળ જીવન અનંતકાળ જેટલું લાંબું હોત, તો મુગેના મુગે સુધી પ્રિયાનું હૃદય જીતવા તે જાન ગાયાં કરત, મરણ કે તેની પ્રિયા કાંઈ માત્ર બે ચાર વર્ષ પૂરતા કે લાંબામાં લાંબા મનુષ્યજીવન સુધીજ પૂમતા પ્રેમને ચોગ્ય નથી; તેની પ્રિયાને તો અનંતકાળ સુધી અર્પણ થઈ શકે એવાજ બેહક પ્રેમ દેવો થઈ છે. મનુષ્યજીવનની મર્યાદા બેઠને નાયકનું હૈયું મુંઝવ્યાલ છે. તેનું

સ્વર્ગ વહી જવું દેખાય છે, અને જે બાકી રહ્યું છે તેટલું ચે ઝડપી લેવા તે તત્પર થાય છે. આખરે વિજયની ધડી આવે છે, અને નાયક તથા તેની પ્રિયાનાં આકાશ એકમેકમાં ઊડાં સમાઈ જાય છે. અમર પ્રેમના લહાવા પણ અમર છે. પ્રભુનો વિરાટ પ્રેમ જેમ અણુમાં ઉતરે છે, તેમ અણુની કીકીમાં પણ પ્રભુનું આપું જગત સમાઈ જાય છે. “ પ્રેમમાં સમાય તેજ પ્રભુમાં સમાય,” એ બધાં તત્ત્વ-જ્ઞાનનું દોહન છે, અને એવા પ્રેમની આ દુનિયામાં ઝાંખી કરાવવા માટે “ પ્રભુના આશિષ સદા રહેા વરસંત ! ”

આ ખંડકાવ્યની રચના માટે કાંઈક પુત્રાસો કરવાને હું અહીં ઉચિત ધારું છું. ઇ. સ. ૧૯૨૨ ના અંતિમ ત્રણ માસમાં હું સખત માંદગી બોગવતો હતો, તે વેળાએ આ કાવ્યની બે હજાર લીટી લખાઈ હતી. ત્યાર પછી ઇ. સ. ૧૯૨૪ માં ભાવનગરમાં ભરાયેલી શુભરાત્રી સાહિત્ય પરિષદમાંથી પાછો ફરતાં હું ધણે બીમાર પડ્યો હતો, અને ચાર માસ ધરપીતાલમાં રહ્યો હતો, તે અરસામાં બાકીની એક હજાર લીટી લખાતાં આ કાવ્ય પૂર્ણ થયું હતું. જે ઊંડા વેદના બૂલાવવા માટે આ કાવ્યની પ્રેરણાના આનંદધોધ એ દિવસોમાં ધસી રહ્યા હતા, તેમાં પ્રભુના અસીમ રોહનાંજ પુણ્યદર્શન મને થયાં હતાં. આ કાવ્યની રચના સતત ધસારાખંધ વહી છે, અને તેથીજ જે છંદમાં એ આપું કાવ્ય રચાયું છે તેનું નામ “ મુક્તધારા ” રાખ્યું છે.

આ કાવ્યમાં નાયકનું પ્રેમરઘુ સતત રહેતું હોવાથી વર્ષના તમામ દિવસોમાં ગાવા માટે તેની ૩૬૫ કડીઓ રચાયેલી છે. પ્રારંભથી અંત સુધીની કડીઓમાં ભાવ અને વિચારની સળંગના અખંડ સત્યવાયેલી છે. જૂદી જૂદી પાંદડીઓનાં રંગ અને ફેરમ સુસંગત અને

સુમિશ્રિત છે, છતાં યે દરેક કડી પૂર્ણ રીતે સ્વતંત્ર અને સ્વઅર્થિત છે, એટલે વાંચકને કોઈ પણ પાતું ઉઘાડતાં અને કોઈ પણ કડી વાંચતાં તે દરેક કડીમાંના ભાવ અને વિચાર તેમાં સંપૂર્ણપણે સમાયેલા જણાશે. સંસ્કૃત કાવ્યસાહિત્યમાં જેવાં “મુક્તાક” લખાય છે, તેવીજ આ કાવ્યમાંની પ્રત્યેક કડી પણ છે.

હું દુનિયાની અનેક ભાષાઓનાં કાવ્યસાહિત્યના પરિચયમાં આવ્યો છું, અને તેના અભ્યાસના પરિણામ રૂપે અનેક સુંદર કવિઓની કવિતાઓના તથા તેમની અમૃતવાણીના ઊંડા સંસ્કાર મારા હૃદયમાં પડેલા છે. એ સર્વને હું કોઈ પણ રીતે મારા આ-માના ઉદ્દમારોથી વિભિન્ન કરી શકતો નથી. મનુષ્યના મનનું બંધારણજ તેના પૂર્વજોના સંસ્કારોથી અને તેની આસપાસના વાતાવરણથી ઘડાતું જાય છે, તેમાં કવિનું હૃદય નો અત્યંત કોમળ અને યદ્દશીલ હોવાથી તે અનેક અસરોની સુદૃઢ છાપ નળે ઘડાય છે. કવિતાની કળા જેટલી સર્જક તેટલી અનુકરણથીયે પણ છે, અને તેથીજ દુનિયાના મોટામાં મોટા કવિઓનાં કાવ્યોમાં જે પ્રગટ સામ્ય દેખાય છે તે અનિવાર્ય છે. કવિનો શક્તિનું માપ કાઢતી વખતે વિવેચકે ખાસ જોવાનું છે કે કવિના આ અનિવાર્ય ગુણની પાર એની પ્રતિભા અને સર્જકતા ઝળી જોડે છે કે નહીં. મનુષ્યની કલ્પનાઓ અને તેના વિચારોનાં બીજ તો મનુષ્યસૃષ્ટિમાં અનેકધા વેરાયેલાં છે, અને આપણે ખારીકીથી જો જોવા જઈશું તો જણાશે કે કવિની કોઈ પણ કલ્પના કેવળ નવીન કે મૌલિક નથી. જે નવીનતા કે મૌલિકતા છે તે તેને નવીન રીતે દર્શાવવામાં છે, અને એમાંજ કવિની સર્જકતા અને સદ્ગતતા છે. ચીતારાની માફક કવિની પાસે પણ અનેક રંગો તૈયાર પડેલા છે, પણ એ રંગોની ખાસ નવી હાયા અદ્ભુત મિશ્રણકળાથી ઉત્પન્ન કરવામાં

અને એ રંગોની યથોચિત વ્યવસ્થા પોતાની પીંછીથી કરીને નવુંજ ચિત્ર બનાવી બતાવવામાં કવિની કળાની નવીનતા અને સાર્યકતા રહેલી છે.

મારા હૃદયમાં પડેલા એવા ઊંડા સંસ્કારો જે મારી કવિતામાં તેની રચના વેળાએ સ્વાભાવિક રીતે પ્રતિબિંબિત થયા છે, તેને મેં આનંદથી સ્થાન આપ્યું છે. દુનિયામાં હજારો વર્ષોથી કવિવારસો ઉતરતો આવ્યો છે, અને જે મારા હૃદયમાં કવિતા કંગેથી હોય તે તેને એ કવિવારસાનો હક્ક છે. એ વારસાનો ભોગવટો હું માત્ર મારાજ આનંદને માટે એકલો કરતો નથી, પણ તે મારી પ્રિય ગુર્જર કાવ્યદેવીને સરણે ધરીને તેને અનેકવિધ શયુગારવાની હું ઊડી અભિલાષા રાખું છું. એ દેવીની વાટિકામાં તેની ભૂમિ અને તેના વાતાવરણને યોગ્ય જે જે સુંદર ફળફૂલના રોષાઓ મારા પરદેશ-વિહારમાં અને મળી આવ્યા તે તે સર્વને મેં આનંદથી રોપ્યા છે, અને તેઓને મારા હૃદયના રુધીરથી સીંચીને ઉછેર્યા છે. કલિકાના નામકના શબ્દોમાં કહું તે।

“ અમણિત સૂર્યો અને નક્ષત્રોનાં વિશ્વ વિષે
મહા ધૂમકેતુ શો હું ધૂમી વળ્યો આજ;
ઠામઠામથકી જ્યોતિ બરી બરી લાગ્યો જોતી,
ભર્યું છે અખુટ માઈ પાત તારે કાજ ! ”

આ કાવ્યમાં ઇંગ્લાંડ, અમેરીકા, યુરોપ, હિંદ આદિ દેશોની અનેક ભાષામાંનાં કાવ્યોનાં અનુસરણ, અનુકૃતિ કે અનુવાદ રસિક વાંચકને બહુ ઠેકાણે જડી આવશે. એ સર્વ યોગ્ય સ્થળે અને યોગ્ય કાળે આ કાવ્યની રચનામાં જેમ જેમ સ્ફુરતાં ગયાં તેમ તેમ કદા પણ સંકેત વખર તેઓને સ્થાન આપ્યું છે. એ લખાતી વેળા મૂળ કાવ્યો મારી પાસે હતાં નહીં, એટલે માત્ર સ્મરણમાં તેઓની જોડણી

છાયા હતી અને તેઓના જેટલા સંસ્કાર પડેલા હતા, તેટલું તેઓનું પ્રતિજ્ઞવન અહીં ઉદ્ભવવા પામ્યું છે. આ સર્વમાં કવિનો પોતાનો રસ કેટલો અને કેવો વલો છે તેની તુલના કરવાનું કામ રસિક વાંચકનું છે. શબ્દગાર સમ્પવવામાં જે કળા, રસિકતા અને નવીનતા છે તે શબ્દગારને યુંથી જોવામાં નથી, એ કહેવાની શું અહીં અગત્ય છે ?

એક રસિક મિત્રે આ ખંડકાવ્ય વાંચીને કહ્યું છે કે એ તો Love's Encyclopoedia-પ્રેમનો સર્વકોષ-છે. આ વચનમાં અનેક ધ્વનિઓ છે, અને તે આ કાવ્યને અનેક રીતે લાગુ પાડી શકાય. બાલ્ય અને નરસિંહ મહેતાથી માંડીને એક આજ સુધીના ગુર્જર કવિઓએ સુ-ભારતમાં અનેકવિધ માન માયાં છે, છતાં આ “કલિકા” માંના બાવ, ઉદાસ અને કષ્ટનાતો રસ આરોગતાં વાંચકને પોતાના હૃદયમાં અણુઓચેલી અનેક નવી ભૂમિનાં દર્શન કરે. જ્યાંસુધી મનુષ્યહૃદય છે, ત્યાંસુધી મનુષ્યહૃદયની એ કથા કવિઓ નવી નવી રીતે ગાવા-જ કરવાના પ્રજુના જેટલોજ પ્રેમ પણ અનંત છે, કારણ કે પ્રજુ પોતેજ પ્રેમ છે.

આ કાવ્યમાં વપરાયેલા છંદની રચના પ્રયત્નબંધ છે, અને તેનો પ્રસ્તાવ જૂદા લેખથી ઠીક છે. છંદનું મૂળ જૂનું છે, પણ તેમાં આજ સુધી અણુદીઠા રહેલા પ્રયત્નતત્ત્વને પ્રકાશ આપી ગુર્જરાની ભવમાં પણ પ્રયત્નબંધ આવી શકે છે, અને તેજ મારા વિચાર પ્રમાણે આપણી ભાષાના પ્રાણને વધારે અનુકૂળ છે, તે સ્પષ્ટ રીતે આ કાવ્યની રચનામાં બતાવાયું છે. વળી આ આખું લાંબું ખંડકાવ્ય એકજ છંદમાં લખાયું છે, પણ તેની રચનારીતિમાં એવા પદ્ધતિ રાખેલા છે, કે તેથી તેમાં એકતાનતાનો ભવ રહેતો નથી. ગુર્જર કાવ્યસાહિત્યમાં હજી યજ્ઞ પ્રદેશ અણુખેડાયેલા રહેલા છે, અને કવિઓનો તો ધર્મ છે કે

તેઓએ પોતાની નિત્યનવીન કળાથી નવનવા પ્રદેશો ખેડીને તે સર્વને
કળકૃતિથી પ્રપ્રુક્ષિત બનાવવા.

ઇંદ્રધનુના પલક પ્રકાશીને સહજ ઊડી જતા અપૂર્વ સૌંદર્યને
ઝડપી લઘુને પૃથ્વી પર ઉતારી જગતમાં તેને સ્થાપી કરીને સતત
આનંદ વેરતું કરવાની કવિઓ અને કળાવિધામકેની અમર આકાંક્ષા
હોય છે. એ આકાંક્ષાને પૂરવામાંજ તેઓનાં જીવનની ગતિ વહે છે.
એ આકાંક્ષા આખર સુધી અણપૂરીજ રહે છે, છતાં એના પરિણામ
રૂપે જન્મતને અનેક સુંદર ચિત્રો મળે છે, અને તેમાં તેને એ ઊંડા
સૌંદર્યતત્ત્વની અનેક અધુરી-મધુરી ઝાંખી વાય છે. એ સૌંદર્યને
ઝડપવા જતા તેમાં જે કટુતા અનુભવવાની છે, તથા એ કટુતામાર્થી-
જ જે ઊડી ઊડી કરી રહેતી વિરઘચાખી મધુરતાની મળેદારી ઊડાવ-
વાની છે, તેની રસતુલાને સમતોલ રાખવામાંજ એ કવિ-આત્માની
કસોટી છે. ઇશ્વર કરો કે આ કાવ્યનાં વાંચકો એ સૌંદર્યનાં માધુર્ય-
ભાગીજ બનો ! અસ્તુ.

અરહેશ્વર કેરામજી અમરદાર

માર્કેટ રોડ, મદ્રાસ :

તા. ૨૫-૧-૧૯૨૬

ગુજરાતી પદમાં પ્રયત્નબંધ

અંગ્રેજી અને બીજી પાશ્ચાત્ય ભાષાઓના પરિચયમાં જ્યારથી આપણે આવ્યા છીએ, ત્યારથી આપણા કવિઓએ ગુજરાતી પદ-શાસ્ત્રમાં સુધારો વધારો કરવા કંઈ કંઈ પ્રયોગો કર્યા છે. એક કવિ નર્મદના વખતથી ગુર્જર કાવ્યદેવીનાં અંજર સાંકડાં લાગવાની દરિયાદ ચાલુ છે. કોઈએ એ અંજર તદન-તોદી નાખી ફેંકી દીધાં છે, તો કોઈએ એને વધારે મોઢળાજીભર્યા અને હળવાં કરવાના પ્રયત્નો કર્યા છે. એ સર્વ પ્રયત્નો અને પ્રયોગોમાંથી એક વાત સહેજે તરી આવે છે, કે જૂની સંસ્કૃત પદશાસ્ત્રની ધારી પર આપણી ગુજરાતી કવિતાઓ હજી સુધી રચાય છે, તેમાં કવિઓને કાંઈક પ્રતિકૂળતા કે અસ્વાભાવિકતા, સંકડાસ કે ભાષાના ઘબ્દોના સ્વાભાવિક ઉચ્ચાર-ની વિલક્ષણતા આદિ અનેક ત્રુટીઓ એ રચનાર્થમાં અનુભવાય છે. કેટલાક કવિઓ અને વિદ્યાર્થી માત્ર શ્લોક વળગી રહેવામાં માન જળવાયેલું માનતા હોવાથી એ વિચિત્રતા અનુભવતાં છતાં એજ પદ શ્લોક વળગી રહે છે, અને તેમાં ફેરફાર કરવાની કે સુચવવાની કૃષ્ટતા કોઈ કરે તો તેનો ઉપહાસ કરવામાં તેઓ પોતાનું મહાકર્તવ્ય સમજે છે.

બીજાઓના અનુભવની વાત જાણુએ રાખતાં હું અહીં મારા પોતાનાજ અનુભવની વાત કરવાનું શુકત ધારૂં છું. જ્યારથી હું ગુજરાતી કવિતા સાંભળતો કે વાંચતો આવ્યો છું, ત્યારથી મને તેના ઉચ્ચારણમાં કોઈક અસ્વાભાવિક વિલક્ષણતા જણાતી આતી છે. માત્રાએજ હંદમાં જે કવિતાઓ લખાયેલી છે, તેમાં આ અસ્વાભાવિકતા ઘણી સ્પષ્ટપણે બહત થતી નથી, પણ અક્ષર-

મેળ હંદોમાં તે એ વિલક્ષણતા બહુજ છતી થાય છે. ૨૫-
 બીજા હંદોમાં મધુમાપ અને વતિએ પૂરેપૂરાં સાધ્યા છતાં પણ જ્યારે
 એ હંદની પંક્તિનું ઉચ્ચારણ આપણે સ્પષ્ટ રીતે તેવાજ સંસ્કૃતમાં
 લખાયેલા હંદ પ્રમાણે કરવા જઈએ છીએ, ત્યારે આપણે જણે આપણી
 શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષા નહીં પણ ગુજરાતી અને સંસ્કૃત એ ઉભય
 ભાષાઓ ભળેલી કોઈ બીજીજ વિચિત્ર ભાષાના ઉચ્ચારો કરતા
 હોઈએ એવું લાગે છે. એ વિલક્ષણતા ઉપર આંખ આડા કાન કરવામાં
 કરી સાક્ષરતા નથી. એ સ્થિતિ સીકાર્યેજ છૂટકો છે. જે અક્ષરો
 અને શબ્દો સંસ્કૃતમાં છે તેજ અક્ષરો અને શબ્દો ગુજરાતીમાં વપ-
 રાયા છતાં, અને હંદોનાં મધુમાપ પણ દેખીતી રીતે સરખાં હોવા
 છતાં, આ ઉચ્ચારની વિલક્ષણતા આ બંને ભાષાઓના પ્રચલિત થયેલા
 જૂઠા જૂઠા ઉચ્ચારોને લીધે પ્રત્યક્ષ પ્રગટ થાય છે, એટલે જે હંદોનું
 વહન સંસ્કૃતમાં કર્ણપ્રિય અને સરળ લાગે છે, તેઓનું વહન ગુજરાતી-
 માં આ રીતની સ્પષ્ટ ઠક્કણા અને વિચિત્રતા ઉત્પન્ન કરે છે. એ
 બેદનું મૂળ સમજી શકાય તેમ છે.

સંસ્કૃત ભાષામાં શબ્દોની તમામ શ્રુતિઓ સંપૂર્ણ અને સ્પષ્ટ
 રીતે બોલાય છે, ત્યારે ગુજરાતીમાં એજ શબ્દોમાંની કેટલીક
 શ્રુતિઓ ગુજરાતી ભાષાના ઉચ્ચાર નિયમોને આધારે શાંત અથવા
 અસ્વરિત, લગભગ શુદ્ધ વ્યંજન જેવી બોલાય છે. ઉદાદરણી આ
 વાત વધુ સ્પષ્ટ કરીશું. સંસ્કૃત શબ્દો પ્રચાર, ઉભય, અદ્વિત, સકલ-
 મયતા, કૂળન, જ્ઞાન, આદિના તમામ અક્ષરો કે શ્રુતિઓ સંપૂર્ણપણે
 ઉચ્ચારાય છે, ત્યારે એજ શબ્દોને ગુજરાતીમાં ઉચ્ચારતાં એમાંના ર,
 ય, ત, લ, ન, ન, અનુક્રમે શાંત હોવાથી લગભગ વ્યંજનના જેવા
 તેઓના ઉચ્ચાર થાય છે. સ્પષ્ટજ છે કે એ શબ્દોના ઉચ્ચારણમાં આવેલા

ઉધારો ભેદ હોવાથી એજ શબ્દો સંસ્કૃત છંદોમાં જ્યારે સ્થાન પામે છે ત્યારે તેઓના ઉચ્ચાર ગુજરાતી જેવા કરવા જઇએ તો છંદનો લય હાન થાય છે, અને ગુજરાતીમાં લખાયેલા એજ છંદોમાં તેઓના ઉચ્ચાર સંસ્કૃત જેવા કરવા જઇએ તો આપણે આપણી શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષા બોલતા નથી એવું સમજાય છે. માત્રાબંધ છંદોમાં આ વિલક્ષણતા એટલી બધી હતી થતી નથી, કારણ કે તેમાં જો માત્રા, તાલ અને યતિના નિયમો સચોટ ધર્મશુદ્ધિથી સચવાયા હોય, તો આ શાંત સ્વરોને બહુ બાર સાથે બોલવાની ખાસ જરૂર રહેતી નથી, પણ રૂપ-બંધમાં તો દરેક શ્રુતિનો ઉચ્ચાર સંપૂર્ણપણે થાય તોજ લયશુદ્ધિ રહે છે.

માત્રાબંધ અને રૂપબંધ છંદોમાં આ વિલક્ષણતા છે, તો અક્ષર-બંધ છંદોમાં તો ઉચ્ચારો પશ્ચાત્ત વિપરીત થાય તેમાં નવાઈ નથી. અક્ષરબંધ છંદમાં માત્ર અક્ષરોનીજ ગણના હોય છે; તેમાં સંધિ અને યતિની યોજનાઓ છે, પંક્તિમાં કદાચ કેઈ અક્ષર લઘુ કે ગુરુજ જોઈએ એવું પણ બંધન છે, છતાં ગુજરાતીમાં જ્યારે એવો અક્ષરબંધ માત્ર એટલાજ નિયમો પાળીને લખાય છે, ત્યારે તે છંદ ઉચ્ચારણમાં તો પશ્ચાત્ત વિપરીત લાગે છે. ઉદાહરણ તરીકે આપણે સાદામાં સાદો અનુષ્ટુપ્ છંદ લઈશું, એની પંક્તિમાં ૫-૧૩-૧૫ અક્ષરો લઘુજ જોઈએ, તેમજ ૭-૮-૧૬ અક્ષરો ગુરુજ જોઈએ; બાકીના બીજા લઘુ કે ગુરુ મને તે હોય તે ચાહે; ચોથે આઠમે યતિ જોઈએ, પછી અઞ્જારમે કે બારમે અક્ષરે યતિ જોઈએ. આ મર્યાદાઓ પાળવા છતાં ગુજરાતી ભાષામાં અનુષ્ટુપ્ લખાય છે ત્યારે તેના ઉચ્ચાર અગુજ-રાતી થાય છે. બંધન વગરના બાકીના બધા અક્ષરો જો ગુરુ હોય તો આ વિપરીતતા બહુ જણાતી નથી, કારણ કે તેની શ્રુતિઓ

સ્વાભાવિકપણે સંપૂર્ણ જ્ઞાન છે; પણ જ્યાં લઘુ અક્ષર અસ્થાને આવી જાય છે, ત્યાં તે ઉચ્ચાર અનુજરાતીજ થાય છે. ઉદાહરણ તરીકે

“કરતાં કરતાં આન્યો એક માલત્રિમંડપ”

એ કાન્તનો અનુષ્ટુપ્ વાંચતાં “કરતાં કરતાં” એ શબ્દોની બધી શ્રુતિઓ સંપૂર્ણપણે બોલવા જતાં, તેનો ઉચ્ચાર બંને ઠેકાણે “ર” સંપૂર્ણ જોવાતાં, અનુજરાતીજ થાય છે, કારણ કે એ “ર” શાંત છે, અને આપણે “ક” શ્રુતિજ સંપૂર્ણ સ્વર સાથે બોલતા હોવાથી તે “ર” નો જે સ્વાભાવિક ઉચ્ચાર છે તેથી વિપરિત ઉચ્ચાર ઉપથી પંક્તિમાં સ્પષ્ટ રીતે થાય છે. વળી છેલ્લા શબ્દ “મંડપ”માં ‘પ’ સંસ્કૃતની જેમ સંપૂર્ણ સ્વર સાથે બોલવો પડે છે, તેનો ઉચ્ચાર તો વળી વિશેષ વિચિત્ર થાય છે.

આ બધી ખટકો વર્ષો સુધી અને મારી કવિતારચનામાં ખટ-ક્યાજ કીધી છે. એ માટે જોડો વિચાર કરતાં અને એવું જણાવું કે આપણા બાલણ, નરસિંહ આદિ જૂના કવિઓએ મોટે ભાગે ફેરી રાહો ને પદોમાં જે કવિતાઓ રચી છે, તેમાં તેઓ અક્ષર કે માત્રા ઉપર આધાર ના રાખતાં માત્ર શબ્દોના શુદ્ધ અનુજરાતી ઉચ્ચારોનેજ પ્રાધાન્ય આપી તાલના નિયમનેજ અનુસરીને પોતાની કવિતાઓ લખી છે. નરસિંહ મહેતામાંથી ઉદાહરણ લઈએ :

“ભાવતાં જોજન ભાવ ખરીને વહાલા કાળે કરીએ રે.”

“સખી મળીને પિયુ અવલોકે હરિ પેખતાં મંદિર આન્યા.”

આ પંક્તિઓમાં “ભાવતાં” નો ‘વ’ અને “પેખતાં” નો ‘ખ’ એ બંને શાંત સ્વરો હોવાથી તે ટૂંકા, બંજન જેવા, બોલાય

છે; તેમજ ન, વ, વ અને ર, એ અક્ષરોમાંના સ્વરો પણ શાંત હોઈ બંધન જેવાજ ઉચ્ચારાય છે, અને પંક્તિના લયમાં કરો લંગ પડતો નથી.

ગુજરાતી સાહિત્યમાં પ્રેમાર્નદના કાળ સુધી કવિતાએ પદ, મરખી, આદિ દેશી રાહોમાં લખાઈ, પણ પછી સંસ્કૃત શાસ્ત્રોએ અને પુરાણોએનો મર્વ તોડવા પ્રેમાર્નદે પોતાના શિષ્યમંડળ સાથે સંસ્કૃત જ્ઞોત્તમાં ગુજરાતી કવિતા કરવાનો અંબીર પ્રયત્ન આદર્યો, અને સામળ-મટ, વક્ષમ, રત્નો આદિ કવિઓએ એ પ્રચાર વધાર્યો. કવિ દલ-પતરાએ અને નર્મદાચંકરે એ પ્રચારને તેથી થે વધુ વેગવાન કર્યો. આધુનિક કવિતામાં તો શિખરિણી, મંદાકાંતા, અનુષ્ટુપ, સાર્દલવિકીરિત, પૃથ્વી આદિ અનેક સંસ્કૃત જ્ઞોત્તો મોટે ભાગે લખાવા માંડ્યાં, અને એવી રીતે ગુજરાતી કવિતા આ હોદ્દામાં અગુજરાતી ઉચ્ચારોના બંધનમાં જકડાઈ પડી. એના પરિણામ રૂપે ગુજરાતી પદ્યશાસ્ત્રમાં બંડખોર પેદા પડ્યા, અને પદ્યશાસ્ત્રના તથા ખરી કવિતારચનાના નિયમ માત્ર તોડી વઢોડી નાખવાના પ્રયત્નો અને પ્રયોગો થયા.

આ સર્વ વાતનો વિચાર કરતાં એમ લાગે છે કે ગુજરાતી પદ્યશાસ્ત્રમાં શ્રુતિઓની આંકણી કોઈ નવા ધોરણ કે નિયમ ઉપર કરવી જોઈએ. ગ્રીક અને લાટિન ભાષાઓમાં સંસ્કૃતની જેમ લઘુ ગુરુ શ્રુતિઓ (quantities) સ્પષ્ટ રીતે ઉચ્ચારાય છે, અને એ ભાષાઓના શબ્દોમાં પણ પ્રયત્નતત્વ (accent) અગ્રેજીના જેવું સ્પષ્ટ અને નિશ્ચિત નથી. એટલે એ ભાષાઓમાં સંસ્કૃત પદ્યની જેમ લઘુ ગુરુનીજ યોજના તાલ (ictus) અને મતિ (caesura) સાથે થાય છે. સંસ્કૃત શબ્દોમાં પણ વૈદિક કાળમાં ઉદાત, અનુદાત, સ્વરિત જેવા પ્રયત્નોનું તત્ત્વ હતું, એટલે તે જેવાના સાદામાં સાદા

અક્ષરબંધ હોદોમાં જે ઝાઝાઓ અને મંત્રો રચાતાં હતાં, તેમાં એ પ્રયત્નોજ પદના લક્ષનાં નિયામક તત્ત્વો હતાં. ધીમે ધીમે એ પ્રયત્નો જુલાતા ગયા, અને પછી મહાકાવ્યોના કાળમાં લઘુ ગુરુનાં રૂપ ઉપર પલ્લવું બંધારણ બંધાવું અને તે પછીના કાળમાં પૂર્ણપણે ખીસ્તું. પણ સંસ્કૃત ભાષા પ્રજાવર્ગમાંથી બોલાતી બંધ પડી, અને પ્રાકૃત ભાષા-માંથી આજની હિંદની ઘણીખરી ભાષાઓનાં નવાં સ્વરૂપો ધીમે ધીમે ધડાયાં, તેમાં મૂળ સંસ્કૃત શબ્દો તત્સમ તરીકે રહ્યા છે અને વપરાય છે, તે સર્વના ઉચ્ચાર એ ભાષાપુત્રોએની પૃથક્ પૃથક્ વિ-શિષ્ટતા પ્રમાણેજ થાય છે. એ વિશિષ્ટતાના નિયમો પ્રમાણે તત્સમ, તદ્ભવ કે દેશ, એ તમામ શબ્દોના ઉચ્ચાર નીચે પ્રમાણે થાય છે, અને એ માટે સહજત વિદ્વાન રા. બ. કમળાચંદર પ્રાણ્યશંકર ત્રિવેદીના “બૃહદ્ વ્યાકરણ” માં સ્પષ્ટ ઉત્તેજ કાઢેલો છે, તે લગભગ તેમનાજ શબ્દોમાં ઉતારું છું :

૧. બધી દેશી ભાષાઓમાં ઉપાંત્ય સ્વર પર ભાર (accent) પડે છે.
૨. આપણી ગુજરાતી ભાષામાં સ્વરભાર-પ્રયત્ન-હમેશ શબ્દના આદિ સ્વર પર પડે છે, અને શબ્દ મોટો હોય તો આદિ સ્વર પર અને બીજા સ્વર પર એમ એ ભાર પર ભાર પડે છે. આ સ્વરભારને લીધે અંત્ય ‘અ’ અને મોટા શબ્દોમાં તેની સાથે વચ્ચે ‘અ’ પણ અનુચ્ચરિત રહે છે.
૩. ત્રણ અક્ષરવાળાં વિશેષ નામો કે સામાન્ય નામો હોય, તે પણ જ્યારે સંબોધન તરીકે ઉચ્ચારાય છે, ત્યારે સ્વરભાર ઉપાંત્ય સ્વર પર પડે છે.

આ ઉપરથી હવે ખુદ્ધું સમજશે કે આપણી બાષામાં પ્રચલ, સ્વરિત્વ કે સ્વરભાર છે, અને એના પરિણામ રૂપે શબ્દોમાં આવતા અક્ષર ચોક્કસ નિયમોને આધીન બની શાંત રહે છે. એ નિયમો પણ, ઉપદાન બાકરણને આધારે, નીચે પ્રમાણે છે :

૧. શબ્દને અંતે આવેલો અક્ષર શાંત છે :

ઉદાહરણ તરીકે—મ્હાણું, મ્હરું, જાનું, વેડું, પ્રીતમું.
અહીં ત્રિસ્વરી શબ્દોમાં પહેલી ને બીજી શ્રુતિ પર પ્રચલ છે, અને દ્વિસ્વરીમાં પહેલી શ્રુતિ પર છે. તમામ અંત્ય અક્ષર શાંત છે.

૨. સમાસના અવયવને અંતે અક્ષર શાંત છે :

ઉદાહરણ તરીકે—રાંબૂપૂરું, દેવમેદિરું, મ્હરુંમ્હરું.
અહીં પ્રથમ બે શબ્દોમાં પહેલી, ત્રીજી ને ચોથી શ્રુતિ પર પ્રચલ છે, અને ત્રીજા શબ્દમાં પહેલી, ત્રીજી ને પાંચમી શ્રુતિ પર છે. અવયવોના અક્ષર (જ, ધ, વ તથા બધા ૨) શાંત છે.

૩. પ્રત્યય પર છતાં અંગને અંતે આવેલો અક્ષર શાંત છે :

ઉદાહરણ તરીકે—મ્હાણું, મ્હાણું, મ્હાણું, મ્હાણું, મ્હાણું.
આ શબ્દોમાં પહેલી અને બીજી શ્રુતિ પર પ્રચલ છે, તેમજ ચોથા, પાંચમા ને છઠ્ઠા શબ્દોમાં બીજી શ્રુતિ પર પણ પ્રચલ છે. અંગના અંત્ય અક્ષર બધા શાંત છે :

૪. ત્રિસ્વરી શબ્દમાં વચ્ચે 'અ' હોય અને અંતે 'અ' ન હોય તો વચ્ચે અક્ષર શાંત છે :

ઉદાહરણ તરીકે—મ્હાણું, મ્હાણું, મ્હાણું, મ્હાણું, મ્હાણું.
આ શબ્દોમાં પહેલી શ્રુતિ પર મુખ્ય પ્રચલ છે અને ત્રીજી શ્રુતિ પર બીજી પ્રચલ છે. વચ્ચે અક્ષર બધા શાંત છે.

૪. ચતુઃસ્વરી સ્વરોમાં બીજો ને ચોથો અક્ષર સાંત છે :

ઉદાહરણ તરીકે—મંડુમંડુ, મંડુમંડુ, મંડુમંડુ, મંડુમંડુ.

આ સ્વરોમાં પહેલી અને ત્રીજી શ્રુતિ પર પ્રયત્ન છે. બીજી ને ચોથી શ્રુતિના અક્ષર સાંત છે. 'મંડુમંડુ' એ ચતુઃસ્વરી જ્યાં સંયુક્ત સ્વર હોવાથી તેને એ નિયમ લાગુ પડતો નથી, પણ પહેલો નિયમ લાગુ પડે છે.

૬. પંચસ્વરી સ્વરોમાં બીજો ને ચોથો અક્ષર સાંત છે, પણ અંત સ્વર અક્ષર હોય તો બીજો ને પાંચમો અક્ષર સાંત છે :

ઉદાહરણ તરીકે—પંડુપંડુ, સીંધુસીંધુ, સંડુસંડુ, સીંધુસીંધુ.

અહીં પ્રથમ ત્રણ સ્વરોમાં પહેલી, ત્રીજી ને પાંચમી શ્રુતિ પર પ્રયત્ન છે, અને બીજી ને ચોથી શ્રુતિના અક્ષર સાંત છે. પણ ચોથા સ્વરોમાં પહેલી, ત્રીજી ને ચોથી શ્રુતિ પર પ્રયત્ન છે, કારણ કે બીજી ને પાંચમી શ્રુતિના અક્ષર સાંત છે.

આ લાંગા વિવરણ ઉપરથી સમજાશે કે આપણી ભાષામાં પણ આ અક્ષરના સાંત ઉચ્ચારને લીધે પ્રયત્નતત્ત્વ સ્પષ્ટ રીતે વસેલું છે. અંગ્રેજીમાં પણ ઝીલુવટથી તપાસતાં એવું માલમ પડે છે કે સ્વરોમાં મુખ્ય પ્રયત્ન તે તે સ્વરના અર્થને મુખ્ય રીતે પોષનાર મૂળ ધાતુવાળી શ્રુતિ પરજ પડે છે, અને લાંગા સ્વરોમાં મુખ્ય પ્રયત્નવાળી શ્રુતિથી ત્રીજી શ્રુતિએ પણ અનુક્રમે સ્વરિત રહે છે. આપણી ભાષામાં સાંત અક્ષર જ્યાં જ્યાં હોય ત્યાં ત્યાં તેની આગલી શ્રુતિ પર પણ પ્રયત્ન આવે છે. એ રીતે જોતાં આપણી ભાષામાંના સ્વરોમાં પ્રયત્ન ક્યાં ક્યાં ને કેમ પડે છે, તેના ઉપર લખેલા નિયમોનું દોહન કાઢવું કાલુ નથી. એમાં મુખ્ય પ્રયત્ન તો

શબ્દની પ્રથમ શ્રુતિ પરજ પડે છે; પછી જે જે શ્રુતિમાં ચુરુસ્વર હોય અથવા જેની પાછળનો અક્ષર શાંત હોય તે તે શ્રુતિ પર પણ ગૌણ (Secondary) પ્રયત્ન આવે છે આ પ્રયત્નનો ઉપયોગ આપણે ગુજરાતી પદશાસ્ત્રમાં પણ સવિવેક કરવા માંડીએ, તો આપણે અનેક પ્રયત્નર્થક હંદો બનાવી શકીએ, અને તેથી એ હંદો આપણી ભાષાના પ્રાચુર્યે તથા તેના ઉચ્ચારનિયમેને સર્વ રીતે અનુકૂળ અને સ્વાભાવિક થઈ પડે. પ્રયત્નનું તત્ત્વ ઉપયોગમાં આવતાં લઘુચુરુનાં નિશ્ચિત સ્થાનો રાખવાની અગત્યનીકળી જશે, અને ભાષામાંના લગભગ તમામ શબ્દોને, વિચારોને કે કલ્પનાને કશો પણ ભોગ આપ્યા સિવાય, કોઈ પણ ચતુર કળાવિધાયક એવા પદ્યર્થમાં વાપરી શકશે.

આપણી ભાષામાં ઉપર લખ્યા પ્રમાણે શાંત અક્ષર હોવાથી જે શબ્દો માત્ર એ લઘુ શ્રુતિના કે તેથી વધારે લઘુ શ્રુતિના છે, તેમાંના છેલ્લો અક્ષર શાંત હોય, તો તેની આગલી લઘુ શ્રુતિ થકી કાઢને સહેજે ચુરુ જેવી બને છે. દાખલા તરીકે—પણ, કર, મને, મનન, અધમ, જેવા શબ્દોમાં અંત્ય શાંત અક્ષરની આમલી શ્રુતિ થકી કાઢી લાગે છે, અને તેથી તે શ્રુતિ ચુરુ જેવી સંભળાય છે. એજ બૃહ હારણને લીધે રા. રા. નાનાલાલ કવિએ તેમજ રા. રા. બળવંતરાય ઠાકોરે એ ઉચ્ચારની વિલક્ષણતાનો આશ્રય લઈને ઘણા રૂપર્થક હંદોમાં એક શુદ્ધ ચુરુ શ્રુતિને બદલે આવી બે લઘુ શ્રુતિઓ ચુરુ તરીકે કામમાં લીધી છે, અને તેની સામે આપણી ભાષામાંના પ્રયત્નતત્ત્વનો સ્વીકારજ નહીં કરવાનો આમક રાખનાર આપણા સમર્થ પુરાણ વિવેચક રા. રા. નરસિંહરાવ દીવેડીયાએ સખન વિરોધ દર્શાવ્યો છે. જેમ રા. રા. નાનાલાલે તથા રા. રા. ઠાકોરે એક બૃહ

તરત્રને પ્રાધાન્ય આપ્યું તેમાં સત્યાંશ છે, તેમજ રૂપબંધ હંદોમાં શ્રુતિઓ લઘુ ગુરુ સ્પષ્ટ અને સંપૂર્ણ જોષએ એ નિયમને દૃઢતાથી પળાવવાના સદામંદી રા. રા. નરસિંહરાવના વિરોધમાં પણ સત્યાંશ છે. પણ એ ઝગડાનું મૂળ બીજાનું અંદામાં રહેલું હોવાથી જો આપણી ભાષામાં અક્ષર શ્રુતિઓ સાથે પ્રયત્ન સાચવીને પ્રયત્નર્થક હંદો રચવામાં આવે તો બધી સરળતા થઈ જાય, અને ગુજરાતી પદ્ય પોતાના આત્માના સંપૂર્ણ તેજમાં અને સ્વતંત્રતામાં, અંગ્રેજી પદ્યના જેવુંજ, ઝળી રહે.

ઉપલા નિયમેને વશ રહીને ગુજરાતી પદ્યમાં પ્રયત્નર્થક હંદ બનાવવા મેં પ્રયાસ આદર્યો, અને તે માટે મારી પહેલી નજર આપણા જૂના કવિત અથવા મનહર હંદ પર પડી. હિંદીમાં આ અક્ષરમેળ હંદ ધણેજ પ્રચલિત છે, અને બાદ ચારણોનો તે એ બહુ પ્રિય હંદ છે. એનીજ ઉપરથી ગુજરાતીમાં પણ કવિ દલપતરામે અને તેમના અનુયાયીઓએ એ હંદનો સારી પેઠે ઉપયોગ કીધો છે. મેં પણ મારી કાબરચનાના આઘ પ્રયાસોમાં એજ હંદનો પુષ્કળ ઉપયોગ કર્યો હતો. પણ એ હંદનો ઉપયોગ હિંદીમાં ને ગુજરાતીમાં અક્ષરમેળ હંદ તરીકે જૂઠીજ રીતે ને જૂઠાજ નિયમ પર થયેલો છે, અને તેથી એ હંદમાંની પ્રત્યેક શ્રુતિ અક્ષરર્થધને અનુસરીને સંપૂર્ણ જોણવી પડતી હોવાથી ઉપર જણાવ્યું છે તેમ તેમાં શબ્દોના ઉચ્ચાર અગુજરાતી કરવા પડે છે. વળી શબ્દોના પ્રયત્નતરત્રને માન ના આપ્યાથી—કે તેની પિઠાનજ ના હોવાથી—બહુ વેળા કવિ દલપતરામ જેવા હંદ નિયમેને અતિ ચીવટામયી પાળનારા અને હંદોલપને અન્ય રચણાએ જતા પણ ના તોડનારા કવિને હાથે પણ એ મનહર હંદમાં એવી રચના થઈ છે કે તેથી આપણી કેમજ કર્ણશુદ્ધિને આધાતજ

પહોંચે. ઉદાહરણ તરીકે એમનાજ કાવ્યમાંથી નીચે ઉતારે આપું છું,
તે આ વાત સ્પષ્ટ કરશે :

“ મૂળની દગલીતણાં જાણક બનાવે પર,

કહે એક એક પ્રત્યે આ રૂંડો જીઠાવ છે. ”

(દસપત્રસંખ્ય, ભાગ ૧ લો, પૃષ્ઠ ૧૬૬)

એ હંદમાં ચાર ચાર અક્ષરે તાલ છે અને ચતુરક્ષર સંધિ છે, તે જોતાં પ્રથમ પંક્તિમાંના ‘ દગલી ’ શબ્દમાંના ‘ મ ’ ઉપર તાલ આવે છે, તેથી ‘ દગલી ’ના ઉચ્ચાર ‘ દગલી ’ જોવો-‘ મ ’ પર ભાર આવતા—આવ છે અને કર્ણુકદ્ધ બને છે. કેઈ કહેશે કે ચતુરક્ષર સંધિ હોવાથી સંધિના ચોથા અક્ષર પછી યતિ રાખી હોત તો તાલ વૃદ્ધત નહીં, પણ સારે એજ પંક્તિમાં પાછળથી ‘ બનાવે ’ શબ્દ આગળ ‘ પણ ’ના પાસે સંધિને લીધે યતિ ના રાખ્યા છતાં આ પંક્તિને લય અને ‘ બનાવે ’ શબ્દનો સ્વાભાવિક ઝુજરાતી ઉચ્ચાર કાયમ રહે છે, તેનું શું કારણ ? કારણ એજ કે અહીં શબ્દનું પ્રયત્નતત્ત્વ તેજ ઢેકાણે આવતા તાલને સાચવી રહ્યું છે. ‘ બનાવે ’ શબ્દમાં પ્રથમ શ્રુતિ પર પ્રયત્ન છે, તેમજ બીજી શ્રુતિ ગુરુ હોવાથી ત્યાં પણ પ્રયત્ન છે, અને એ શબ્દમાંનો બીજો પ્રયત્ન તેજ સ્થાને આવતો તાલ સાચવીને ઝીલી લે છે, એટલે એ હંદનો લય અચ્છીશુદ્ધ રહે છે. એજ નિયમ બીજી પંક્તિમાં છેડે આવતા ‘ જીઠાવ ’ શબ્દને પણ લાગુ પડતો હોવાથી ત્યાં પણ હંદનો લય પૂર્ણ રીતે સધાયેલો છે.

આ મનહર હંદમાં ચતુરક્ષર સંધિ આગળ પ્રત્યેક યતિ શીભાનોજ છે, એમ કવિ દસપત્રરામનાજ બીજા બે મનહર હંદની રચના ઉપરથી રા. રા. કેશવલાલ દુવે “ વનવેલી ”ના પ્રયોગની સમજણ આપતી વેળા દેખાડ્યું છે, તે સત્ય છે. જે ચાર ચાર અક્ષરનાંજ બધાં જોડ્યાં ચાલુ એકસરખાં કરીએ તો કનને એકતાનતા લાગવાની સાથે હંદના

કળાર્થધનમાં કક્ષા ચાતુર્યની અમત્ય રહેતી નથી, અને છતાં સખ્દના પ્રયત્ન ન સચવાય તો હંદના લયમાં ખામીજ આવે છે, તે પણ જોઇએ:

આ વાતને | વિચારતાં | કા કુમલી ' કે જમના
નહી વિશે | નાહી શેતાં | પુણ્યને વ | ધારશે.

અહીં પ્રથમ પંક્તિમાં ચતુરક્ષર સંધિ બરાબર છે, દરેક ચોથા અક્ષર પછી યતિ સચવાયેલી છે, છતાં એ મનહરહંદના લયમાં અતિશય ઠર્ણ-કટુતા અને વિચિત્રતા શા માટે છે? કારણ કે એના ચારે સખ્દો 'વાતને', 'વિચારતાં', 'કુમલી' અને 'જમના'માં ત, ર, મ, મ, શાંત સ્વરો છે, તે આ હંદના લયમાં વાંચતાં સંપૂર્ણ સ્વરો ઉચ્ચારવા પડે છે, એટલે સખ્દો ગુજરાતી જેવા લાગતા નથી અને લય ભંગ થાય છે. એજ લીટીને નીચે પ્રમાણે જરા ફેર સાથે લખીએ તો લય અખંડ રહે છે, અને સખ્દોના પ્રયત્ન પૂરા સચવાય છે:

વાંત આ વિ | ચાંતાં કા | હંમલી કે | જમના એ

અહીં ચતુરક્ષર સંધિ આગળ તાલ અને સખ્દોના મુખ્ય પ્રયત્ન બરાબર મળી રહે છે, અને બીજો સંધિ શરૂ થાય તેની અગાઉ યતિ નથી રાખ્યો, છતાં લય અખંડ અને ઠર્ણપેશ લાગે છે. વળી ત, ર, મ, મ શ્રુતિઓ અહીં શાંત છે તે તેવીજ શાંત ઉચ્ચારી સહાય છે, કારણ કે તેની આગળની શ્રુતિઓ પર પ્રયત્ન છે.

આ વિસ્તારપૂર્વક ચર્ચા અને તપાસથી વાંચકોને સમજાયું હશે કે એ જૂના કવિત કે મનહર હંદમાં તમામ સરળતા અને સમગ્ર સાથે પ્રયત્નર્થક થવાનું સામર્થ્ય છે. આ ગુણ એ પ્રથમ દગ્ગેક વર્ષ ઉપર જોયું હતું, અને સને ૧૯૨૦ માં જ્યારે રા. રા. કેશવલાલ ધ્રુવે પણ કવિતને અખંડ પદ્ય માટે ખસંદ કરીને, તેમાથી તમામ નિયમો કાઢી નાખી 'વનવેલી' હંદ બનાવ્યો,—એ કે તેમાં માત્ર

અક્ષરમથુના સિવાય બીજું કશું નિયામક તત્વ ના હોવાથી હું તેને પદમાં કે હંદમાં મથુતો નથી,—ત્યારે મારા મૂળ અભિપ્રાયને ધણી પુષ્ટિ મળી હતી, અને તે માટે મારા કેટલાક મિત્રો સાથે એના સંબંધમાં ચર્ચા પણ થઈ હતી. આખરે ઇ. સ. ૧૯૨૨ માં મેં મારું “કલિકા” નું ખંડકાવ્ય લખવાનો આરંભ કર્યો, અને તે માટે એ કવિતનાજ ખોખા પરથી મેં આ નવો “મુક્તધારા હંદ” પ્રયત્ન-બંધમાં બનાવ્યો. એનું રચનાવિધાન નીચે પ્રમાણે છે :

“મુક્તધારા” માં આખી કડી આઠ ચરણોની છે. ૧-૩-૫-૭ ચરણોમાં ચાર ચતુરશ્વર સંધિ, એટલે ચાર ચાર શ્રુતિઓના ચાર મથુ (foot) છે, અને ૨-૪-૬-૮ ચરણોમાં ચાર ચાર શ્રુતિઓના ત્રણ સંધિ છે અને ચોથા સંધિમાં બે શ્રુતિ છે, તેમાં છેલ્લી શ્રુતિ લઘુ ને શાંત જોડાએ. આ તમામ સંધિઓમાંની પ્રથમ શ્રુતિ પરજ મુખ્ય પ્રયત્ન આવવો જોઈએ. સંધિની ત્રીજી શ્રુતિ પર તેથી છતર-તો (secondary) પ્રયત્ન હોય તો લયમાધુર્ય વધે છે. અપવાદમાં ત્રિસ્વરી સ્વરમાં અંત સ્વર શાંત હોય અને એ સ્વર સંધિની ચર-આતમાં હોય તો ચાલી શકે, પણ એક ચરણમાં બેથી વધુ અપવાદ એવા આવવા જોઈએ નહીં. અપવાદો વિશેષ આવે તો તે હંદના મૂળ લયને કે તાલને હાનિકર્તા છે. એજ પ્રમાણે ત્રિસ્વરી સ્વર સંધિને અંતે હોય અને તે સ્વરની વચલી શ્રુતિ લઘુ કે શાંત હોય તો લયભંગ થાય છે. આ બંધારણ પૂર્ણ રીતે સમજવા માટે “કલિકા” માંના ૨૩૦ થી કડી લખાએ :

નંદીનું વિ | ચારુને હ | લાગુતો મ | કવિ એમ

કંઠમાં ની | યાંતો તેને | દેવા અવુ | યાંત

કંપનાનાં | વાદળોમાં | જડતો તે | ધૂમી વળી
 વીજળી શી | કવિતાને | ચોધી લાવે | ખડાર;
 મિયા, મારા | પ્રેમને કું | એમજ કુ | લાવતો આ
 આશામાં જી | યતો વારા | જાતો ગુલુ | જાન,
 નવનવા | તરંગોના | રંગોને જ | ડાવી જો
 મોંઘા વાસ | સૈંદર્યની | કરાડું પિ | જાન.

પ્રથમ શબ્દ 'નવીન' છે, તેમાં ત્રીજી શ્રુતિ 'ન' સાંત છે, પણ તે સંધિની શરૂઆતમાં હોવાથી અને તેની પ્રથમ શ્રુતિ પર મુખ્ય પ્રયત્ન પડવાથી લયને હાનિકર્તા નથી. બીજો શબ્દ 'વિચારને' છે, તેમાં સ્વાભાવિક મુખ્ય પ્રયત્ન 'વિ' પર છે, તેમજ નિયમ ૩ ના પ્રમાણે ત્રીજી શ્રુતિ 'ર' સાંત હોવાથી 'આ' પર પણ પ્રયત્ન આવે છે, અને તે પ્રયત્નનો મેળ નવા સંધિની પ્રથમ શ્રુતિ પરના નિયામક પ્રયત્ન સાથે મળે છે, અને લય અખંડ રહે છે. એજ પ્રમાણે 'હુલાવતો,' 'અવતાર,' 'જિડાવી,' 'પિછાન' વગેરે શબ્દોમાં પણ તે તે શબ્દના બીજા પ્રયત્ન સાથે સંધિના મુખ્ય પ્રયત્નનો મેળ મળે છે, એટલે હંદનો લય સધાય છે. એમાં જો પાછળ લયલંગતું છંદાહરણ આપ્યું છે તેવો વચલી લઘુ કે સાંત શ્રુતિવાળો ત્રિસ્વરી શબ્દ સંધિના અંતમાં મૂકાય તો લયલંગ થાય, તે એમાંનુંજ એક ચરણ જરા ફેરવીને વાંચી જોઈએ :

કંપનાનાં | વાદળોમાં | ધૂમી વળી | તે જડતો—

આમાં છેલ્લો શબ્દ 'જિડતો' આભાથી તેમાંનો 'ડ' સાંત છે, તેથી 'જ' પર સખત પ્રયત્ન પડે છે, અને તેને ક્ષીધે, તેમજ સાંત

“ક” સંપૂર્ણ સ્વર સાથે બોલવો પડતો હોવાથી, ઉધારો લગભગ થાય છે. આ બંધમાંના શબ્દોમાંનું પ્રયત્નતત્ત્વ એક વેળા મનમાં સારી પેઠે સ્થિત થયું, તો પછી કર્ણશુદ્ધિને આધારે આ હંદ બહુ સરળતાથી લખાયે જાય છે. ભાષામાંના લગભગ તમામ શબ્દોનો નિર્વાહ આ હંદના બંધારણમાં કદાચ પણ સંકેત વિના સહજ સુકિતથી થઈ શકે છે, અને વિચારનો કરો. પણ ભોમ આપવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી, તે એજ હંદમાં સંપૂર્ણ લગભગ સાથે ત્રણ હજાર લીટીઓ “કલિકા” ના ખંડકાવ્યમાં લખાઈ છે, અને તે પણ વિચારે ને કલ્પનાના ધસતા પ્રવાહને સંપૂર્ણ રીતે અને પૂરતી ત્વચ્છી પોતામાં સમાવીને,—એજ એ હંદની રચનાસરળતા ને વ્યાપકતાની કસોટી તેમજ સફળતા છે. વળી એ હંદમાં કવિતા વાંચતાં કે સાંભળતાં તે શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાનીજ લાગે છે, અને નહીં કે સંસ્કૃતોચ્ચારી ગુજરાતી જેવી. આ પ્રયત્નબંધની ખરી સિદ્ધિ એમાંજ છે. ભાષામાંના કોઈ પણ શાંત સ્વરને સંપૂર્ણ ઉચ્ચારવાની એમાં કશી અગત્ય રહેતી નથી.

ઉપર જણાવેલા પ્રયત્નબંધ માટે આવશ્યક નિયમોને વશ થઈને ગુજરાતી ભાષામાં અનેક નવા પ્રયત્નબંધ યોજવાનું મોટું ક્ષેત્ર સામે પડ્યું છે, અને ગુજરાતના કવિઓ પદશાસ્ત્રના આ અગત્યના અંગને જાણવામાં હવે પોતાનો ફાળો ઉત્સાહભરે આપશે, તો ગુજરાતી કવિતાના પ્રવાહને ધણે જગરો વેગ મળશે, અને અંગ્રેજી પદશાસ્ત્રની સરળતા તથા લક્ષ્યસિદ્ધિની શક્તિને આપથી ભાષાના પદશાસ્ત્રની સ્થિતિ માટે જે નવીન વિદ્વાનો અને કવિઓને અરધી સહીનો અસંતોષ રહેતો આવ્યો છે, તે આ નવી દિશામાં પ્રયાસો વધાર્યાથી ધણે બાગે ટાળી શકાશે.

આ પ્રયત્નબંધમાંજ અંગ્રેજી “ બ્લોક વર્સ ” ના જેવું અખંડ પદ લખી શકાય છે, અને તેની યોજના મેં બૂદી રીતે કરી છે. એ અખંડ પદનો વિષય આ લેખની મર્યાદા બહાર હોવાથી હું તેનો માત્ર ઇસારોજ અહીં કરી શકું છું, અને તેનો સંપૂર્ણ ઉલ્લેખ બીજા સ્વતંત્ર લેખદ્વારા હું કોઈ બીજે ઠેકાણે કરીશ. એ માટે સાતમી સાહિત્ય પરિષદની બેઠક વેળા મેં વચન આપેલું છે, પણ મારી ચાલુ મહાવેદનાપૂર્ણ વ્યાધિને લીધે હું હજી સુધી એ ફરજ અદા કરી શક્યો નથી તેથી દિલગીર છું. પ્રભુ એ કાર્ય બળવત્તા માટે મને શક્તિમાન કરે એજ પ્રાર્થુ છું. અંતમાં, ગુર્જર કાવ્યદેવીના રાજ-મહેલમાં હવે બધી રીતની સમવહતાભર્યો આ નવો ભવ્ય ને વિશાળ ખંડ ઉપહર્યો છે, તે એ દેવીની કીર્તિને સહઅગણી વધારે, એ પ્રાર્થના કરીને હું અહીં વિરમું છું. અસ્તુ.

જમાત -
તા. ૫-૨-૧૯૨૬.

}

અરદેશર ફરામજી ખખરદાર

અનુક્રમણિકા

અર્પણ	
પિહાન	
ગુજરાતી પદ્યમાં પ્રચલિત	
પાંદરી પહેલી :	દર્શન	કડી ૧ થી ૨૮
પાંદરી બીજી :	સૌંદર્ય	૨૯—૧૦૧
પાંદરી ત્રીજી :	વિદ્યાસ	૧૦૭—૧૭૨
પાંદરી ચોથી :	અર્પણ	૧૭૩—૨૩૩
પાંદરી પાંચમી :	બંધન	'૨૩૪—૨૬૦
પાંદરી છઠી :	પ્રત્યેક	૨૬૧—૩૨૬
પાંદરી સાતમી :	વિજય	૩૩૦—૩૧૧
*	*	*	*	
વિદાયગીત	૩૧૭—૩૭૫

કલિકા

ਪਾਂਛੀ ਪਹੇਲੀ :

ਦਰਸ਼ਨ

કલિકા

પાંદડી પહેલી :

દર્શન

(મુક્તધારા હંદ)

લીલા પેલા આંખલાની સૂર્યગુંથી જાયા નીચે
આંદની શી મંજરી છે પડી એમ તેમ ;
હાંખળી શા હાથ વાળી ફૂલ જેવું શીલ મૂકી
સૂતેલી છે પ્રિયા મારી મંજરીની જેમ ;
જોઈ એને આંખલાથી કોકિલ ત્યાં જોડી આવ્યો,
ધસી મેં ત્યાં મૂકી ચિરે કાંધી હસ્તજાંચ ;
આશ્ચર્યે તે જોડી મને કોટે પડી વળગી ત્યાં :
એમ મને રાખશે શું મલી તે સદાય ?

૨

સિંધુદેવ જ્યાં શ્વેત પુષ્પભરી પચારીથી
પ્રિયા જોડે જાણે ગુલછટી કેરા છોડ ;
સ્વપ્રસૂદ્ધિમાંથી જાણે દેવી કોઈ મરી પડી
જાગી જોડી જોય અહીં પૃથ્વીનું પરાડ ;
રજનીની ગુહામાંથી જોડીને વિશુદ્ધ ઉપા
પવિત્ર પ્રકાશ જેમ બરે ધરા બ્યોમ ,
પ્રિયા તેમ જોડે પાક નિદ્રાને હિડોલ હીંચી :
બરે પ્રકાશ કે એ ધખરો રે ધોમ !

૩

રજનીના અંધકારે ઉઘેલા જે છોડ નાના,
તે શું જાણે જગતના અનેરા આનંદ ?
પ્રથમ પ્રભાત ચતાં ખીલે નવજ્યોતે સૌ તે,
ચેતના અનેરી પામી બને મુખકંદ ;
રજનીના અંધકારે પ્રાણુ મારો ઉઘો-ભઘો,
બાળી પ્રિયા ત્યારે પ્હેલો ઉઘો મારો બાણુ ;
પૃથ્વી ને આકાશ હવે રસવસ બની હસે,
હસે માઈ હસ્ય ને હસે મારો પ્રાણુ.

૪

વસંતની સોનેરી તે ઘડીઓમાં જોઈ પ્રિયા,
 નવન્યોતિભરી જાણે ઇદ્રધનુ હોય;
 જ્યોત ને ધરા હસે જ્યાં હાથે હાથ જોળવીને,
 પુષ્પ અને પક્ષીઓના રંગ રાગે મોજ.
 હંમે મારે હાથ વાગી, અસુરોનાં નૃત્ય જાગ્યાં,
 જ્યુહો ત્યાં પહેલી મારી પ્રિયા ફેરી આંખ :
 સ્વર્ગને ઉઘાડી મારે ઉર દેવવાસ કીધા,
 તો મને ઉડાવે થું ન જોજ ન્યોતિ-પાંખ !

૫

દુનિયાના દેવ, દેવી, પેગંબર, પીર વિષે
 મદ્દા અને મક્કિત મેં તો દીધાં હતાં ખોઈ;
 સંત ને મહંત રજા નહોતા મારા ચંતમાં મે,
 દેવળોને દે'રંગમાં ન જોતો તત્ત્વ કોઈ;
 પ્રિયાને મેં જોઈ ત્યાંથી મદ્દા મારી આવી પાછી,
 જાગ્યો પાછો ઉરે મારો સૂતો અનુરામ;
 પ્રેમની એ પ્રભુતાનાં કૌતુક અનેરાં દીધાં :
 પ્રેમને પિછાનતાં ન પ્રભુનો રૂઢે ત્યાગ

ચાલ્યો જતો હતો મારો આત્મા કે પ્રવાસી જેવો
 જીવનની મારાએ જ્યાં ચાલ્યો દૂર દૂર,
 પ્રિયા કેરા આત્માનું ત્યાં સરોવર દીઠું એણે
 સુંદર, વિશાળ ઝૂલ્મી રહ્યું ભરપૂર ;
 નિર્મળ ને શીતળ એ સરોવરજળમાંહી
 તૃષાને છિપાવવા એ બોલે નિજ હાથ,
 જળે થતાં વર્તુલોના જાદુભર્યા ફાંસામાં ત્યાં
 , સદાનો બંધાઈ પડે આત્મા એ અનાથ

રેતીના કે રણ જેવું જીવન હું જોતો મારું,
 ચાકેલા મુસાફર શું ચાલ્યો જઈ દૂર ;
 તૃષા મારી ચાલે સાથે લાંબી લાંબી જીભ કાઢી,
 ચાક મારે ગળે ભરે કાંટા બની કર ;
 દૂર દૂર જોઈ ત્યાં દિગંત લાગે ધૂળ રહેતી,
 બળું બળું લાય બધી ભૂમિ ને આકાશ :
 પ્રિયા જેવો કુંજ લીલો દૃષ્ટિએ રચાય, ને ત્યાં
 ઝાંઝવાનાં જળ જેવી ઝળી રહે આશ.

પ્રભાતે દિગંત પર અર્ધ સૂર્યગિંબ ઉગે,
 જોતો તેને સિંધુકાંઠે કંઈ હું વિચાર,
 જાણે બેસી નૌકામાં ત્યાં સિંધુને વટાવી આખો
 સૂર્યના મહેરાળમાંથી જાઉં પેલી પાર !
 જીવનદિગંત પર પ્રિયા જમારે ઉગી એવી,
 દોઢો મેં ત્યાં એવો એના આત્માનો મહેરાળ :
 ચૌર્યથી સમુદ્રે મારી નૌકાને ઝૂકાવી મેં ત્યાં—
 ઓ આવ્યો મહેરાળ!—પ્રિયા દેશે શો જવાળ ?

જીવનદિગંત પર ઉગેલી ઓ પ્રિયા મારી !
 એક તારી દષ્ટિ કેરા કિરણનું તીર
 વીધે મારાં વ્યોમતણાં અંધારાં સદાને માટે,
 બિંબ તારૂં જોતો જોતો ભડું ધારી ધીર;
 મૂત્રી સર્વ કામનાનાં પડેલાં ખંડેર નીચે
 સ્વપ્ન મારાં સરકવા લાગે પાછાં લાખ;
 સિલાઓને તોડી, નવકુસુમેના કમ ફેાડી,
 ઉપડી રૂઢે હસતી ત્યાં આસાતણી આંખ !

પ્રિયા, મારી કસપના આ હાથે હાથે ચઢે સદા,
 પાંખો ફફડાવતી એ જીરે બ્યોમમાંય ;
 તારાઓના સોનેરી કિનારા સાથે પાંખો ધસી
 જીડતી એ ઠહી ઠહી ખેસી જઈ માર ;
 શૈષ્ય મધમાખોએ છે રચ્યો મધપૂરો બ્યોમે,
 ત્યાં એ ચા'તી માવા એનો કરી વિશ્વકુંજઃ
 યજ્ઞ અરે, ન્યારથી આ આંખો તારી ભેઠ એણે,
 ત્યારથી, એ પ્રિયા, એનું વિશ્વ તો છે તુંજ !

ભવિષ્યનો ભેદ ખોલી બોવા મથે ન્યોતિપિઓ,
 યજ્ઞ પૂરી ભવિષ્યની પોથી ન વંચાય ;
 અધારામાં પોથી એ લખાઈ પ્રભુધેર તે આ
 જમતના અધારામાં પૂરી ગુંચવાય ;
 'યજ્ઞ પ્રિયાઆંખ કેસં પ્રથમ મેં તેજ દિલ્લે,
 ત્યારે મારે અંતરે ત્યાં ઉભી નથી આજઃ
 પ્રિયાશુભ પાસે જો હું જોઈું મારી ભાગ્યપોથી,
 પાંચું તેમાં જહું એની આંખને પ્રકાશ !

પ્રિયા મને પ્રથમજ મળી જ્યારે મઈ ત્યારે
 દૂધ જેવો નાખ્યો મારા અંતરે નિઃશ્વાસ :
 “ અરે એવા આનંદે તો આત્મારૂપ દેહ અને,
 દેહ નહીં રહે, માત્ર રહે દેહાભાસ ; ”
 પ્રિયા મને પ્રથમજ મળી જ્યારે મઈ ત્યારે
 તારા જેવો ખુલ્લો મારે અંતરે આનંદ :
 “ અરે એવા શોકમાં તો સુખના સમુદ્ર ઝૂબે,
 આનંદનાં આંસુમાં છે શોકનાં આકંઠ ! ”

પ્રિયા મારી મઈ, મારી મોંઘી, મારી સુંદરી એ;
 મોંઘી મારી સુંદરી એ વઈ ત્યાં અસોય;
 બહુ બહુ સુખ કેરા શોક થકી સંખ્યાદેવી
 શેષી મઈ વ્યોમે જોડા આનંદના શેષ;
 ભરી ભરી દુનિયા આ લાગે મને ખાલી આળે,
 એકસો ને સોઠપૂર્ણ જિવો રહું ત્યાંય;
 અને તોય, બધે આણું મીઠું મીઠું લાગે મને,
 અને આણું મીઠું પણ મારા હૃદયમાં !

ચાલી જતી રજનીના કેશમાંથી ખરી પડી
 ક્ષિતિજના આંગણમાં ચંદ્ર પડ્યો હોય,
 પ્રિયા કેરી વેણીમાંથી ખરીને પડેલું એવું
 મોઝરાનું ફૂલ દેખી મન માઈ મોજ ;
 મોઝરાનું ફૂલ એવું સુંવતાં હું સ્વપ્ને સરે—
 ફૂલમાંથી કેશ, અને કેશમાંથી શીશ,
 શીશમાંથી મન, અને મનમાંથી આત્મા—એમ
 જડે પાછાં જગત ને જગતનો ઈશ

પ્રિયાકેશં દર્શને તો પ્રભુપંથે પાડ્યો મને,
 હૃદયે જગાડી એવી દિવ્ય તૃષા હાલ ;
 અમૃતના કૂપ બધે ખૂણે ખૂણે ખોળી વળું,
 ખોળી વળું પૃથ્વી ને આકાશ ને પાતાળ ;
 પૃથ્વી ને આકાશ ને પાતાળ બધાં દૂંદી વળું,
 જોઈ ખારા સિંધુ બધાં અમૃતસ્વરૂપઃ
 દિવ્ય મારી તૃષા બધું દૂંદી પાછી આવે ત્યારે
 જોય પ્રિયાકેશ છે અમૃતના કૂપ !

૧૬

કુસુમોમાં વસે છુપાં મીઠુ અને મધ તોય
 ભરો ન જાણે, પણ જાણે મધમાખ ;
 મોંઘાંમૂલાં મોતીડાં છે સાગરે ભરેલાં તોય
 ખમલાં ન જાણે જિભાં તીરે દિન લાખ ;
 ધૂળે રહ્યું સોનું તે શું ધૂળ વહેનાર જાણે,
 દેખી એને પારખુ કે કરે ખરો ક્યાસ ;
 પ્રિયાકરે ભર્યું જીંડું અમી મેણુ જાણે ખીળું,
 એક જાણે જીંડી મારા હૃદયની પ્યાસ.

૧૭

અમૃતને પામવાની આશા સદા રાખે છે જે,
 તે શું રહી ચક્રે કદી અમૃતથી દૂર ?
 અમૃતમાં મૃત પણ રહ્યું છે સમાઈ જીંડું,
 અમૃત શું દૂર ખસે તોય ખની દૂર ?
 પ્રિયા કરા અમૃતની વૃષ્ટિમાં જે નાહી રહ્યો,
 તે શું હડી જશે એની દેખી તીવ્ર ધાર ?
 આંખલાની નીચે રહ્યો નિઃશ્વરિન વાસ જેનો,
 તેને ખાવો પડે કદી ક્રીનોયે માર

વૃદ્ધ કાળ બેઠો બેઠો પૂતળાં અસંખ્ય ધડે,
 અમાસથી ચંદ્રને તે માંડે દેવા ધાર ;
 ચાંદબીજ મકી તેને ધીમે ધીમે ફેરી ફેરી
 અદ્વિત્યત ખતાવે પૂર્ણચંદ્ર ફેરે પાર ;
 પ્રિયાની અદ્વિત્યતા તો હજી જોણે દીઠી નથી,
 તેને પૂરો આવે એની ખુબીના શો ખ્યાલ !
 બીજચંદ્ર જોતાં જોને સુધાના કુવારા લાધે,
 પૂર્ણચંદ્ર દેખી તેના થશે કેવા હાલ !

ભૂલ્યો હતો બાળપણ ફેરી હું નિર્દોષતાને,
 ભૂલ્યો હતો અપ્સરા ને પરી ફેરી વાત ;
 વિસરવા માંઠી હતી ઉરની વસંત મેંધી,
 પીગળવા લાગ્યું હતું આશાનું પ્રભાત ;
 જાંખાં જાંખાં ચેતાં સર્વ સ્વપ્ન સ્વર્ગવાટિકાનાં,
 અપહરતો જોતો સૃષ્ટિસૌંદર્યનો ગર્વ :
 જીવનદિગંત પર ઉમેલી જો પ્રિયા મારી !
 એક તારાં દર્શને એ આવે પાછાં સર્વ !

જ્યારે તને પ્રથમ મેં જોઈ, મારી પ્રિયા, ત્યારે
 સ્વપ્ન જોતો હોઈશ્ચિ હું વિચાર્યું મેં એમ ;
 પછી જ્યારે સૂતો ત્યારે સ્વપ્ન મેં ત્યાં જોયું જોવું,
 જાણે મેં વિચાર્યું તે ત્યાં દીધો મને પ્રેમ :
 હતી નહીં પ્રથમ તું મારી એમ ધારી લેતી,
 પણ તારા આત્માતણી કીધી મેંજ શાધ ;
 તેથી તું તો થઈ મારી પોતાની વિશેષ હવે :
 ફૂજ તારો જોગીજો, ને ફૂજ તારો જોધ.

કાળા નમસામરમાં ખરતો કે તારો જેમ
 રૂપેરી કશંતુલિધી દોરે નિજ પંથ,
 કિનારાની રેતી વિષે પ્રિયા નિજ નામ લખે,
 વાસુ આવી આવી ભુંસી લાવે તેનો અંત :
 પણ મારા હૃદયમાં ફોતર્યું જે નામ મેં, તે
 વાસુ કે તરંગ કે ના ભુંસી કહે આમ :
 જમાનાઓ જતાં પણ જોજો મારી કવિતામાં
 અમર પ્રકાશરો આ કલિકાલું નામ !

પ્રિયા, તારે માટે જિયું આકાશ આ વળે વાંકું,
 વેરે તારે પદે નિજ ફૂલોની બિછાત;
 જોઈ જોઈ શું તારાં આકાશી સ્વજન બધાં,
 સમજું એ કેમ બધી અલોકિક વાત ?
 પ્રિયા, તારે માટે જિયું આકાશ હૃદય ખોલે,
 વહે ત્યાંથી અણસુણું સ્વર્ગીય સંગીત;
 કેમ મારા તંબુરામાં સૂર એ સમાવું બધા,
 ઉતારું અપ્રાપ્ય એના લયને શી રીત ?

રજનીને કહો બૂલી જા તું તારા તારલાને,
 પ્રભાતને કહો તારા બૂલી જા ઉજાસ;
 ઉદ્ધિને કહો તારી બરતીને જા તું બૂલી,
 વસંતને કહો તારા વસર વિલાસ;
 કુસુમને કહો બૂલ તારી મુકુમાસ્તાને,
 ધરણીને કહો બૂલ તારું ધ્રુવધ્યાન;
 બૂલાતું જો હોય તો તો ભલે બૂલી દેવું એવું;
 હુંય ચાહું બૂલવા આ પ્રિયા કેરું ગાન.

કલિદાસ કવિ જેવું પામ્યો હતો તેવું મને
 સરસ્વતી દેવીએ ન દીધું વરદાન ;
 નથી મારી વાણીમાં કે ગાંધર્વ-સંગીત બબ્બાં,
 નથી મારા સ્વર પામ્યા તાનસેની તાન ;
 નથી મારા ઉરમાં કે ગંગાના પ્રવાહ વહ્યા,
 નથી કળા મુખે જેવી રાખે મધમાખ :
 પૂછો છો કે માધુરી આ ક્યાંથી મારી વાણી પામી ?
 એ તો મારે હોઠે પડી કલિકાની સાખ !

,કોણુ મારી કવિતાને ભાવખ્યમાં માનશે રે,
 જે હું તેમાં તારી બધી ખુબી રહું ગાર્હ ?
 લખું લખું તોય ન લખાય અર્ધ વાત, પણ
 ભોલક કહેશે એ તો બધી કવિની ભાટાર્હ !
 રંગ પૂરું ચિત્રમાં ત્યાં બાવ કે દટાય, જેમ
 રજનીસૌંદર્ય અર્ધ ઢાંકે ચંદ્રતેજ :
 પ્રિયા, તારી પ્રજ્ઞતાને માને કવિસ્વપ્ન, પણ
 જગતનું જીવન છે સ્વપ્ન માફ એજ.

કવિઓ આ જગતમાં કવિતા કરત કેની,
 રેલાવત જો ન પ્રિયા રસતણી રેલ !
 પૃથ્વી કે પાતાળ કે આકાશ કોણ રહેત હંદી,
 શોધી સેવા અમે એની ઉપમાના મેળ ?
 પ્રિયા કેરી ખગલીએ કીર્તિ ચાલી આવે પૂઠે,
 પ્રિયામુણ્ય માતાં કવિમુણ્ય રહે મવાઈઃ
 કવિઓ આ જગતમાં કવિતા કરત કેની ?
 સદા રહે રહેત બધા દરિદ્ર સુકાઈ!

પ્રિયા, રંક ગીત જે આ ગાય તારૂં ગાન આજે,
 નાણુક સંગીત જે આ પડે તારે કાન,
 તે તો તારા આત્મા કેરા વિજ્ઞાન સમુદ્રકાંઠે
 ધૂમી રહેતાં જડયું અને મોઢેરૂં નિદાન;
 ધૂમી રહેતાં જડયું એજ સિંધુમાંથી કોડા જેવું,
 મોતીધીયે મોંધું અને ન્યોતિથીયે મ્વેતઃ
 જોતાં જોતાં રંમ એમાં ઉધડે છે નવા નવા,
 જન્મ-મર્યાદાસરો હજી એના છે સચેત.

અરે પ્રિયા, પ્રેમ જેવો ગાયો મેં આ તારો અહીં,
 તેવો નહીં ગાયો અન્ય કોયે જગમાંય ;
 શંકા નહીં એમાં કોઈ આવે, કાંકે નથી જોઈ
 તારા જેવી પ્રેમમૂર્તિ કોયે બીજી ક્યાંય ;
 અગણિત સૂર્યો અને નક્ષત્રોનાં વિશ્વ વિષે
 મહા ધૂમકેતુ શો હું ધૂમી વલ્યો આજ ;
 હામહામ ચક્રી જ્યોતિ ભરી ભરી લાવ્યો ગોતી,
 ભર્યું છે અપ્પુટ માઈ પાત્ર તારે કાજ !

પાંદડી બીજ:

સૌંદર્ય

કલિકા

પાંદડી બીજ :

સૌંદર્ય

(મુકાબાસા ઇંદ)

૨૬

મંજરીની મોહકતા ફળે ફળસ્વાદમાંહી,
આંસુડાંની નદીમાંથી પ્રગટે છે હાસ ;
તિમિરની તીવ્રતામાં ઉધડે અનંત સુષ્ટિ,
પ્રકૃતિમાં પુરુષની શક્તિનો વિકાસ ;
જીવન મૂકે છે સદા મૃત્યુનો મુગ્ધ માથે,
ખીસે દેવકંઠકોમાં ગુલ જેવો પ્રેમ ;
વિશ્વની અનંત જ્યોતિ સૂર્યમાં સમાર્પ જળે,
સૌંદર્યનું સાર્થક છે પ્રિયામાંજ તેમ.

મિત્રો મને પ્રિયા કેરી ખુબી મણવાને કહે :
 દીધો નહીં એવો કદી ભારી કે હિસાબ !
 અમણિત તારવાને ઢોળી ખાલી કરી કરી
 વિધિએ ખીલાવ્યાં એના આત્માતથાં આખ ;
 ગ્રંધ્યા ને ઉપામાં શ્વેત ચંદ્રિકા ઉમેરી, ગુણી
 ઇંદ્રધનુ-ચમત્કાર, ઘડ્યો એનો દેહ :
 પૃથ્વીચક્રો પર એવાં મણિત હું કેમ કરું,
 કાણુ કહેશે કેટલી રે ધારા વેરે મેહ ?

દીઠો છે કે રાજહંસ માનસસરે કદાપિ ?
 જોયાં છે અરબ્બી મોતી ? લક્ષ્યો હિમપાશ ?
 ગુમળના પાન કેરી મૂડતા નરીક્ષી કદી ?
 પોપટીની પાંખની કે માણી નરમાશ ?
 ચાખ્યું દિવ્ય કવિતાનું અમૃત અવાચ્ય કદી ?
 લાગી કદી સ્વપ્નદીપી ખરી કેરી ભેહ ?
 અમલ, કમલ, મુખમલ જેવી પ્રિયા મારી—
 એવી ગારી, એવી મૂડ, એવી મીઠી એહ !

સરહના ચંદ્ર જેવી જોરી જોરી પ્રિયા મારી,
 પૂર્ણિમાની માંદનીની રૂપા ઢેરી રેલ !
 અમૃતના કુંભ એના હશેહલ ભર્યા હાથે,
 ભણે આત્મવેતતા છે ઉભરી રહેલ ;
 અમૃતના કુંભ એવા હશેહલ ભર્યા દેખી
 તૂટી ભય મુનિનાંયે તપ અને ટેક ;
 રે એ કુંભ પામું હું તો અગી એનું લુંદું એવું,
 પડવા ન દેઉં નીચે બિંદુ પશુ એક !

પ્રિયા ઢેરી ક્ષતિ તે તો દેવોની વિશ્વાંતિ જેવી,
 એથી વિશ્વ હાથે ઓણું વિરૂપ ને ફડ ;
 બહુ કાળ સૂધી એને વિશ્વ ધડવાને માટે
 બ્રહ્માએ પોતાની પાસે રાખી હતી ગૂઢ ;
 હકમીજી ને પાર્વતીનું દર્પણ ન હતું બીજું,
 પ્રિયા ઢેરી આંખમાં તે જોતાં નિભ રૂપ ;—
 પ્રિયા જેવી કૃતિ અન્ય બ્રહ્માથી ધડાઈ નહીં,
 તેથીજ જગુપ એ અનન્ય ને અનૂપ !

પ્રિયાતલું મુખ દેખી જહા ધ્રુવે બીજી ચંદા ;
 આંખો ફેરી જ્યોતે એણે કીધાં શુક્રતેજ ;
 પ્રિયા ફેરી ભમ્મરોનાં પ્રતિબિંબ પાડી પાડી
 ઇંદ્રધનુ શોભાવ્યાં છે બ્યોમમાં ખરેજ ;
 પ્રિયા ફેરા કેશ ભાળી સૂર્યનાં કિરણ કીધાં,
 ખગલીની રંગે વેર્ષા સંધ્યાના પ્રકાશ ;
 પ્રભાતના રંગ પશુ પૂર્વા પ્રિયાહાસ્ય વડે,
 મારે ઉર એથી રોજ ઉગે નવી આશ !

પ્રિયાએ તો વિશ્વ બધું સર કરી લીધું લાજે,
 વર્ણવું હું કેમ એનું જાદુબર્ય જોર :
 ચંદ્ર અને સૂર્યને તો સંતાડી પોતાને હૈયે
 આકાશ અમારાં એણે કીધાં કાળાં ઘેર ;
 તારાઓને નાખ્યા નિજ નયન-સરોવરોમાં,
 બાંધ્યું આસમાનને ત્યાં કીકીએ સગર્વ :
 તેજમય વિશ્વ બધું બંધાયું છે પ્રિયાહસ્તે—
 પ્રિયાને જો જોઈ તો છે જોયું વિશ્વ સર્વ !

પ્રયાજ-મકાળે પાછી વસંત પધારી હતી,
 પત્ર પુષ્પ થકી તેના છલકાતા ચાળ ;
 ધવલ કમળ અને ચંબેલીના ઢગ વચ્ચે
 પારણ્યામાં સુઈ રહેતી પ્રિયા બહુ કાળ ;
 ચોપાસ બુલાખ ટાંચા, વેરતી કે ખેંચી ખાતી,
 એથી એનાં કુસુમો શાં ખીસ્માં મૂક બંધ ;
 અંતર બુલાખ, ખહાર કમળ શી બની એ તો :
 તેજ્યુંબમાં પુણ્યોના શા ભદુર્ધ પ્રસંગ !

પાંદડીની ઠેર સૂધી સૌંદર્ય ભરેલું લાગે,
 એવો આ સૌંદર્યપૂર્ણ જૂલો રહે બુલાખ ;
 અણુમોલી મોહકતા અણુ અણુએ છે ભરી,
 છલોછલ આવે એવી વસંતની છાખ ;
 માહ માહ સૂધી બધી હવાને દે ભરી મહે,
 એવી છાખ કસ્તૂરીની મસ્તીલી મુગંધ :
 પ્રિયા ફેરી સુંદરતા, મોહકતા, રસિકતા
 માર્ગની કે એની કદી રાખી રહે બંધ !

સુપ્તું છે કે સિધુકરે ચાંદરણી રાતે જ્યારે
 શીશુશીશુ થતાં મેળનં દૂધ શાં લહેરાય,
 આવે પરપોટા તેની ઉપર ત્યાં નાચવાને
 પરીઓ પધારે અતિ હળુહળુ પામ;
 હળુહળુ પાયે જોવી મુઠ્ઠુ મુઠ્ઠુ ચાલે નાચી,
 ફૂટે નહીં એક પરપોટાની પે ખાલ:
 પ્રિયા મારી ચાલે ત્યારે ફૂલે વાયુ હાલે જાણે,
 જોવી કુંળા, જોવી મંચુ, જોવી મુઠ્ઠુ ચાલ !

ચંપકની કળી જોવી પગની છે અંશુહીઓ,
 કે છે મુલછડી ફેરી કળીઓની વેલ;
 ફેસર ને કુંકુમની શોભા ત્યાં સમાઈ બધી,
 મોતીછીપ જેવાં તેમાં નખ છે જડેલ;
 ઉષાના કપોલ જેવા ચરણ અરુણરંગી,
 મધુચંદ્ર જેવો જોની જોડીનો છે ઘાટ
 યુગ્મપરથે જાણે પાંચ પાંખડી શા અથ જોડી
 મંમળનો ત્રહ મુઠ્ઠે ચાલ્યો છત માટ !

ચોમાસાના ઘાસમાંહીં ભીંગે રંક ફૂલ નાનું,
 આજે તેની ઇર્ષા ભારી લાગે મને ખાસ :
 વિધાતા ! જો કીધું હોત એવું રંક ફૂલ મને,
 અન્ય સર્વ ફૂલો નર ખોત મારી પાસ ;
 પ્રિયા નવા પોંખ ખાવા આવતે જ્યાં ખેતરોમાં,
 સ્પર્શતી ત્યાં મને જતે ઘટકતે નાજ :
 ફૂલોને—રે દુનિયાને ગર્વ ધારી કહેત હું ત્યાં,
 “ભરે, જો તે જોયું ના તે જોયું છે મેં આજ !”

આજે મારા આકાશને ધૂમાવી ધૂમાવી મેં તો
 સમાવ્યું છે વેંતમર પ્રિયાકઠિમાંય ;
 જાણે મારી દષ્ટિ ઝેરી એજ છે દિગંતલીટી,
 અલ્પ છતાં બધું સૃષ્ટિસત્ત્વ ત્યાં સમાય ;
 આશા ને નિરાશા મારી, પ્રેમ ને આનંદ મારો :
 ખૂંટી ખૂંટી હૂંબે એમાં સૌંદર્ય સમસ્ત ;
 અરે રોજ રોજ મારી અલ્પ એ દિગંતમાંજ
 સૂર્ય ચંદ્ર મારા પામે ઉદય ને અસ્ત.

ધન્ય છે એ પ્રિયા મેરી રત્ન કટિએખલાને,
 ઈર્ષા એની રાખી બને દેવો પણ અંધ ;—
 ભગ્યો, ભગ્યો દેવો ! અહીં તમારૂં ન કામ કંઈ,
 મવાનો છું પ્રિયા મેરી હુંજ કટિઅંધ !
 નાણુકડી કટિ પર બાંધશે એ બંધ ત્યારે
 સંભાળીશ પૂરાં એનાં આશ ને પાતાળ ;
 પ્રિયાહર સરસો હું દબાઈ ત્યાં રાતદિન
 સુશીલ એ ચતુરાના હૃદયની ચાલ.

હતો હું કુમાર બ્યારે વર્ષ માત્ર બાર મેરી,
 જીવવા હું ચીતારાનું ચાહતો અરિત ;
 વાડીમાં ને વનમાં હું ધૂમી રહેતો પીછી ભઈ,
 વેલીઓ ને ફૂલો મેરાં પાડતો હું ચિત્ર ;
 આજે એજ વાડીમાં હું બમું મારી પ્રિયા જોવા,
 સાડી એની દેખી રમૂં કળા મારી મૂળ :
 સાડી પર ચીતરેલાં ફૂલ જોવા જિભો રહું,
 મુગ્ધ જનું જોતો ત્યાં તો સાડીમાંનાં ફૂલ !

આજે તો મેં એવું એક કૌતુક નવીન દીઠું,
 વર્ષુન કદાપિ તેનું કીધું ન કરાય ;
 હિમચાઈ ભૂમિ વિષે ગુંથજોના મર્વ દીઠા,
 સ્વર્ગપુષ્પદેવો જાણે વસે તેની માંલ ;
 દેખ્યાં ન દેખાય દાર, દેખ્યા ન દેખાય દેવો,
 અકળિત કળા એવી દેખી લાં આખંડ ;
 મુક્યા છે મુલાખ તેની ટાચે દેવચિહ્ન જેવા ;—
 હશે દેવરાજ્યમાં શું જોવાનાયે દંડ ?

રજનીને મળે નભગંગા જેમ દીપી રહે,
 તેમ પ્રિયાદેહી શોભે પુષ્પતણી હાર ;
 પૃથ્વી ને આકાશ ફેરી ગંગા બંને સાથે મળી
 પ્રિયાતણે હૈયે જાણે રહે શતધાર ;
 રહે શતધાર એના ઊંડા ચમકાર બધે,
 અમુક્તા પડે મોંઘા આસ ને ઉસાસ ;
 સુવર્ણના પર્વતોએ કાળા ધનમાંથી જાણે
 વીજળીઓ અમુક્તી પડે આસપાસ.

પ્રિયા કેરા હાથ સોબે કમળની ઘાંડી જેવા,
 તાલ દેતા હાથે ધીમે વાયુને તરંગ ;
 બણે બંને ખભે એક એક ધૂમકેતુ ટાંગી
 રજનીની દેવી ચાલે ભટકતે અંગ ;
 પ્રિયાની કરાંચુલિની કોમળતા દેખી ભરે
 ચંબેલી પોતાની પાંચ પાંખડીમાં પ્રાણુ ;
 એ શું કામદેવ કેરા મુદ્ મુખમલી બાપો
 બધાને બતાવે એનાં સિદ્ધ પંચઆણુ ?

પ્રિયા કેરા હાથમાં છે કામણુ ભરેલાં શિંકાં,
 મારે છે અદૃશ્ય કે કટારી એજ હાથ ;
 કેળના નવાંકુરના માળા જેવા સૌમ્ય, પણ
 દેખતાં કે અડતાં એ કરી દે અનાથ ;
 મારે છે કટારી તેના ધા છે અતિ કારી, પણ
 રૂઝવીયે સહે પસવારી ફરી સલ ;
 રે એ રતિ કેરા કટિબંધ જેવા વીંટાણને
 પડે મારે મળે તો શી થશે મારી મત્ત ?

અશોકની વેલી કેરાં કુંળાં કુંળાં પધવો શી
 પ્રિયાની હથેલી અતિ કેમળ જણાય ;
 ગુલાબી આકારો પડે સૂર્યાસ્તની રેખા જેવી,
 તેવી એની હથેલીમાં રેખાઓ તણાય ;
 દૂધ જેવી ગેરી ગેરી ત્વચા છે એ હાથ ફેરી,
 તેની નીચે આસમાની કિરણોની ભાત ;
 જાણે દ્રાક્ષ જેવી પારદર્શક આ ત્વચા નીચે
 દ્રાક્ષારસ સારે દિવ વહે દિનરાત.

તાજ તાજ દૂંદૂ ભરી ગુલાબની પાંદડીઓ
 બાઝી રહે પ્રિયા ફેરી અંબુલિઓમાંય ;
 મહીકમાં જૂનીને સુકાઈ જત ઝાડે તે તો
 પ્રિયા ફેરી અંબુલિમાં તાજ રહે સદાય ;
 સૌંદર્યનાં સ્થાન હશે વિષમાં અનેક, પણ
 મનુષ્યની આંખ જેને જોય તે જૂનાય ;
 પ્રિયા ફેરી અંબુલિમાં ગુલાબની પાંદડીઓ
 જોયું ને સૌંદર્ય તે તો કદી ન વિસાય.

મુલઝડી ફૂલતણી ગોરી લાંબી દાંડી જેવી
 પ્રિયા કેરી ડોક અતિ સુંદર સુહાગ,
 જાણે મધ્ય જાતી દાળી સુંદર કે વૃક્ષચડે
 ધારી રાખી ગર્વ થઈ જાયે વ્યોમમાંય ;
 અને વ્યોમમાંય એવી જાતી જાતી દાળી પર
 વસંતની રાણી જેવું જૂલી રહે ફૂલ,
 પ્રિયા કેરી જાતી એવી ગોરી ગોરી ડોક પર
 શોભી રહે એવું એનું મુખ આ ભેમૂલ.

પ્રિયાનું વદન જાણે રતનું સદન મોંઘું :
 હીરાબાંધ્યાં પાનાં આંખે રમી હસે ધન્ય
 માણેકની દાખડીમાં મોતીડાં મટેલાં જાયાં
 મુખથી ડોકાવી શોભા બતાવે અનન્ય ;
 અર્ધ-પારદર્શી કનિતાર માલે વાડ કરે,
 લલાટે અડીક કાળાં તાકી રહે તીર ;
 જોડ પરવાળાં મુખદારે ચોકીયાન જાણે,
 એનાં પદ ચુંબી ચુંબી મનાવું અધીર !

ક્ષિતિજના ઉપલા અધર પર લટકતો
 શુકતારો રમે જેમ સંધ્યાસુખે રાજ,
 ટિંગાતી પ્રિયાને નાકે રત્નમદી નચણીતું
 મોતી તેમ રમે પ્રિયાસુખને સરોજ :-
 આજે મને રાખે પ્રિયા લટકતો ચંકાવ્યોમે,
 પણ એક દિન હું ટિંગાધને આમ,
 પંકજની ખેવડી તે પાંદડીઓ યુખી યુખી
 રહીશ ત્યાં પડી અમીધેને અભિરામ !

આજે મારી કમ્પના તો જાણે મધમાખ જની
 ધૂમી ધૂમી ગુંજ રહી પ્રિયા આસપાસ ;
 ગુંજ ગુંજ માથ, એના કેશમાં ભરાય ધડી,
 એજ મધપૂડે જાણે હોય એનો વાસ ;
 કેશમાં ભરાય, કદી ઊડતી એ હાથ સુખે,
 આવે મધમાખને તો મધનીજ હૂંટ ;
 એ તો પ્રિયાહોઠ ફેરી લાલ લાલ મંજરીએ
 લટકતી ચૂસે રસરસ કેરા હુંટ !

શાંત સરોવર પર ઘઈ, શ્વેત પુષ્પો જેવી,
 સંખ્યાના આકાશે જોડે જગલીની વેલ ;
 સરોવરજળે શુદ્ધ છાયા તેની પડે નીચે,
 બેવડી એ વેલી ઢેરી કઈ શી ઉઠેલ :
 સંખ્યાનું આકાશ મુજ પ્રિયામુખે ઉઘડતાં
 શોભે શુદ્ધ બેવડી ત્યાં દંડુડીની હાર ;
 પ્રિયા હસે ત્યારે એની જગલીઓ જોડે એવી-
 બેવડી એ વેલીના છે પડછા અપાર !

કેમ હાથ બીડું મારી પ્રિયાને હું ચુંબવાને,
 કેમ ચૂંકું એનાં પરવાળાં ને મુલાખ ?
 સંખ્યા અને ઉપાનાં આકાશને હું કેમ અડું !-
 બલે ખાલી રહે મારી આહવાની છાળ.
 કેમ ચૂંકું એનાં પરવાળાં ને મુલાખ મોંઘાં-
 એ તો મારા આકાશની આત્મજીવી જ્યોત :
 ચુંચું નહીં પ્રિયાને હું : ચુંચું એનાં આંસુડાને :
 પામીશ મુલાખ એજ આંસુડાને ઓથ !

પ્રિયા કેરા ડાખા ગાલે પડચો કાળો તલ દેખી
 ધરિની કવિએ છાધો સ્હેરેનો નિસાર,
 પણ મારી પ્રિયા કેરા ગાલે પડચો તલ એવો,
 તે તો એના સૌંદર્યનો ઊંડો ચમત્કાર ;
 ઉપાના આકાશમાંથી તારો કોક સરી પડી
 આવ્યો જલે પ્રિયાગાલે લાલી જેવા કાજ,
 પ્રિયાતણી આંખનાં ત્યાં તેજના અંબાર જેતાં
 જાંખો જાંખો ચેતો પડી કાળો ઠર્યો ત્યાંજ !

પ્રિયા કેરી આંખો લાગે નમેલી વિચારમારે,
 જલે ચંદ્રે વાદળનું પોપચું ટિંભાય ;
 ઢિવા ધડી પડી એની આંખની અટારીએ ત્યાં
 ખંધી લગ્ન મઢી પટપાંપણે જૂલાય ;
 કદી એજ આંખે ઊડે વીજળી આપાઠ કેરી,
 કે ત્યાં ઠર્યો લાગે ઊંડો હિમ કોઈ વેળ :
 ભાવહીણા ભાવ કે આ તોફાની છે શાંતિ એમાં-
 કાણ કરી શકે એ ઉમાણની ઉમેલ ?

આશાતણી આંખો જેવી પ્રિયા કેરી આંખો લાગે,
 જીંડું જીંડું જોય તે દિગંતનીયે પાર ;
 હીસે કદી કદી જાણે વાંચતી હૃદય માફે,
 રંભ એવા જીડે આંખે અંદર ને બહાર ;
 અંદર ને બહાર એના જીડા ચમકાર ચાલે,
 જ્યોતિ કો અનેરી સદા આવે અને જાય :
 નીચે પ્રિયા કેરો મોંઘો આત્માનો કુવારો જીડે,
 તેનાં મોતીબિંદુ જાણે આંખે અલકાય !

વાદળાંમાં વીજળીઓ ઝળુકે ને જાય, તેમ
 પ્રિયાનાં કટાક્ષ જીડે પલક્તાં જોર ;
 પોપચાંને ઢાળી પ્રિયા જોય જરી વાંકું, જાણે
 કેવડાની ધારે કાપે કાળજની કેર ;
 કેવડાની ધાર જેવાં પાંપણો હા ખુંચે એનાં,
 વાંકી એની આંખમાંથી જીડે તીખાં બાણ :
 પ્રિયાની એ વીજળીઓ જ્યાં જ્યાં પડે ત્યાં ત્યાં સૌનાં
 કાપી બાળી નાખે જીડાં જીગર ને પ્રાણ.

વાહમાં કુપાર્ધને ચીમાય કે ભરાઈ જાય,
 એવી મારી પ્રિયા ફેરી બીરૂ બીરૂ આંખ ;
 સામે જરી જોઈ કે એ ડોક રહેજે ઢાળી દેતી,
 ઢાળી દેતી રહેજે એનાં પોપચાંની પાંખ ;
 બીરૂ બીરૂ આંખ એની સસલાંના જેવી એવી,
 આંસુમાં છે સદા એનાં જળ ને વિશ્વાસ :
 અરે એની લજ્જા ફેરો હાર રહેજે તૂટતામાં
 મોંઘાં આંસુમોતીલાં વેરાય બંને પાસ !

પીગળેલી વીજળીઓ વાહનેથી સરી જેમ
 દ્રાક્ષ વિષે દોડી દોડી કુપાવાને ચાલ,
 પ્રિયાબ્જે સરી જતી લીસી લીસી વીજળીઓ
 પ્રિયા ફેરી આંખે કુપી ઝળઝળ થાય ;
 ઝળઝળ થાય ને કુપાય પાછી પાંપણોમાં,
 સરી આંખસરે નાભ કિરણની પેઠ ;
 જોળે, વર્ષા છાય પ્રિયાઆંખે ત્યારે પાછી એ સૌ
 છુંદે છુંદે કુપી જેવી સરી જાય હેઠ !

ઉધડે બીડાય પ્રિયાઆંખ કેરાં પોપચાં આ,
 તેના જોઈ રહું હે અનેરા જળકાર ;
 તારાઓનાં પોપચાં ચે એવાં જ્યુકાય, પણ
 નથી તેમાં સરકતા સ્વપ્નના સંચાર ;
 કદી બિડા વિચારોમાં આંખો એની ફરી જતી,
 ધીમે ધીમે પોપચાં ત્યાં સરી એને છાય ;
 જાણે સૂર્ય ચંદ્ર કેરાં મહણુ આ સાથે થયાં,
 અને મારી ધરામાંયે અંધારાં છવાય.

પ્રિયા કેરા કર્ણુ એનું અખંડ શોભાવે મુખ,
 પૂર્ણિમાએ ધરા જેમ ધારે સૂર્ય ચંદ્ર ;
 ઈંદ્ર કેરી આછેરી શુભાળી જાણે ચમરીએ
 ધરી બિબી અપ્સરાએ ધારતી આનંદ ;
 સુંદર એ કર્ણુ કેરાં પાટ દેખી આંખી પડે
 અરબ્બી સમુદ્રમાંની છીપોનીયે ખ્યાત :
 આકાશ પાતાળમાંની વાતો બધી સુણે, પણ
 ક્યારે મારા અંતરની સુચ્છશે એ વાત ?

સમુદ્રતળે વસીને કોડાઓ ને છીપો મોંઘી
 બહુ કાળ સુધી સુણે સમુદ્રનું ગાન ;
 સુધી શકે આત્મા કે એ છીપમાં છુપેલા સૂરો,
 તેજ કરી શકે એનું જીંડું સુધાપાન ;
 સ્વર્ગના કે કુંજથીયે મોંઘા પ્રિયામુખ વિષે
 કર્યું એના પડી સદા સુણે દેવગીત :
 પ્રિયા એના કર્યું પાસે મૂકવા દે કર્યું મારો,
 તો હું ઝીલી રાખું તેનાં રહસ્યો અજીત !

પ્રિયા કેરા સૌંદર્યની રેખાઓ ચીતરવાને
 પ્રભાતથી મંડી રહે ખંતે બ્યોમદેવ ;
 સૂર્યદેખી સોનેરી તે ખડીઆમાં રંગો ભરી
 ચીતરવા મથે એના અહશુત અવેવ ;
 અહશુત અવેવ એના ક્યાંથી ચીતરાય કોથી,
 ઢોળા દે એ ખડીઓ ને રેણે બ્યોમે રંગ :
 પ્રિયાકેરા માલે ને કપાળે જે રેલાય રંગો
 તેની પ્રતિકૃતિ ક્યાંથી આવે બ્યોમ-અંમ !

પ્રિયાના કપાળે શોભે કુંકુ કેરો ચાંદલો તે
 માનસસરે છે હૃદયું કમળ કે લાલ,
 જાણે ભૂરા બોમમાંથી મંગળનો મહ ચૂંટી
 હોડા પાડી ચોંટચો ગોરે પ્રિયાને કપાળ;
 ગુરુ શુક જેવા શુભ મહો જેવી આંખો વચ્ચે
 મંગળને બાંધી ખરી કીધી ચતુરાઈ:
 સ્ત્રિવના ત્રિનેત્ર જેવો ખુલી પાછો તપે એ, તે
 બાળી નાખે બધી મારી દુનિયા દુઃખાઈ.

તપી તપી તાપે દિન સોનેરી દોડાવી માટી
 પૂર્વચાહી પશ્ચિમમાં જાય અમરેર;
 કુંકુમ છંટાવી નિજ દાસી પાસે આંગણમાં
 રજની લાં પ્રીતમને વધાવે સુપેર;
 પ્રિયા કેરા કેજ જેવા રજની ત્યાં કેજ નિજ
 દિનમુખે પાંચરી ઉતારે તેનો ચાક;
 પ્રિયા નિજ કેજ મારે મુખે એમ પાંચરે, તે
 સૂઈ રહું જીવન આ, ઊઠું ન જરાક!

પૂર્વભૂમિવાટિકામાં સોનેરી કુવારા બેઠે,
 ચંદા બહી આવી તેમાં કરી શે અંધાળ;
 બીના બીના કેશે એના સોનેરી મોતીયાં બાજે,
 તેને ત્યાં ખંખેરતી તે ચહે છે ખગોળ;
 વ્યોમની અટારીએ તે વિશ્વ બધું જોતી હસે,
 ધરા સૂધી પૂજે એના સ્વર્ણધામા કેસ;
 પ્રિયા મારી અંધાળીને આવે છૂટે કેસ ત્યારે
 ઝાંખા પડે એવી લાખો ચંદાનાયે વેસ !

પ્રિયાની બા કેસ એના જોળા વચ્ચે સે'થી પાડે,
 જોળા ખેળા કરે તેમાં સોંદર્યની શોધ;
 રજનીના અંધકારે જાણે મેઠ મલીમાંથી
 ફૂટી રહે ચાંદનીના બેઠા મણિધોધ;
 રજનીના અંધકારે કાળાં સિંધુજળ પર
 ચંદ્ર ઉગી પાડે વચ્ચે નમોતિયુંથો પાટ :
 કાળા કાળા કેસ વચ્ચે મણિમય સે'થી એવી
 પ્રિયાશિરે શોભે જાણે દેવો કેરી વાટ !

૭૦

અંધારી કે ઝાડી વિષે જ્યોતિષુષ્ય જેવા ઊઠી
 આગિયા ત્યાં જળજળ ઝમુકી રહે જેમ,
 પ્રિયા નિજ સખીઓશું વાત કરે ત્યારે તેનાં
 કેશગુંથ્યાં મોતી કિરે ચમકી રહે તેમ ;
 અંધારી કે રાતે પ્રિયા કેશ છૂટા મૂકે ત્યારે
 આગિયા ત્યાં આવીને ભરાઈ જાય લક્ષ ;
 તારાગુંથી રજની થી લાગે ત્યારે પ્રિયા મારી,
 કે કે વનદેવી આવી હોય ત્યાં સમક્ષ !

૭૧

પ્રિયા મારી સૌંદર્યની કવિતા છે કોહરંગી,
 જ્યોતિ એની કલ્પતાંયે સદા છે અજીત ;
 વાંચું વાંચું તોય ન વંચાય એનો પ્રાણ પૂરો,
 રસ રસ રસે એનું અમર સંગીત ;
 અંતરના ધ્વનિ એના હંકાય અનેક પટે,
 જોણું જોણું તેમ ત્યાંથી ઝરે નવા અર્થ ;—
 અરે એની લટ કેરા એક એક વાળમાંથી
 ઊડતા તરંગ લેઈ ઝડપી સમર્થ.

જગતની સુંદરીઓ સુંદરતા ધારી શોભે;
 સુંદરતા કેરાં માખ્યાં રસિકોએ સ્થાન;
 જેટલું છે રૂપ અન્ય સુંદરીઓ કેટું, તે તો
 જેટલું ત્યાં નથી તેથી ઓછું છે નિદાન;
 જે જે રૂપરેખા ઘડી જગતમાં રૂપવંતી
 અન્ય લલનાઓ અતિ સુંદર ગણાય,
 તે તે સર્વ સામાન્ય શી લાગે અહીં પ્રિયા વિષે,
 પ્રિયાના અલૌકિક આ રૂપમાં સમાય.

કેઈ નિજ શિરે ખોસે પ્રેમનાં ખરેલાં પીઠાં,
 કેઈ એની મોરલીમાં સ્તુતિ નિજ ચાલ; ;
 કાલે એની પાંખો ચુંબી આજે કે બેડાવી રીઝે,
 કેઈ બાણઅણીટીયાં સ્વર્ણ કાળે ધાય;
 પ્રિયા ભારી પ્રેમને તો હૃદયજ અર્પી રહી,
 તેથી પ્રેમે પોતે એનો સિચ્ચો દેહકુંજ;
 આંખ તોડી પ્રિયાને દે પોતે બન્યો અંધ, પણ
 પામ્યો અમરત્વ સુંઘી પ્રિયા મુખચુંબ.

૭૪

પ્રિયા કેઈ સૌંદર્ય આ આંખે ભરી ભરી પીઠ,
તેમાં જાને એ તો ભારી અણે મારો વાંક ?
વિખેરાઈ પડ્યું છે જે સૃષ્ટિમાં સૌંદર્ય, તેનો
જોઈ એના મુખમાં પડ્યો પૂરો આંક ;
બંબલે ઉગેલું ફૂલ કોણ જુએ, કોણ સુણે ?
અણુદીકું, અણુસુંઘું ત્યાંજ કરમાય ;
દિવસનું લગ્નપટ મુખથી ઉતારે ત્યાંજ
ધરણી આ વિશ્વે લાખો તારાથી પૂજાય !

૭૫

વસંતની સાથે નહીં કોમલ ધરાને તજે,
પ્રિયાકંઠે વસી રાખે અણુતૂટ્યો સૂર ;
પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર નથી દૂખતો પ્રભાત ચતાં,
પ્રિયાઉરે ઠરી પામે એવું તે નૂર ;
લંગર સેનેરી નાખી સાંભે દિન ચોલે નહીં,
તેજ રંમ એનાં ખીલે પ્રિયાને ક્યોલ ;—
ધડી ધડી પૂછો ના કે આ ક્યાં ગયું, તે ક્યાં રહ્યું :
બધી કુદરતનું એ કેંદ્ર છે અગોલ !

પ્રિયાનું સૌંદર્ય જે આ દૃષ્ટિએ પડે છે તેનાં
 ગુણગાન ગાતો ગાતો ચાકી જઈ હું ;
 રણાં છે અદસ્ય મારી દૃષ્ટિથી જે અંખ એનાં,
 અદ્ભુત સૌંદર્ય કેવું હશે તેનું ગુણ !
 દસ્ય આ આકાશે જ્યાં સૂર્ય ચંદ્ર તારા જતા
 શું ન કહે સ્વર્ગ કેવું હશે પેલી પાર !
 દસ્ય અગ્નિની જો એવી અનેરી અદ્ભુતતા છે,
 તો અદસ્ય અગ્નિનો શો હશે ચમત્કાર !

કળાધરો જય રાજ સૌંદર્યની સોધમાંહી,
 એક ધરી મૂકે બીજું : પામે ના સંતોષ ;
 અધુરું દેખાતે તે તો જય કરવાને પૂરું,
 તોય રહી જય તેમાં કંઈ કંઈ દોષ ;
 આત્માએ ના જોયું તે શું આંખ ખાલી જોઈ શકે ?
 ક્ષિતિજના જેવા એ તો આંખના આભાસ :
 પ્રિયાનું સૌંદર્ય એવા કળાધરો ક્યાંથી જોશે,
 જોયું જે મેં નાખી મારા આત્માનો ઉજસ !

પ્રિયા જ્ઞાને મારે એને ગળે હાર ખૂલાવે આ ?
 બર્થ નથી દીધા એના સુંદર આ કેશ ;
 હીરા મોતી જ્ઞાને એના કાને ઝળકાવે આજીવ ?
 એ તો એની આંખો પાસે દીપે નહીં ભેશ ;
 જ્ઞાને એ ગુંથાવે એની વેણીમાં આ કૂલ કુંડાં ?
 મુખજ છે એનું લાખો કૂલ કેરું ગુંજ :
 પ્રભુએ છે કીધી જેવી, તેવીજ હું માગું એને—
 માગું હું તો શુદ્ધ સાચાં કૂસોભયો કુંજ.

પ્રિયા જ્યારે પોયણીની કૂલમાળા પહેરી આવે,
 સજ્જ આવે અંજ મોંધા સોળ જણુગાર,
 ત્રીણાં ત્રીણાં વચ્ચેમાંથી અંગ એનાં ઝળી રહે,
 ચાસે જાણે વીજળીના ચાર ચમકાર :
 ત્રીણાં ત્રીણાં વચ્ચે એનાં ઊડી રહે વાયુથી ત્યાં
 ધડી ધડી સમારે એ પાલવની કોર ;
 ચંદા આડી પડી જાણે આછી આછી વાણીએ
 અહીં તહીં સરતું રહે કિરણ કો જોર !

પ્રિયાતણી સાડીનો હું મુઠ્ઠું સસણાટ તે તો
 જાણે તલવારખાજી ચલાવે છે પ્રેમ ;
 ઝખુકા એ જોતાં હું અંજાઈ હઠી જઈ હારી,
 કે આ સામે ધસી ત્યાં કપાઈ જઈ એમ ?
 ધસી ત્યાં કપાઈ એના ચરણની પાસે પડું,
 જામ આરપાર માફ હેયું ત્યાં ધવાઈ :
 પ્રિયાતણી સાડીનો હું મુઠ્ઠું સસણાટ ત્યારે
 વાગે મારે હૈયે જાણે મુદ્દચરણાઈ.

ઝારીધેરી વાણીના સાળુને બિડાડતી કે
 ચંદા આવે તારલી શું રમવા આકાશ,
 પ્રિયા મારી એવીજ પધારતી દેખાય અને,
 તેજરંગી બહે એની આંખથી ચોપાસ ;
 ઠાક બિડા બ્યોતિપિ શું દૂરથી નયન ધાડું,
 માખું એની પગલી કે તોહું એનાં તેજ :
 અરે મારી ચંદા ! તારી વાણી ખસેડ જસ—
 તેજ તારાં ધડી ધડી ઢાંકે શાને રહેજ !

પ્રિયાના કપાળે રાજ્ય ચાલે એના શીલતાણું,
 જોતાંજ પવિત્ર બધે ફરે એની આણુ ;
 પ્રિયા કેરી આંખે નિજ પ્રતિબિંબ પાડી પાડી
 રંગ પર રંગ તેમાં જોલે એનો પ્રાણુ ;
 પ્રિયાનાં ભવાંએ મારે વિચારે ફલંગ મારે,
 માલે છે ગુલાબી એની લજ્જા કેડું ધામ ;
 પ્રિયા કેરે હોઠે મળી અમી ને આનંદ બને
 ફૂળાડી દે તેમાં મારું જીવન તમામ.

જોઈ છે વસંત ઊભી આંખની અટારીએ કે ?
 જોઈ કદી મીઝમને લેરાતી કે'ને માલ ?
 જોઈ વર્ષા સરી જતી કદી કેઈ પાંપણેથી ?
 જોઈ છે શરદ વહેતી સુધા મુખશાળ ?
 જોઈ છે હેમંત હિમ ઠારતી કે ત્વચા નીચે ?
 જોઈ છે સિસિર ઊડી આવતી કે શાસ ?
 જઈ જઈ જુઓ ક્યાં એ સર્વ મળે એક ઠામે :
 આવો તો ખતાવું સૌના પ્રિયાચુખે વાસ !

પ્રિયા કેરું હાસ્ય એક વેળા પણ જોયું કદી ?
 કમળ ને ગુલનાં ત્યાં વન લેહેરાય ;
 પ્રિયા કેરું હાસ્ય એક વેળા પણ સુણ્યું કદી ?
 પંચધાતુ ઘંટડીના સૂર ત્યાં વેરાય :
 પ્રિયા કેરું હાસ્ય એક વેળા જોયું-સુણ્યું સાથે ?
 એ તો જાણે દારખાતું જાડે કે બેમૂલ,
 અગ્નિબાણ ચઢી જાયે ફૂટી કડકડી નીચે
 વર્ષાવે અનેકરંગી તેજ કેરાં ફૂલ !

પ્રિયા જ્યારે હસે ત્યારે જાણે ગુલકળી ફાટી
 રહે પથરાઈ તેની પાંદડી ચોપાસ ;
 ગુલગુલ જેવી એની આંખો ચમકીને સાથે
 પાંખો ફફડાવતી લે ગુલની સુવાસ ;
 પણ પ્રિયા રાય ત્યારે સૌંદર્ય અમોલ વાધે,
 તેથી એને ખીજવું બહાલું લાયે પૂર :
 આંખો કેરી છીપલીઓમાંથી ત્યાં વેરાઈ મોતી
 અરબી મોતીડાંનું જે કિતારી દે વૂર !

પ્રિયાતણી વસંત આ અચળ અમર રહે,
 દીસે એવું એને દેવે દીધું વરદાન ;
 વસે એના દિવસમાં લંબાર્ધ પ્રભાત આખું,
 નથી તેમાં રજની કે સંધ્યા કે રયાન ;
 પ્રેમ ને પ્રકાશ ભર્યાં એના ચિરયૌવનમાં
 ફૂલડાં ને પાંદડાંની લીલા છે અથાક ;
 ઘેરી ઘેરી રજનીની રજ નડીં જડે એને,
 કે ન એને દારે કે હેમન મારે દાક.

પ્રિયા કેરા સૌંદર્યમાં કવિતા અમોલ કેંક
 વીંટાર્ધ છુપાર્ધ છે તે જોઈ શકું હું ;
 વાદળના પડમાં રૂહે વીજળી મંતાર્ધ, પણ
 જોલી દેશે અમકતું સોનેરી તે શુભ ;
 હોડનાં એ પડમાંથી વહેશે રણુકાર મીઠા,
 પોપચાથી જળી રૂહેશે જોડા અમત્કાર ;
 પ્રિયા કેરા મુખમાં તો કવિતા અમોલ કેંક
 પ્રભુએ છે લખી લઈ કવિ-અવતાર !

ન્યારા ન્યારા તારાઓનાં ફિરણોને લઈ લઈ
 દીપી દીપી તેનો દીધો મોંઘામૂઝો તાર ;
 કુગતા આદિત્ય કેરાં ફિરણોની અબ્રગુંથી
 કલગી વિષેથી બોળ તારનો પ્રકાર ;
 પૃથ્વી કેરાં પુષ્પોમાંથી દીધો અમીનાર ત્રીજો,-
 બાબ્બો એમ પછી પ્રિયાઆત્માનો તંબૂર ;
 પ્રભુ કેરી અંગુલિઓ તારે તારે ચાલી રહી,
 બિડે ત્યાંથી કેવા પ્રિયાપ્રાણુ કેરા સૂર !

પ્રિયા જ્યારે સર્જકથી આ પૃથ્વીએ પધારી ત્યારે
 ચોખુંટ આ વિશ્વે ચાલી રહ્યા રંગરાગ ;
 મંજરી ને કુસુમોનાં તોરણો ટંબાયાં પંથે,
 બ્યોમથી ધરાએ બિડ્યા વસંતના ફાગ ;
 એનેરી બુદ્ધિએ ગુંથ્યો આસમાની ગાલીઓ ત્યાં
 દેવોએ મિછાવી શણકાર્યો નભપાટ :
 દેવો પણ બૂલ્યા, એના સૌંદર્યમાં દૂલ્યા લાગે—
 પ્રિયા તો જ્યાં ચાલે ત્યાં રહે ખીલી એની વાટ.

૬૦

અતારીને ત્યાં જે જઈ ધડી બેસી આવે પાછો,
અતરસુવાસ તેને હાય અંગ અંગ ;
અરુણને બારણે જે વાદળીઓ જાય માવા,
તેને દિલે દીપી રહે રવિ કેરા રંગ ;
એક દષ્ટે ફરી ફરી સૂર્યને અખંડ જોતું
સૂર્યસુખી કૂલ ધારે સૂર્યના સૌ બંધ :
પ્રભુકલ્પનામાં પ્રિયા રમી છે અનંત તેથી
આવે પ્રિયાઆસમાંથી પ્રભુની મુગ્ધ !

૬૧

ઝીણાં ઝીણાં ઝરણાંનાં અભીર્બિંદુ કેરા ધ્વનિ,
ઝીણી ઝીણી મોરલીના મધુચુંબી સર,
કોટિલના કંઠમાંની માધુરી વસંતબીની,
મોરલાના ટહુકાની ચેતનાનાં પૂર,
રસરેલી કવિતાના અમર કલ્પોલ મીઠા,
પ્રાણરૂપશી સંગીતના નાદ અણુમેલ :
બેગવી દો સકળ એ સ્વરો એક તંત્રમાંથી,
એવા દર્ણ પડે પ્રિયાકંઠ કેરા બોલ !

વાણીની મધુરતા છે પ્રિયાની અત્યંત જાડી,
 મૌનની મધુરતા છે એથીયે વિશેષ ;
 સખ્દ એના બાંધી લે છે હૃદયની વાટિકા, તે
 મૌન એનું વીટ આખો આત્માનો પ્રદેશ ;
 વાણી જો સ્મરાવે એનાં આકાશી સ્વજન મોઢાં,
 મૌનમાંથી આવે પ્રભુકરનાં જોડાણ ;
 પ્રિયા કેરી વાણી સુણી મુખ માફ મૌન ધારે,
 અને એના મૌને મારી બોલી પડે વાણી !

અબ્રહુષોભરી ઇંદ્ર કેરી દરબારે દિવ્ય
 સૂર્ય ચંદ્ર તુંમણની વીણા બૂલે એક,
 સોનેરી રેપેરી તેનાં કિરણોના તાર છેડી
 નારદ મુનિ શું માતા માંધર્વ અનેક ;
 સુણ્યાં હતાં પૂર્વજોએ કેક ધન્ય ગીત એવાં,
 હવે ક્યાં તે નાદ સમગ્રય છે અજીત ?-
 પણ પ્રિયા ગાય ત્યારે સુણી પાછાં સમજું હું
 અણુસમગ્રયાં સર્વ સ્વર્ગનાં તે ગીત.

સુણ્યાં છે મેં ગીત મારાં ગવાતાં અનેક મુખે,
 સુંદરીને કંઠે તેના વણા છે આહ્વાદ :
 કુવારાની કોતરેલી પૂનળીના મુખમાંથી
 ઊઠે જળધારા જેમ મીઠે મીઠે નાદ ;
 પણ પ્રિયા માય જ્યારે જેવું તેવું ગીત માડું,
 ધસે એના ઉરમાંથી એવા અમીઓધ,
 હિમાલયમાંથી જાણે હિમને ઝોગાળી ઊડાં
 કરે રેલઝેલ ગંગા ધરાએ અમોધ !

નાનાં મોટાં પાંદડાં ટિંગાય વૃક્ષે રથૂળ જેવાં,
 પણ સૂર્ય સામે કદી ધરીએ ઓકાદ,
 અર્ધપારદર્શક એ સુંદર બનેલું લાગે,
 ઝીણી ઝીણી રેખા તેમાં શોભી રહે આબાદ ;
 પ્રેમવૃક્ષે પણ કે'કે બાવ રહે જૂલાઈ એવા,
 જમતનાં અક્ષુથી છુપાવી રાખે ભેદ ;
 પ્રિયાઆંખ સામે બધા બને પારદર્શક એ,
 બતાવે ત્યાં પૂરા એના રંગ અને છેદ.

અતિ ઊંડાં સ્વર્ગસુખ કેરી એકતાનતાથી
 કંટાળી ધરાએ પાછા આવે આત્મા કૈક,
 દત્તી સ્વર્ગધામે ઊડી મધુરના અતિ, તેનું
 શોધે ધરાસુખ કેરી કટુનામાં એક્ય ;
 જમતપ્રપંચે પડી બૂલે અતિ સ્વર્ગને સૌ,
 પણ આખો પ્રિયા કેરી કરે નવોત્પાત ;
 ભર્યા એની આંખે એવા સ્વર્ગીય પ્રપંચ છો કે
 ' એનાં સ્વર્ગ સ્મરી એ સૌ બને પાછા મહાત !

પ્રિયા કેરી આંખોમાં જે પ્રગટ સૌંદર્ય વસે,
 તે તો કદી ચીતરી હું શકું આબેહૂળ ;
 બેસી બેસી છુપાં એનાં તેજ જે મેં ઝીલ્યાં, તેયે
 ઉતારીને તેમાં હૈં સર્વને તાબૂખ ;
 પણ પળેપળ એના વિચારો ને ભાવો સાથે
 આવે અને જાય ત્યાં અલૌકિક જે રંગ,
 અણુઝડપાયા તે તો ત્યાંજ ઊડી જાય અરે !
 ઉતારું તે કેમ મારા ફલકને અંમ ?

૬૮

પ્રિયાતણા હોઃ કેરી લાલીને ચીનારૂં બહાલી,
કુમળા સૌ રેખાઓના ઉતારૂં આકાર ;
કળા શા બીડાયલા ને અમીને છુપાવી રાખે,
સૂચવું ત્યાં અણુદીઠી તેની પણુ ધાર ;
પણુ કળા ઉપડીને શબ્દ ત્યાંથી ફૂટે, તેનું
રેખાધારે રેલી રહેતું અમી દાખું કેમ ?
૨ એ હોઃ કેરી પટ ખોલી દે સંગીત ત્યારે
રેલે ત્યાં ને માધુરી તે ઝીલી રાખું કેમ ?

૬૯

પ્રિયાજન-મહાજે એનાં જોશીઓએ જોષ જોયાં :
પ્રભાકર જેવી બધે પૂરશે એ પ્રાણ,
પતિજ્યોતિ ધારી મુખા ચંદ્ર શી રેલાવશે એ,
મંગળ શું સિદ્ધ એનું ભીડી રહેશે બાણ ;
બુધ જેવી ચંચળ ને વરો બઢી પક્ષી એ તો,
શુક્ર જેવી ડાહી અને આનંદી સદાય ;
શુક્ર જેવી સુંદર, ને શનિ જેવી ધીર ત્યાગી,
રાહુ જેવી ગદી લેશે સૌને નિજ જાંચ !

વસંતે વરેલી મારી પ્રિયાની સુંદરતામાં
 એક પણ પુષ્પ નહીં ઉમેરી સ્થાય ;
 સર્વશ્રેષ્ઠ તારલાથી ભમ્ભરેલી જ્યોતિ એની
 એક પણ કિરણથી વધુ ન કરાય ;
 દિવ્ય એના સ્વરમાં ન સુધાથી લવાય કદી
 એક પણ બિંદુભર મિષ્ટતા વિશેષ ;
 પણ વધુ સર્વથી એ, હૈયું મારી પ્રિયાનું છે
 સત્ય ને અનંતતાનો શુભ પુણ્યદેશ.

પ્રિયાના હેવાથી વાતી મેઘિરી મુગંધ સુંધી
 આત્મા મારો સ્મરે નિજ શુભાવેલું સ્વર્ગ ;
 સુંધી સુંધી તેને હું તો બનું આત્મારૂપ પાછો,
 દેહ મારો સરી જતાં રહે તેજભર્ગ ;
 રહે તેજભર્ગ ત્યાં તો કવિતા ને સ્વર્ગ કેસં
 મૂળ રૂપ દરૂપ દે ત્યાં પાછાં જ્યોતિષૂર ;
 હર્ષમાંહી આત્મા પાછો દેહે સરી જાય, ત્યાં તો
 જાંખા જાંખા રહે પેલા તૂટ્યા તૂટ્યા સુર.

૧૦૨

પ્રિયા કેડે દર સદા સ્વર્ગનું છે સ્નેહવાસી,
 સુણું એના શબ્દો વિષે પડ્યો તેનો પાશ;
 સ્વર્ગની પવિત્ર કુંજે મ્હાલતું એ સદા, તેથી
 પડ્યો એને હોઠે તેનો ઝાકળબીનાશ;
 પ્રિયા કેરી વાણીમાં એ સ્વર્ગનાયે શબ્દો સુણી
 હરું કે એ બહુ કાળ વસી સ્વર્ગસ્થાન,
 રખે સ્વર્ગમાધુરીના અધુરા પ્રસાદે એ તો
 બૂલી જાય એનું અતિ મીઠું મૂળ જાન!

૧૦૩

સમુદ્રકિનારે જ્યારે ભરતી ભરાય ત્યારે
 સમુદ્રનો ક્યારો તો કંઠે બેસો વાય,
 જાણે કોઈ નદી કેરા ધાધરાની ઘેર જેવા
 મોજા પામે ભૂમિયેએ મલિનતા કાય;
 પ્રિયાકરે આવે જ્યારે ભરતીઓ ભાવતણી,
 ત્યારે એની ઊર્મિના છે અનેરા પ્રયત્ન;
 જાણે એના હૃદયતણાં તળિયાં છે હાલ્યાં ઊડાં
 ત્યાંથી તણાઈ બહાર આવે મોંઘાં રત્ન.

છાંદી વ્યોમખાણુમાંથી ખણી ખણી ખોદી કાઢી
 રત્ન કેં અમોઘાં નિજ રજનીને કાજ
 ચાલી ગયો સૂર્ય, પણ જગત અંતર્ધ નેતું
 જ્યોતિપૂર્ણ રત્નમહયું રજનીનું તાજ ;
 પ્રિયાતણે હૈયે જે આ છાંદી છાંદી જ્યોતિ ભરી,
 તે આ ખોળી કાઢી હુંય રાખું એક આશ ;
 હું ન હોઈ બલે, પણ જગત આ નોઈ રૂહેશે
 કોડો જ્યોતિ બધું એના હૈયાનું આકાશ !

પ્રિયાની પ્રશંસા તમે કરી કરી ચાકી જશો,
 વાણી છોડી અંતે મૌને શોધશો બચાવ ;
 બધું કહેશો તોય અંતે એજ અણકહી રૂહેશે,
 એવો એના અગ્રણિત મુણનો પ્રભાવ ;
 પૂર્ણિમાના ચંદ્ર કેરી સુધા ઝીલી મુખ્ય બનો,
 વાંકે ધરી આવે તોય નમો ચાંદરાત :
 અરે, પ્રિયારુણ કેરો પાશ નો ચૂકવો કદી,
 તો તો એના વાંકે પ્રેમે પડી ઘસો મ્હાત !

હશે શર રાજઓએ મોટાં મોટાં રાજ્ય સ્થાપ્યાં,
 અધિક કુળેરથીયે ભર્યા હશે કોણ,
 ભૂખ છે હાંમેઈ તોય ભૂમિની કે ભૂપતિની,
 એવે! કેઈ ભૂપતિને સુણ્યો છે સંતોષ ?
 પ્રિયાની અલૌકિક આ જગતને જીતનારે!
 ભાગ્યશાળી પ્રાણુ મર્યો હશે જે નિર્માણુ,
 અદ્ભુત એ પ્રિયાસૃષ્ટિરાજ્યે રહે! રાજશે જે,
 તેને વધુ ભૂમિની શી લાજે પછી તાણુ ?

પાંદડી ત્રીજી :

વિલાસ

કલિકા

પાંદડી ત્રીજી :

વિલાસ

(મુક્તધારા છંદ)

૧૭૭

દેવેની નવાઈ, પૃથ્વીજનોની સવાઈ મોંઘી,
જમતમાં કદી નહીં જડે જેની જોડ,
પ્રિયા જ્યારે દર્પણમાં મુખ નિજ જોય ત્યારે
અંત્ર એનાં ઉપજાવે કૌતુક કરોડ ;
જડે નહીં જોડ તે તો દર્પણમાં જોય પ્રિયા,
એના જેવું એકજ ત્યાં સુંદર છે પાત્ર ;
નિરાસા વિના જો કોઈ જોય એની આંખ, તે તો
દર્પણ વિષેની પેઢી જોડ આંખ માત્ર !

પ્રિયાની બા બેસે ન્યારે માથું એનું ઝોળવાને,
 ગુંથવાને વેણી એની, ખોસવા ત્યાં ફૂલ,
 વિચારે તે, અંખરૂં આ વળગશે જેને, તેને
 પડશે કે દેવું વધુ પ્રેમતણું મૂલ;
 પ્રિયાની બા બેસે ન્યારે વેણી પાછી છોડવાને,
 કાઢવાને ફૂલ સહાં, બાંધવાને કેશ,
 વિચારે તે, વેલડી આ વીંટી ક્ષેશે જેને, તેને
 ભૂલી જવા પડશે રે કાળ અને દેશ !

હરિણી શી બીર, કાઢી ઘેાડી જેવી વેગવતી,
 વાયુ જેવી ચપળ ને સદાની અમંધ;
 સ્હેજે સિરે ઢાળે જની સલજજ લગમણી શી,
 સ્હેજે તાળી પાડી કરે પ્રેમચક્ષુ અંધ;
 હરિણી શી બીર, હા, જે જંમલો ફૂદાવી જાય,
 વાયુ શી અમંધ, જે ધૂમારે જગઅંગ:
 દુર્ધટ છે પ્રિયા એવી બાંધવા કે છૂટવાને—
 દુર્ધટ, છતાં છતી તો રંગ શો રે રંગ !

બળતે બયોર એકુ વાદળની છાયા જેવી
 ઊડી જાય દૂર, તેવી છે એ દયાહીન;
 દોડી દોડી જાય બધી દુનિયાનું તેજ પીવા,
 બીજચંદ્ર જેની એની ધરા છે નવીન;
 આવણુના બોમ જેવી ઘડી રીઝે ઘડી ખીજે,
 જાણે માફે ઉર એણે દીગથી છે લીધ;
 જેવી હોય તેવી, તોય ઉર માફે બાંધી નાસે—
 મારવા ને તારવા છે દેવે એને કીધ.

કંઈ કંઈ રૂપ ધારી વાદળી એ નભે દોડે,
 એની પૂઠે વાયુ કે એ વાયુ કેરે પૂઠે;
 પ્રભાતનાં કિરણો શું દોડી બધે તેજ પૂરે,
 અણુબાધી પ્રિયા વેરે સૌંદર્યની લૂંટ;
 અણુબાધી પ્રિયા એવી કાગે મને વધુ મીઠી—
 સૌર્ય ને નિર્દોષતાનાં અનેરાં તોફાન !
 ઘડી બાંધુ પિંજરે કે ઘડી દલ ઊડવાને:
 પ્રેમ મારે! હજી ગુંથે એજ મોહમાન.

શીળી શરત્પૂર્ણિમાની રાતે સહુ તારલીઓ
 દૂધધોળી ચંદ્રિકામાં ધોત નિજ અંગ ;
 સ્વાતિયુંદ જીલી છીપ મોતી ઠરી તેમાં ભરે
 સ્નાનશુદ્ધ તારલીની જ્યોતિ કેરા રંગ ;
 પૂર્ણિમા વધાવવાને પ્રિયા લાવી શાળ ત્યારે
 થયાં અજવાળાં જાણે ઉચું શું પ્રભાત :
 કમળ ચક્રે જળ્યાં, ચંદ્ર પણ લાગ્યો શીકો—
 મેં યે ભરમાઈ પ્રિયા પૂજી આખી રાત !

પ્રિયા જરી ડોક ઢાળી નીચું જોતી જોય મને,
 ત્યારે એની આંખમાં હું જોઈ જાડાં ચિત્ર ;
 હૃદયના ભાવ તેમાં આવીને અબોલ બોલે,
 સજ્જ બને શત્રુ ત્યારે ચિત્ર બને મિત્ર ;
 જાડી પેલો સનાતન રોક નિજ ગુહામાંથી
 એવી આંખ કેરાં અશ્રુજળે ડે આભાસ ;
 જોતાં જાણે મને એની અબોલ ગહનતામાં
 ખેંચી લે એ અશ્રુદેવ વીંદાઈ ચોપાસ.

૧૧૪

પ્રિયા કેરી ઝોરડીમાં સતત સુગંધ વાતી
 ખારી પાસે હોયે સૌમ્ય ચંબેલીની વેલ ;
 તારા જેવાં ફૂલ એનાં ચાંદનીને બાંધી રાખે,
 પ્રિયા બણી વહે બધી જ્યોતિતણી રેલ :
 ખારી રૂઢે ઉઘાડી ત્યાંથી ડોકાવે કે તારાફરો,
 અર્ધખીલી કળી જેની પ્રિયા સૂતી માંભ ;
 શ્વાસ એનો પડે તેમાં મારા છે વિચાર બધા—
 મને, ઝો ચંબેલી ! શું ન કહે તું એ જરાય ?

૧૧૫

પ્રિયા નિજ ઝોરડીમાં કરે શયનગાર ત્યારે
 જોડાં અજવાળાં કંઈ આવે અને જાણ :
 આકાશની દેવી જાણે ખેલતી ત્યાં વચ્ચે પહેરે,
 વાદળ ને ચંદ્રિકાની બદલી કરાય ;
 બંદરમાં આવતી કે નોકાના વીંટાય શબ્દો,
 કિંવા રવિકરે સરે વાદળની કોર ;
 કે કે એવું કહ્યું, પણ સૂર્ય શો પ્રકાશ એનો
 દષ્ટિ થકી રહે એના સૌંદર્યનો મ્હેર.

પ્રિયા કલુષાર કરી ખીલી રહે કમળ શી,
 જોવા એને ચાહું હું તો ખીલતે પ્રભાત,
 ત્યારે મારી બૃથુડીના ભમરાઓ જોડા જોડા
 પાંખોને સંભારી એનો ઝીંકે દૃષ્ટિપાત ;
 આંખો કેરી દોરીને હું ખેંચી ખેંચી રાખું તોય
 ધસી ધસી નય જાણે વણ્ણયે પતંગ ;
 વૃથા મારો અમ દેખી પ્રિયા પડે હસી વાંકું,
 તૂટે ત્યાં પતંગ, મારો રંગ ચામ ભંગ.

આકળથી ખૂમી રહ્યાં ઝાડો અને ખેતરોને
 માથે ઝૂકી શુકતારા દે નવી વધાર્ધ ;
 તિમિરની પૂડે દોડી કંઈ કંઈ રંગો મેરી
 પગલીઓ પાડતી ત્યાં ઉપા રૂહે દેખાર્ધ ;
 ચાદળીઓ ટાળે મળી રંગ એના ઝીંકે ધડી ;—
 કોણુ એની રમતોનાં કળી શકે શુભ ?
 કુમારી છે ઉપા હજી : કૌતુક અકળ એનાં :
 એવાં શુભ કળતાં તો હારી મયો હુંય !

કારતક આવ્યો, વાયુ ઉતરે પુંકાવ્યો પૂઠે,
 પંખાએ જિડાવી જાયે ડોલી રણા તાડ;
 પ્રકૃતિનો કુંજ પાછો છોડી નાખી ગુંજ એનો
 સૂકાં પત્ર પુષ્પે ભરે ભૂમિના ઝોજાડ;
 પાંદડાં ધૂમાવતો ને હવામાં જિડાવતો કે
 જાદુગર આવી જાણે જગાડે સૌ દેવ;
 પ્રિયાની જગાડે સાડી, લગની લગાડે ભારી—
 પાલવ ત્યાં ઢાળે પ્રિયા ત્રાસી તતખેવ.

પ્રભાતે જિડીને પ્રિયા ખેલે નિજ આંખ ત્યારે
 પૂર્વતેજ ભરી ભરી પીતી તે જણાય;
 કમળ શું સ્વપ્નજળે ખીડાયલો આત્મા એનો
 ઉપડીને ખીલી રહેતો સુંદર સુહાસ;
 પ્રિયા નિજ બારી પાસે જિભી રહે બ્યોમ જોતી—
 હજે એની ભગ્નરે કા નવલ વિચાર!
 ઓ! હું પક્ષી હોત તો એ બારી સામે જોડી જોડી
 ખેંચત ત્યાં મારા ભણી કાંત તે દિવાર!

લાલ લીલા રંગો કેરી સાલ નિજ ખમે નાખી
 પ્રભાતકુમારી આવે રમતી દિગંત,
 ઉધારંગે ગુંથો એવો ગળપટા નાખી પ્રિયા
 હેમંતપ્રભાતે આવે ખેતરને પંથ ;
 ડુંગા ડુંગા પગલીઓ પ્રિયાની જ્યાં પડતી ત્યાં
 હજી રહેતાં લીલા વચ્ચે અરુણાં શુભાખ ;
 હેમંતપ્રભાતે આવે પ્રિયા મારે ખેતરે ત્યાં
 ભરભર રંગે મારી ખીલે ઉરછાખ.

ઊંચી ગજસુંદ જેવી આંખાની બે ડાળા વચ્ચે
 મેલધનુ જેવી લટકાવી દોરી એક,
 પ્રિયા બેસી તેની પર હાંચકો ચઢાવે માકે,
 જ્યોતિસ્તંભ જેવા પગ પૂજે બ્યોગે છેક ;
 મૃદુદારે ઊભી એની બા એ જોતી સ્તબ્ધ બને-
 “આવી કે ? આ ઊઠરીના એ તે શા તરંગ ?”-
 ખરતા કે તારા શી કે દેવના કે. અચુ જેવી
 પ્રિયા સરી પડી ત્યાંથી મારી દે છલંગ !

૧૨૨

વાડીમાં મધ્યાહ્ન આજે લાગે ઠીક જામ્યો બધે,
 ઊની ઊની મુવલુંની ધારા પડે શીર;
 કુવારાની પાસે પ્રિયા સૂતી જળકન્યા જેવી
 દેખી જાઉં પાસે—ધીરે ધીરે રે લગીર !
 અધખીઆં પોપચાંમાં જોળનાં સ્વપ્ન કંઈ
 સરકતાં લાગે જાણે પંખી આવે-જામ :
 અરે એવાં પ્રિયાનાં કૌમારશુદ્ધ સ્વપ્ન વિષે
 કોણુ પૂછેલો વિચરી ત્યાં હસવા ન ચાલે ?

૧૨૩

આવે પોપ માસ; ફૂટે વાયુ કેરા માસ જોડા;
 દિવસે રહે તડકો ને રાત્રિએ રહે ટાક;
 લીલાલ્હેરે બૂલી રક્ષાં મહાં કેરાં ખેતરાંમાં
 પ્રિયા ફરે પ્રકૃતિ શું રાખી સ્નેહ માઠ;
 અર્ધ જોડ્યા કેશ એના જોડે સ્વપ્નવાયુએ ત્યાં,
 છાયા અને જ્યોતિ કેરી ચાલી રહે વણાટ;
 દૂરથી દોડાવી મારો પ્રેમરથ વાટે એની
 બાંધું તેના ચક્રે ચિર એનો અજકાટ.

૧૨૪

આંબલાએ નવશુભાર ફરી ધાર્યા હવે,
 ખીલી નવપદ્મવેની ચમરીઓ અંગ ;
 નાનાં નાનાં, લીસાં લીસાં, મૃદુ એ સૌ પદ્મવેમાં
 છાયા નવયૌવનની સુરખીના રંગ ;
 પ્રિયા ભારી ખીલી રહી એવી નવયૌવના આ,
 રક્ષો ઉભરાઈ એના ઉરનો વિશ્વાસ ;
 ફાગણનો ચંદ્ર નવસુરખીએ ઉગે જેવો,
 પ્રિયાનો પ્રકાશ તેવો ઉઘડે ચોપાસ.

૧૨૫

પૃથ્વીએ વસંત જ્યારે પધારે હસંત પૂરી,
 વને ઉપવને ભરે પાંદડાંના પુંજ,
 પ્રિયા કે એકાંત શોધી એવી પાનલીલા વચ્ચે
 સૂએ વનદેવી જેવી જઈ એવે કુંજ ;
 સૂએ વનદેવી જેવી પાંદડાંના દગ વિષે,
 લાખોલાખ ઉપરથી છાયા સરે અંગ :
 જાણે જાડા સાગરે કે મોંઘી મેતીછીપ વિષે
 પશ્યું છે છુપાઈ જાડું અમોહું કે નમ્ર.

૧૨૬

નાની નાની સફરીઓ સાગરતરંગ પર
 ધીમે ધીમે આવે જેમ સરતી કિનાર,
 સખીઓ શું પ્રિયા તેમ તળાવને તીરે આવે,
 ધનુરંબી સાળુશબ્દ ફૂલે હારોહાર;
 જીવનની સફરી શું પ્રિયાને પિછાનું હું તો,
 જાણે બિભા જેમ નિજ નાખુદાની વાટ;
 પ્રિયા કેરી સફરીનું પાખું જો સુકાન હું, તો
 વિશ્વસિંધુ ઓળંગીને પૂરું અદ્ભુતવાટ !

૧૨૭

તળાવને તીરે નિજ સખીઓની સાથે પ્રિયા
 બળતે બપોર જળ ફીડા થકી જાય;
 પૂર્વમાંથી રંગિને સંકેલી લેતી સંધ્યા જેવી
 પ્રિયા સાળુ ઊંચકતી બોલે જળે પાય;
 કમળની હાર જાણે હોલેલી જણાય, કે આ
 હસ્તીદંત-સ્તંભે બિભા સૌંદર્યને પૂલ;
 મચ્છ બની ભયું જાણે ચરણકમળ પાસે,
 કે આ પૂલ નીચે સ્થિતિનાવે ખાઉં ખૂલ !

૧૨૮

નાની ઝોટી સખીઓને નક્કરો શી બેગી કરી
પ્રિયા મારી ઉજાણીએ જય મામ પહાર ;
લીલાં લીલાં ખાસ પર લટકે સરકતી સૌ
ટોળીઓ જમાવી કરે મધુર વિકાર ;
લીલાં લીલાં ખાસ પર ખેલી ચાકી જેસે અંતે,
નયનમાં નયન ને હાથમાંદોં હાથ :
રાત્રિના મેદાનમાં આ રૂપેરી ડેરાઓ ઠોઠા
ધડી ઠરે શુક જાણે તારલીઓ સાથ !

૧૨૯

પ્રિયા મારી જય જ્યારે ફરવાને પહાર ત્યારે
જેમાં છે કદાપિ જોનાં તોર ને તુમાખ !
સિદ્ધરાજ જેસિંગના જેવી જાણે રણે ચઢી
ધડીકમાં લાવશે એ છતી કેદી લાખ ;
કેક મુનિરાજ કેરા સંયમના મઠ તોડી
આવશે એ પાછી, બાંધી હાથો અનેક :
અરે મારી રાણી ! તારી શક્તિ કોણે જાણી નથી ?
બાંધ અને પૂરો થયું રાખ મારો ટેક !

પ્રિયા આવે કદી કદી કેશ નિજ છૂટા રાખી,
 બણે કાળાં કિરણોનો પુંજ પડ્યો રકંધ ;
 પવન ત્યાં આવીને એ માળામાં ભરાઈ ગય,
 પડ્યો પડ્યો તારેતાર સુધી લે સુગંધ ;
 આશુબા એ કરે બહુ કાળ મધ્યેને માંદો ,
 શૂલે નિજ ગતિ અને શૂલે નિજ દેશ ;
 હઠીલો એ ભય નહો, ત્યારે પ્રિયા ડોક ઢાળી
 નામે એને પટકા ખંખેરી નિજ કેશ.

શેરી એ નાકે હું તો વાટ ભેટો બિભો રહું,
 દેરે જતી પ્રિયા કેરાં દર્શનને કાળ ;
 કર્ણ મારા તીવ્ર બની રુણે ત્યારે પુષ્પમાં યે
 ચાંદનીની પગલીના પડતા અવાજ ;
 પ્રથમ સુણાય સ્વર, ધીમે—સ્પષ્ટ—સ્પષ્ટતર,
 પંથરજતણે પછી સુણું મલકાટ ;
 એજ ચાલ, એજ પાટ ; પ્રિયતર—પ્રિયતર—
 હેયું મારું ઉછળીને દોરે બધી વાટ !

૧૩૨

પ્રિયા મારી આવે, મારી કળી, મારી મધુરી એ,
 નાણી લઈ હોઈ કદી નોજન હમર ;
 મુલું એની પમણીઓ આવતી કે દહેર જેવી,
 પડે મારે દેશે નણે સંગીતની ધાર ;
 પચ્ચર શું બની કદી પડ્યો હોત અહલ્યા શો,
 તોય એને મુણી પાછો પામત હું પ્રાણુ ;
 માનવના દેહે પાછો ભીડીને ત્યાં પ્રિયાપદે
 દરત હું મારું નવજીવન પ્રમાણુ.

૧૩૩

ધડી પર મેલ આવી ચાલી ગયો દશે તેની
 હતી જુમિયાલે શીઘ્ર ચુંબનોની છાપ ;
 પ્રિયાતણી પમણીઓ આવતી દોરાતી વાટે
 કીચક ત્યાં દેખી જરી ખાંચી ભીની આપ ;
 દોઢી મેં તો શાલ મારી પાંચરી ત્યાં દીધી નીચે,
 પ્રિયાની હું પામ્યો એક દષ્ટિ ત્યાં અતૂલ :
 કુંળી કુંળી પમણીઓ લળી લળી ચાલે શાલે,
 હૈયે મારે પડે સાથે કુંળાં કુંળાં ધૂલ.

પ્રેમ કેસાં નખરાંને ભાવે બધી વાતો છાધી—
 અંતરમાં એક ને બતાવે બહાર અન્ધ :
 ઢાલું ચાપ જમણું ને જમણું તે ઢાલું દીસે,
 હર્પણે એ દેખી પ્રિયા ધીખી કળા ધન્ય ;
 ઇદ્રજળ નાખી દાખે ઉલટા એ રંગ કેંક,
 મેના જેવી રાંક, પથુ બને જાણે બાજ ;
 હૈયે હોય હેત પથુ પરાણે ધિક્કાર દાખે :
 અરે પ્રેમ ! એવું તારૂં ઉલટું શું રાજ !

પ્રિયા મારી કંઈ કંઈ પ્રેમજળા દાખે એવી,
 જ્યોતિગુંથી ઝરણી થી એ તો માતી જમ ;
 ફરૂં ત્યાં એ જોય મને, જોઈ ત્યાં એ ફરે પાછો,
 મેધર્શીજ્યો ભીલું તો એ મેધધનુ ચાપ ;
 અબ રો ધેરાઈ તો એ ચંદા થી ડોકાવી હસે,
 ધપું હું વેશાખે તો એ બને શીત ચોપ :
 દુનિયાની આંખચક્રી પ્રેમને સંતાડે પ્રિયા,
 રખે કોની દષ્ટિ મારો સ્પર્શે ભાવિકોષ !

છાંયા અને તડકાની વાતો ઘણી પ્રિયા જાણે,
 એ તો એની કળા કેસં વિધવિધ રૂપ;
 હાસ્યનાં શુભાષ અને મોતી રહેજે વેરી નાખે,
 રહેજે આંખે ધનધેરી ધટા આણે ચૂપ;
 બવાંની કમાન એના મુખને આકાશ ચઢે,
 ત્યારે ત્યાંથી હડી જવા ચાહું જ્યાં બેહાલ,
 મુલું ત્યાં મુવર્ણધંટા પ્રિયામુખની, ને મને
 પાછો ખેંચે પકડી ત્યાં એની હાસ્યજળજળ.

પ્રિયા મને કહે, “કવિ, તમે મારા મુરુ બનો;
 કવિતા તમારી મારે શીખવી છે સર્વ;”
 મુણી એવું હૈયું માફ નાચી રહે મારી પાસે,
 ડોક ખટી રાખી પાસે જીભો રહે મર્ચ;
 પણ મારી કવિતાના પડદા ઉઘાડું ત્યાં તો
 એજ મને કહે તેના ઊંડા નવા અર્થઃ
 શીખવવા જાય તેજ દસમળું શીખી આવે,
 પ્રિયાની છે એવી મોહકળા કે સમર્થ!

એક દિન મારે મારે લાલ્યો અજવાળાં રૂઠાં,
 અનેરાં અશ્વિં હાસ્ય વેરતો ચોમેર ;
 પ્રિયા મને પૂછે, “ તમે રચો છો ને ગીતો તેમાં
 ધારણ કરો છો તમ નામ બહુ પેર ;—
 કયા અમીનામે કહો તમને બોલાવ્યા ગમે ! ”
 મેં કહ્યું, ને ગમે તે કહે—મોહન કે રથામ,
 કહાન કે કનૈયો કહે, પ્રાણ કે પૈયો કહે,
 બસ એક “ મારો ” કહે તો છે તેમાં તમામ !

સરખી સમાણી નિજ સાહેલીઓ સાથે લઈ
 પ્રિયા મારી લટકતી જમ જળધાટ ;
 ચંમેશીની મધ્યે જણે હોય કે ગુલાબ, તેવી
 દીપતી ત્યાં સર્વમાં તે જતાં નિજ વાટ ;
 ઇન્દ્રધનુ જેવી એ તો વાંકી વળી જળ બરે,
 સંખ્યા માથે સૂર્ય જેવો મૂકે ધડો શીર ;
 આડમાં લપાતો મને જોઈ ફરી ફરી જુએ :
 “ રૂહો સખીઓ, કાટો બાગ્યો, ઢોળાયું છે નીર ! ”

સખીઓની સાથે પ્રિયા ફૂલ વીણવાને ચાલી -
 વાડીમાંનાં ફૂલ કે આ માનવનાં ફૂલ ?-
 મોઝરો તો ચહે એને ચિર ચઢી ખીણું આજે,
 ચંબેલી કહે એને ગજે મૂલી બનું ફૂલ ;
 હેયે તપ્પ માજે ગુલ જોખનનાં ફૂલ જેવું,
 કરવશી બીડવા લે ગુલછડી ખૂલ :
 અરે કોઈ દેવ આજે બનાવે જો ફૂલ મને,
 વીણાતાં પ્રિયાને પૂછું-“જેયું તારૂં ફૂલ ?”

નવાં નવાં પલ્લવોથી છાયા આંખાવાડીઆમાં
 એક દિન પ્રિયા મારી ફરે સખી સાથ ;
 ભમરાની પેઠે ધીમે કરતી ગુંબર કુંજે
 હળુ હળુ ચાલે ગુંથી હાથમાંહીં હાથ ;
 જોતાં મને દૂરથી ત્યાં જની જગ બાવરી, ને
 ચાંપી દે ત્યાં સખી કેરો ચરણ જરાક :
 સખી પામે પીડ તેને સહાવા, મને જોતી જોતી,
 ગુંબનોથી લાંકી દે ત્યાં પ્રિયા સખીઆંખ !

ચંદા નિજ કર ધારી શુકને રમાડે વ્યોમે,
 તેમ લધુ બાંધવને ધારે પ્રિયા હાથ ;
 તારથીઓ જેવી એની સખીઓ ખેલાવે તેને,
 આંખો મીચી મીચી હોતે હસાવે સંગાથ ;
 બાળને રમાડવા હું જાઉં જરા હાથ બીડી,
 ત્યાં તો ચોંટી ખણી તેને રડાવી કે પેર,
 કળા શી બીડાઈ પ્રિયા તીરછી ત્યાં જોતી કહે,
 “જાઓજી, રડાવો છો શું !—ચાલો સખી, ઘેર !”

શેરી કેરી કન્યાઓ સૌ વાડીએ જવાને ચાલી,
 હથુક્તી મેનાઓની ટોળા જાણે હોય ;
 મીડી મારી દોરે સૌને : જાણે નહીં જાને કાજે ;
 હરિણી શી ચપળ ને બીર બીર જોય ;
 બીર બીર જોય, જાણે આવે કે દિગંતમાંથી,
 ફરે એને અંતરે કે અણસુપ્પે સાદ ;
 આંખલા ને વામરા ને મંજરી ને કેકિલ ને—
 જાણે નહીં જાને કાજે આવે એવા નાદ.

૧૪૪

બારી પાસે બેઠી બેઠી પ્રિયા ત્યાં વિચારે કે કે,
 બાલું નહીં હશે એને હૈયે જાગ્યો પ્રેમ;
 પાસેની કે નંબુડીની ડાળે ફેક મેના બેસી
 ડોક ઢાળી ઢાળી એને જોય એમ તેમ;
 અરે મેના ! હઠી જા તું, દે ત્યાં મને બેસવા તું;
 જગાડું પ્રિયાને હૈયે પ્રેમતણા બહાર;
 લાખોલાખ પ્રેમ ફેરી ચીંચી ચીંચી પટપટી
 કિલબિલ કરી મૂકું હજારો હજાર !

૧૪૫

અંતર ને બાહ્ય ફેક ખમી ખમી તાપ હોડા
 સાંભે પ્રિયાધર ભણી વળ્યા મારા પાદ;
 મીઠી મીઠી પવનની હોર ત્યાં જોડાવે મને,
 ચાલવું કે જોડવું—શા હૃદયના નાદ ?
 પ્રિયાધરવાડીમાં મેં જૂસ નવું દેખી ચંદ્રચું—
 પૂછીશ હું તેને કે એ કોને હશે બોઝ :
 એવિંતી ત્યાં ખભે મારે હસ્ત ગુંથી બેઠી પ્રિયા,
 “તમે બહા ચોર છો—આ ભંધનને ચોઝ !”

એક વેળા ઝ્યો'તો હું પ્રિયાની માસીને મામે,
 લાવ્યો ત્યાંથી સંદેશો હું પ્રિયા કાજે ખાસ;
 પ્રિયાધર જાઉં ત્યાં તો સખીઓની સાથે વાટે
 નક્ષત્રમાં શુક શી એ મળી ધર પાસ;—
 પ્રિયા મને કહે, “એલો હળુ હળુ કાનમાં એ,”
 અને એના કાને માંડે મુખ લાવું, ત્યાંય
 “હાથ, કાંઈ કરડ્યું એ!” કહેતી એ હઠાવે ડોક—
 અને એના ગાલે મારા હોઠ અથડાય !

જાડી પ્રિયાઆંખમાં છે શીતળ પ્રકાશ રહ્યો,
 ચાક્યાંનો ત્રિસામે અને ચાલ્યાંનો આરામ;
 ગીલીદાંડા મેઢાનેમાં રમી રમી ગોપખાળો
 તાપમાં તપેલા સાંઝે આવે બની સ્યામ;
 વાંકા વળી પાતરાં સૌ મુખે ધરે, ત્યાં તો પ્રિયા
 મટુકીથી દૂધ સૌને પાય આણી બહાલ;
 ખંધા એક બાળ ત્યાં કહે જિયો થઈ, “ચુંચું તને,”
 પ્રિયા હસી વાંકી વળી ધરે નિજ ગાલ !

૧૪૮

ફૂલો છે છાડ્યાં નિબ વાડીમાં પ્રિયાએ મોંઘાં,-
 ભભી એની નિશાળે શી બાળકોની હાર !
 ફડાં છે એ ફૂલ પથુ ભાવે મને વનતણ્યાં,
 અરે મારાં વનનાં એ ફૂલનો શો ખહાર !
 પ્રિયા પથુ કેવું મારું વનનું છે ફૂલ મોંઘું,
 નાચતું ને ફરતું શું ખેલે વાયુ સાથ :
 જીવનને વાટે અને ધાટે એ તો હગી ખીલે,
 ચૂંટ્યું પથુ દીપી રૂહે એ શિરે, ગળે, હાથ.

૧૪૯

ઢાળાં ઘેરાં પાંપણો ને પોપચાં ઢાળેલાં નીચાં,
 એવી ઝૂમે સંધ્યા મારાં ખેતરને શીર ;
 મીઠાં મીઠાં ખજુરાંમાં દિનભર માર્ધ ગાઈ
 એના મારી આવે પાછી બિડતી અધીર ;
 ઢાળાં ઘેરાં પાંપણો ને પોપચાં ઢાળેલાં નીચાં,
 પ્રિયા એવી સાંઝે ફરી જાય પાછી ઘેર ;
 ધડી ચાલે ધીમી, ધડી જાય અર્ધ દોડતી તે :
 નિર્ભય શું થાય ના એ મેનાતણી પેર ?

૧૫૦

હાતીપૂર ઝૂલતાં જુવાર કેરાં ખેતરોમાં
 પ્રિયા દોડે અટપટી ચકલીઓ પૂઠં ;
 હુંડાં કેક ઝૂમી પડે તેને પાછાં ઊચ્છાને
 લાડી ચૂકે ઠામે, ધરી દુધમય મૂઠં ;
 શાય ધનધોર, પડે મેલ મહા શોરચકી,
 પ્રિયા દોડે ઝૂંપડે કે ખેડુ સીની પાસ ;
 ધરા ને આકાશ પ્હાર મસ્તીમાં ગુંધાય ઊડાં,
 ઝૂંપડીમાં પડે બધા પૃથ્વીના પ્રકાશ !

૧૫૧

પશ્ચિમની પૂઠે દોડી સૂર્ય મધમાખ જેવો
 મારી એક ચટકો ત્યાં કરે તેને લાલ,
 પ્રિયા કેરી પૂઠે સાંઝે વાડીમાં હું જઈ ત્યારે
 દક્ષિણા ડંખે એના લાલ અને માલ ;
 લાલ અને માલ ને કપાળ એનાં લલ્લચકી,
 સરી જતી સાદીનો ત્યાં ખેંચે છેડો શીર ;
 ચાલી જતી જોતો એને ડુંભું અજુસાગરે હું,
 લાલ અને આંખ અને વહે લાલ નીર.

૧૫૨

અસ્ત થતા રવિ કેરાં કિરણોની રેલ ચાલે,
તેની સામે ઊભી રહે પ્રિયા છૂટે કેશ ;
કિરણોમાં કેસ એના ભળી જતા લાગે સ્નેહ,
કે આ ખીલે કિરણોનો નવીન પ્રદેશ ;
સોનેરી કમળ કેરાં ઝૂમખા શો રવિ ઝૂમે,
રવિ કેરાં ઝૂમખા શું પ્રિયાઝૂખ તેમ :
જેહ જેહ ઉભયની જ્યોતિભરી પાંદડીઓ,
હશે ક્યું બિંબ, પ્રતિબિંબ ક્યું એમ !

૧૫૩

સમી સાંઝે જનતણો પગરવ દૂર થતાં,
શૂદ્ધેથી છવાયા રમ્મ તળાવને તીર,
પ્રિયા બહી બેસીને ત્યાં નીરને નિહાળે જોડાં,
સ્નાનચક્રી આવે જિર્મિ ઉરમાં લગીર ;
જોડી સાંઝે જનતણો પગરવ બંધ થતાં,
પ્રિયા જોડી તળાવમાં ઉતરે અધીર :
અર્ધ સંકોચાતી શુદ્ધ સૌંદર્યની ભૂતિ જેવી
વાદળાં ઉતારી પેસે ચંદા બોમનીર !

૧૫૪

સૂર્ય ગયો જાણી, નભસાગરમાં તરવાને
રજની ત્યાં ચા'તી આવી જિભી રૂહે કિંગત ;
ધીમે ધીમે આછાંધેરાં વચ્ચે ઉતારતી તે
ચંદ્ર તારા કેરી શામા ખતાવે અનંત ;
પ્રિયા તેમ જળે ચંદ્ર તારા ચમકાવતી ત્યાં
કરે કીડા, તેની વૃક્ષે બેઠો કંઈ આંખ :
હાયા મારી ઝોલિંતી ત્યાં જોઈ જળે ડૂબી પ્રિયા
પાણીને બેઠાડી જાયે ભરે મારી આંખ !

૧૫૫

એક સાંઝે વેરાતીંતી તિમિરની રેત ઝીણી,
પ્રિયાને ઘુણાવી મેં ત્યાં કયા જૂની એક :
સાત સાત વર્ષ સુધી એક બીલ ડુંવરીને
કેવી હતી આહી એક રજપૂતે નેક ;
લૂંટારાને હાથે કેવી પડી તે છોડાવી લાવ્યો,
લડતાં ધવાઈ મુઝો ડુંવરી સમક્ષ ;
મારી ત્યાં કટારી કેવી અંતે મરી સાથે મઠ—
સુણી પ્રિયા રહી ત્યાં બરાઈ મારે પક્ષ !

૧૫૬

પ્રિયા નહીં જન્મતની કુઝવેરી વાતો જાણે,
 એ તો મારી આનંદની પૂતળી નિશંક ;
 કચ્છપ્રસંગભર્યાં ગીત કેંક ભાવે એને,
 તેથી એવાં ગીત હુંય ગાઉં જની રંક ;
 વહે ગીતજંગા તેમાં રેડું મારી યમુનાને,
 ઉછળે ત્યાં ભેવડાં એ ભાવવાયાં નીર ;
 સૂર મારો જિવે જઈ ધૂણ પાછો ઉતરે, ત્યાં
 પ્રિયા સારી આંસુ મારે ખભે ઢાળે શીર !

૧૫૭

પૂર્ણિમાની રાતે શુદ્ધ અમ્રહીન વ્યોમ વિષે
 ચંદ્ર સરે જાણે નીરે તરે ધોળો હંસ ;
 રૂપેરી પ્રકાશ કેરાં પિચ્છ નિજ વેરતો તે
 ઉગ્ગળી દે સ્નેહે આખો રજનીનો વંશ ;
 પૂર્ણિમાની રાતે સુધા વેરી વેરી ચંદ્ર જતો,
 રહેતો પૂઠે તોય તેનાં પિચ્છનો પ્રકાશ ;
 પ્રિયા નિજ સુધા વરસાવી એમ જતી ત્યારે
 જોઈ રહું પંથ એનો જ્યોતિ કેરે આશ.

૧૫૮

આવે નવરાત્રિ ત્યારે ગામની સૌ કન્યકાઓ
પ્રિયાને બોલાવે ગાવા ગરબા ને ગીત :
પૃથ્વી જેવી દીવી મૂડી, તારાઓ શું ચંદા જેવી
ધૂમતી ગવાડે સૌને પ્રિયા રૂડી રીત ;
હશે લોકગીત લોકકવિઓએ રચ્યાં, પણ
હિમાલયે હિમનો ન બંધારે આહવાહ ;
પ્રિયાતણા સર તેમાં ચંદ્રિકા શું બળે ત્યારે
આવે લોકગીતમાં અલૌકિક આસ્વાદ !

૧૫૯

ઊંઝા સ્વર્ગમંદિરના સોનેરી કળશે જડી
સ્વર્ગપક્ષી જેવા મહાકવિ ગાય ગાન ;
પ્રિયા એવાં ગીત ઊંઝાં ગરબે ગવાડે ત્યારે
લોક કહે હશે એને અર્ચનું શું ભાન :
અરે ભાઈ, અમે પણ કવિ વધુ બાણીએ શું,
અમે પણ પ્રભુદાત આપીએ સંદેશ ;
અને અમ વાણીમાંથી એવું તે શું વહે છે કે
મુચુતાર બધું બોલનારથી વિશેષ ?

દીવાળીના દિવસોમાં પ્રિયા મારી એક સાંજે
 દીપિકાઓ જેવી નિજ સખીઓ શું જાય;
 કુંળી કુંળી ખગલીની ચેખી કુમળાશ મોંઘી
 વાટમાંની ધૂળરજ સરમે દબાય;
 દીપિકાઓ જેવી એની સખીઓની આંખ દીપે,
 જલ્દે પ્રિયામુખે પડે એનોજ પ્રકાશ:
 દીવાળીને માટે સોઠ કરે છે આ દીવાઓ, કે
 દીવાઓને માટે આવે દીવાળી આ ખાસ?

પ્રિયા વિષે કાંઈ કાંઈ વાતો મારે કાને આવે,
 ડોસીયા કે બેસી એના ગણાવે કે દોષ:
 “અરે છે એ છોકરી તો છોકરાની બેન જેવી!
 જૂઠ્ઠાં હશે બહા સારે બેસીઓનાં બેષ;”
 કાંઈ અતિ પક્ષી, અતિ ખંધી, અતિ બોળી કહે,
 કાંઈ કહે જલ્દે શું એ પુરુષોના કંઠ:
 અરે છે એ છોકરી તો છોકરાની બેન જેવી?—
 ડોસીયા! મેં કાંઈ હશે તેથીજ પસંદ!

૧૬૨

ખમથી તે માથા સુધી હશે એના દોષ ધણા :
 દિનભર સુએ તે તો જાણે રાત માત્ર ;
 પ્રિયા કે આકાશને શું જાણી શકે જન એવાં,
 બારીબીન જોરડીમાં પગાં જેનાં માત્ર ;
 આનંદનાં આંસુ તે શું શોકનાં યે હોઈ શકે ?
 સૌંદર્ય અપૂર્ણ એવું માને એનું કોઈ :
 સૌંદર્ય જે કરે બધી પૃથ્વીને ખવિત્ર, ભલા,
 બધે તેના દોષ બધા બેઠા રહે જોઈ.

૧૬૩

દોષભરી દુનિયા જે જોઈ જાણે દોષ બધે,
 પ્રિયાની નિર્દોષતા તે જોઈ શકે કેમ ?—
 ઝરાએ ઝરાએ જેને હાસ્ય ઝરી જતું લાગે,
 ખવને ખવને જેનો ઝૂંકો રહે બેઠે ;
 ચંદ્ર આ નિર્દોષ માત્ર જ્યોતિસુધા વેરે બધે,
 ભાળી એને જગે બધે ભરતી ભરાય ;
 પ્રિયા રહે રેલી ત્યાં આ દુનિયા તો ઘેલી બને :
 અરે ભાઈ, દુનિયા આ દિવાની કહેવાય !

૧૧૪

પ્રિયાના નિર્દોષ ખેલ, પ્રિયાની નિર્દોષ મસ્તી,
આનંદની તાળીઓ ને હાસ્યના કસ્થોલ—
જાણે એની પ્રભા હજી નથીજ બંધાતી કોથી,
હજી એના સ્વર્ગનો છે ખેવડો હિડોલ.
“અરે છે એ છોકરી તો છોકરાની બેન જેવી,”
ડોસીમા શું બોલી નથી એવું દિન એક!
મુદ્દતા ને સૌમ્યતામાં ચરતા સ્વતંત્રતા છે,
છોકરીની લાજ છે ને છોકરાનો ટેક !

૧૧૫

પ્રિયાની બા જ્યારે એનો ચંદ્ર જેવો દોષ કાઢી
ધડીબર જાય જાણે પ્રિયા શું રીસાર્ધ,
માતને મનાવવા એ આંસુભરી આંખે તેની
એમ તેમ ફરી જતી હોકે રૂઢે વીંટાર્ધ;
જાણે જોરી જળભરી વાદળીની કન્યકા કે
ન મનાતા પર્વતને કંઠે પડી રોય;
સુંદર બનાવે એવાં રૂદન વધારે સદા,
આંસુડાંનાં બિંદુ એવો આત્મા જોડો ધોય.

પ્રિયા જ્યારે મારા ભણી આવતી દેખાય ત્યારે
 ઉમે મારો દિવસ ને ઉધડે આઠાસ ;
 સૂર્ય જેવું મુખ એનું કિરણો ત્યાં વેરી ભરે
 અંતરે ઉગ્ગસ ને ઉગ્ગસ આસપાસ ;
 પ્રિયા જ્યારે મુજબકી કરી પાછી જાય ત્યારે
 હૂમે મારો દિવસ ને ખોલે રાત્રિદેશ ;
 સૂર્ય ચાલી જતાં ત્યાં તો રાત્રિના અંધાર જેવા
 જોઈ રહું પૂઠે એના કાળા કાળા કેશ.

એાથું પૃથ્વ વાંચી નિજ તેજઃશ્રંખલાંથી જ્યારે
 ચંદ્ર છોડી જાય પાછો પૃથ્વી કેરે પાટ,
 ઝાકળના જેવું ઝીણું વરસે અંધાર પૂઠે,
 તેમાં હૂળી જાય એની વિદાયની વાટ ;
 પ્હોળા પ્હોળા થતી એક તારકની પાંપણો ત્યાં
 ખેંચાતી ખેંચાતી તેજ વાટે ફેંકે વરઃ
 પ્રિયા ચાર વાત એવી કરી ચાલી જાય ત્યારે
 ખેંચાતી ત્યાં આંખો મારી જાય પૂઠે દૂર.

આકાશના અંતરમાં ઊંડું ઊંડું જોતી કંઈ
 રજની જ્યાં જોભી જોલી તારાભરી પાંખ,
 હજી હજી પડે આં તો જોયિતો સતાવવાને
 ચંદ્ર આવી પાછળથી ફાગે તેની આંખ !
 અણ્ણિનિંદુભર્યો નિજ પાલવ સમારતી જ્યાં
 પ્રિયા જોભી જોડાં જોડાં સ્વપ્ન જોતી આમ,
 પ્રેમ મારો જઈ પડે પોપચાં ફગાવી જોનાં
 પૂછે હસી, “જોલી દે હું કોણુ, માઈ નામ ?”

જ્યારે મધ્યરજનીની ભૂમિ કેરા રેતીકણે
 મીચકે રૂપેરી આંખે મારી ચળકાટ,
 ચંદ્રા નનજ હોડધીનો હિંડોળો બનાવી તેમાં
 હીંચ ખાતી ખાતી ઢગે પશ્ચિમને ધાટ ;
 લટકતા તારાઓનાં દોરડાંને ઝાલી અંતે
 સિંધુકરે સરી પડે હિંડોળાની સાંધ :
 પ્રિયા એમ હીંચી હીંચી સરે ત્યારે હું ય જાને
 ઝીલવા ન જોણું મારાં હૃદય ને હાથ ?

સૌંદર્યની ભેગી કરી બધી કુમળાશ સાથે
 વસંત પધારી ન્યારે પ્રિયા કરે કુંજ,
 લીલી ઉભરાતી ભર હાથ નીચે એકાંતમાં
 પ્રિયા મારી સૂતી કરી કુસુમોના પુંજ :
 જાણે એના આત્માએ ત્યાં પાંખો નિજ ઢાળી દીધી,
 કુંળી કુંળી પાંદડીઓ અંગને વીંટાઈ;
 મુલાબનું ફલ જાણે પાછું આ બીડાઈ મધુ,
 અને કળી બની પાછું સ્વપ્ને રહે મૂલાઈ!

ફલડાં છિછાળતી ને વેરતી ત્યાં બંને હાથે
 આવે છે વસંત જેવી પ્રિયા મારે ઘેર;
 શરીરમાંનાં બાળકોને કરી બધાં એકઠાં હું
 વસંતનાં ગીત ગવડાવું રસભેર;
 પંખીડાં સૌ બેસી પહાર ઢાળીએ ઢાળીએ ગાય,
 ફાગણથી મુખ સૌનાં ભરે આંખામ્હેર :
 આવી છે વસંત કે આ મીઠી છે હસંત આવી ?
 ગામ બધું જાણે કોણ આવ્યું છે આ ઠોર.

ફૂલવાડી વિષે એક ક્ષામણ્યપ્રભાતે ફરું,
 નવાં નવાં ફૂલ ત્યાં હું જોતો જોતો જાઉં ;
 આકળે ભરેલાં નીચે લીલાં લીલાં ધાસે પડ્યાં
 અહીં તહીં બાળ જેવાં ફૂલ ભેવા ચાહું ;
 દૂરથી કે ફૂલ મોંઘું વૃક્ષ નીચે પડ્યું દીપે,
 વસંતને મુગટેથી ખર્યું જાણે ત્યાંય ;
 ફૂલ ભેવા જાઉં પાસે, વાંકે વળું ઊઠી આશે —
 પ્રિયા ત્યાં તો ઊઠી મને જોતી જોતી જાય !

પાંદડી ચોથી :

અર્પણ

કલિકા

પાંદડી ચોથી :

અર્પણ

(મુક્તધારા હંદ)

૧૭૩

આત્રી છે વસંત પત્ર પુષ્પ કેરા બાળ ભરી,
લીલી ધરા ખીલી રહી મંજરીને હાસ ;
આભ અને આભલાંમાં જોયિંતાં સૌંદર્ય ઉમે,
નવલ સુગંધ ભરે સુષ્ટિ કેરા આસ ;
પ્રકૃતિમાં બધે જોવો ફાગણનો પ્રાણ ફૂટે :
હૈયું ન્યારે મોળા જેવું ફૂટે ધરા સાથ,
અને નવું નવું કાંઈ ઉચ્ચું લાગે, ત્યારે કહો,
ઝહાવું કે ન ઝહાવું જો શું આપણે છે હાથ !

૧૭૪

લીલી છે વસંત આવી : લીલા શલ્યમાર એના ;
 લીલી એની સાદીમાં છે વિધવિધ ફૂલ ;
 ઠા'ઠા લાંબા શાય ; સૂર્ય રોજ રોજ વધુ વધુ
 નભે ચોભી જોય એનું સૌંદર્ય બેમૂલ ;
 ફૂલમાં ગુંથાય ફૂલ ; અંધમાં ગુંથાય અંધ ;
 પ્રેમમાં ગુંથાય પ્રેમ : આવી છે વસંત :
 અંતર ને બહાર બધે ઉધડે છે લીલા જાડી,
 ઉધડે જ્યાં પ્રેમ તેની આશનો ન અંત.

૧૭૫

સૂર્ય નથી, ચંદ્ર નથી, તોય છે પ્રકાશ જાડો ;
 જળ નથી, શળ નથી, તોય છે સુધામ ;
 જંત્ર નથી, મંત્ર નથી, અક્ષર છે કળા તોય ;
 પાંખો કે ના વાણ, તોય જાડે આડે યામ ;
 જાણનાર જાણે નહીં, દીકું કદી માને નહીં,
 ચાહ્યું જાય સીધું, નથી શક કે સુકાન ;
 નથી જાણે આકાશો, કે નથી નીચે ધરા પર,
 પ્રેમ કેવું નાચે એવું અદર વિમાન !

૧૭૬

પ્રભાતે આ કમળને ખીલી રહેલું બાવે જ્ઞાને ?
 રજનીમાં કુસુમની ખોલે જ્ઞાને હોઠ ?
 ચંદ્રતણી ચાલે જ્ઞાને ઉદયિ ઉછાળે ઉર ?
 ફૂલોને શેં મમે મધુમક્ષિકાની ગોઠ ?
 ધનધોર સુણી જ્ઞાને મોર નાચી શોર કરે ?
 દક્ષિણનો વાયુ વાતાં હસે શેં વસંત ?
 દરના સંદેશ એવા કેમ આવે, કેમ ઝીલે ?
 રજો અણુદીડો ક્યાં એ ધણ રહે તંત ?

૧૭૭

આંખ જે આ આંખને તો ઘડી ઘડી કહેતી કેંક,
 મુખ જે આ મુખ કેં પોણી રહેલું મૌન,
 શ્વાસ જે આ અટકતો અર્ધ કે નિઃશ્વાસ ખાતો—
 પૂઠે રહ્યું ગુણ તેની સાન દેતાં ગૌણ ;
 પૂઠે રહ્યું ગુણ, તે તો કાળા મેધ પાછળથી
 ચંદ્ર બાણે રેડી રહેતો છુપી સતધાર ;
 વેંતભર વાદળે કે બ્યોમ્બર ઘટા લેમે
 કદી શું રહે છુપો બ્યોમે ચંદ્રનો સંચાર ?

યૌવનને ધડયું, અને ધડયો સાથે આનંદને :
 યૌવન ને આનંદની પૂઠે ધડયો કાળ ;
 ધડપણુ ધડયું, અને ધડયું સાથે ડા'પણુને :
 ધડપણુ-ડા'પણુની પાછળ જંજળ ;
 પ્રેમને જો ધડયો, અને ધડી છે અમરતાને :
 પ્રેમ ને અમરતાની પૂઠે ધડયું કષ્ટ ;
 પ્રિયને છે ધડી, અને ધડી દિવ્યભાવનાને :
 અરે વિધિ ! જ્ઞાને સાથે ધડી મારી દૃષ્ટ ?

પ્રિયા, તું જો જાણે તો હું જાણું આ શું છે તે અધું ;
 પ્રિયા, તું ન જાણે તો આ જગે જાણે કોણ ?
 કાલની જે વાત તે તો આજે કોણ કહી શેશે ?
 પોરનાં જે ખીજ તે તો રોપાયાં છે હોણ ;
 પ્રિયા, તું જો જાણે તો આ બિર્મિની ઉઠેલ જાણે ;
 પ્રિયા, તું ન જાણે તો આ સિંધુના જુઆળ ?
 જગતની જ્યેષ્ઠિએ છે જોયો બાહ્ય પાક મારો,
 તિમિરે છે દોઢો મારા દિલનો દુકાળ !

આંખમાં એ વસે તેથી આંખે આંસુઓતી ઝરે,
 છાતીમાં એ વસે તેથી શ્વાસ ને ઉસાસ ;
 ચિત્તમાં એ વસે તેથી ચિંતન ન જાય એતું,
 હૈયામાં એ વસે તેથી પળેપળ પાસ ;
 મુખમાં એ વસે તેથી અધર તલ્લજ કરે,
 આત્મામાં એ વસે તેથી મળે દેહયોગ :
 પ્રભુના અસ્તિત્વ માટે પ્રમાણો શું માગવાં છે ?
 અરે પ્રિયા, એજ અમ્મ માનવના ભોગ !

પ્રિયા, એક શબ્દ તને કહેવાને હું માગું, પણ
 કેમ એવો શબ્દ અભડાવું મારે શ્વાસ ?
 જરા જરામાંહી લોકો સ્હેજે જને હસી કોઢે,
 તેને કદી હસી ન કઢાવું તારી પાસ ;
 ઘેરાય નિરાશા તોય આશા ત્યાં ડોકાવી જોય,
 હસતી એ ચંદ્રિકાને વાસ્તી શા કાજ ?
 શબ્દ આવે જીએ પણ તેને સદા હૈયે રાખું—
 એક તારી દયા માગું, આપ મને આજ !

૧૮૨

પ્રેમ પ્રેમ કહું પણ કેમ સૌના બોલ બોલું ?
 પ્રીત પ્રીત વહું પણ એ તો સૌની રીત ;
 બહાલ કહું, ખ્યાર કહું, હેતનો હચ્ચાર લહું,
 શબ્દ મારો બોળું પણ ચઢે નહીં ચિત ;
 હૃદય જે પૂજે અને પ્રણુ જે ન તજે કદી,
 પૃથ્વીથી થે પર એવો જેનો છે સંતોષ,
 મૂકું તારે ચરણે તે સ્વીકારી થું લેશે ના તું ?
 શબ્દ નહીં જડે, બોલ્યો આખો જમકોષ.

૧૮૩

આંખે વસે તારલા બે તેથી ચાહું આંખો એની,
 ગાલે છે મુલાખ તેથી ચાહું એજ માલ ;
 મુખે અમીષાત્ર ભર્યું તેથી ચાહું મુખ એનું,
 લહરી શી ચાલે તેથી ચાહું એજ ચાલ ;
 કોયલ છે કંઠે તેથી ચાહું સ્વરગાધુરી એ,
 ખીલી રહે હાસ્ય તેથી ચાહું એ વસંત :
 સર્વ એ સુકામ ને સુકામ એવો પ્રેમ પણ,
 હું તો ચાહું એને માત્ર પ્રેમથી અર્નત.

જીવનસરે આ ધાર્યા કિરણ અનેરાં તારાં,
 ત્યારથી હું રહું, પ્રિયા, હાલ કે બેહાલ ;
 એક તારી નજરે આ સરનાં સરોજ ખીલે,
 બીજી તારી નજરે તે ડૂબે રસાતાલ ;
 ભાવ્ય માઈ, કર્મ માઈ, શોભા મારી, કીર્તિ મારી,
 જોઈ હું કે જોય જગ તારેજ પ્રમાણુ :
 પ્રિયા, તારા હાથમાં છે જીવન કે મૃત્યુ માઈ ;
 માર કે જીવડ, પ્રિયા, તુંજ મારો પ્રાણુ !

પ્રિયા, જો આ દેહ મારો દે'રા જેવો બની રહ્યો :
 હૈયાના સિંહાસને તું મૂર્તિ બેઠી મોણ ;
 ખંડે ખંડે પ્રેમબ્યોતિ બળે છે અખંડ તેમાં,
 પૂજારી આ પ્રાણુ નિત્ય પૂજ કરે ત્યાં ;
 આંખો ધડી ધડી પાણી ભરી ભરી લાવે ઊડાં,
 કાન સાંધુ સંત જેવા ધરે ઊંડું ધ્યાન ;
 સોહં સોહં ચાલે શ્વાસ, રસનાએ ભક્તિરાસ,
 આરતીએ કિરે છે જીવનનું ગાન.

પ્રિયા, મારા શરીરનાં આણુ પરમાણુ વિશે
 બરાઈ રહી છે તારી છબી જોતપ્રોત ;
 પ્રિયા, મારા પ્રાણના પ્રદેશને ઉભળી રહી
 તારા પ્રાણ કેરી સર્વવ્યાપક છે જ્યેત ;
 વીધી દે તું મને ત્યાં આ ફૂટતા વિચાર મારા,
 જોશે તું ત્યાં પ્રગટના તારાજ ચીતાર :
 હર્ષણને તોડતાં યે જોડેજોડ કટકાએ
 જળી રૂહેશે પૂર્ણ પ્રતિબિંબ તે મોઝાર.

જેના રૂડા ગુણભર્યા સંગ અને જોગ થકી
 ધનુષ્ય ધરાવી શકે સુંદર મરોડ,
 ધણુજ તે છૂટી થતાં બની નવ વ્યર્થ એ તો,
 આવે જોવી ધનુષ્યના જીવનમાં ખોડ ;
 ચિત્તમાં જોડાઈ જોવી પ્રીત જે આ પ્રિયાતણી
 તેને છૂટી કરતાં તો ચિત્ત ચળી નવ :
 જીવ છે તો જીવન છે, જીવ ના તો જીવન ક્યાં ?
 ધનુષ્ય શી બંધને છે મનુષ્યની કામ.

સૂકો એક ખાટો હતો પડ્યો કેક ખૂણમાંહી,
 હાડમાંહી પથરા ને માંસમાંહી ધૂળ ;
 ક્યાંતી ચાર, ક્યાંના છોડ, ક્યાંની લીલા વસે તેમાં :
 ફૂટ્યું તેને માથે એક ઝરણું મૂળ ;
 રુમઝુમ ગાન ત્યાં ગવાતું અમી પાતું રહે,
 લીલા આસપાસ હવે ખીલે બહી ભાત ;
 પૂછો કે એ ખાડાને એ ઝરણુ બૂલાય કદી ?—
 પ્રિયા, રસ આવ્યો ત્યાંજ જીવનપ્રભાત.

પ્રેમ છે ત્યાં આશ વસે, પ્રેમ ત્યાં પ્રકાશ લસે,
 પ્રેમ છે ત્યાં જીવનના નામે ધબકાર ;
 પ્રેમ જો ન રહ્યો કે ન રહી તેની છાંય, તો ત્યાં
 દષ્ટિએ બીડારો બધી દુનિયાનાં દાર ;
 જીવનની અંધારાતી કઢણુથી ખરી પડી
 સૂકા પત્ર જેવી નીચે ગમડરો આશ,
 શીણુ શીણુ થતા કાળા સિંધુના ઉછાળા વિષે
 અંતે ડૂબી જશે જોડાં અંધારાં આકાશ.

કદી કદી ચલચાલી ચહું છું હું વ્યોમવૃક્ષે
 કાચાં પાકાં ફળ તેનાં તોડી લેવા સાર ;
 આવ્યો છે આ ચોર એમ જાણી મને વ્યોમદેવે
 તોડી પાડી નીચે પાછો કાઢી મૂકે ખંડાર ;
 છોડું વ્યોમવૃક્ષ, અને દોડું હું અર્નતતામાં,
 કાળ કેરી સીમા ચે પટાવી જાઉં સઘ :
 ભલે મારી કલ્પના આ જોડે વ્યોમપાર, પણ
 પ્રેમની અર્નતતા ન પામી શકી અઘ.

જુગ જુગ થયા, પ્રિયા, તારી પૂઠે જાઉં હું તો,
 જન્મે જન્મ બનું હું તો તારો જોડ-દેહ ;
 જમાનાએ જમાનાએ તારોજ હું હતો, પ્રિયા,
 તુંય હતી મારી, એવું કહે મને રનેહ ;
 જુગ જુગ થયા એમ કહીએ છે કડી બાંધી,
 બનાવી છે એવી પ્રેમસાંકળી અનન્ય ;
 જન્મે જન્મ બાંધીશું ને જન્મે જન્મ જાગી જોશું
 કદી નહીં તૂટે એવી સાંકળી એ ધન્ય.

૧૬૨

પૃથ્વીએ પધારી તારા સ્વર્ગથી તું જ્યારે, પ્રિયા,
ત્યારે શયુગાર્યો બહે સ્વર્ગે તારો સાજ ;
બહે તારી પગલીના પંથમાં દેવોએ મોંઘી
આસમાની જનમ ગિછાવી તારે કાજ ;
પથુ આ આકાશ જેની ઠીકીમાં સમાય એવો
ખંચર્યો અનંત મારો પ્રાણુ તારી પાસ ;
ફેદી કે તે પગે કે આ હૃદયે દબાવ તારા ;
ખીજે ક્યાં સમાશે તારા લાખેણા ઉઘાસ ?

૧૬૩

ભોભો આ કિનારો દૂર સમુદ્રને અંખી રહે,
ત્યાં તો ધસે સમુદ્રની ભરતીના મોજ ;
સમુદ્ર વિષેથી જ્યારે હૈયું એનું વહી રહ્યું,
એનું આવે એનું આ ઉજળતું ઉરોજ ;
કિનારાતું દર પથુ જોતાં સરી જાય સામે,
જાય અણુદીકું ત્યાં સમુદ્રમાં સમાઈ ;
પ્રિયા, એવો આત્મા તારો આવે મારા બણી ત્યારે
જાય માઈ હૈયું જધું તારામાં ભરાઈ.

૧૬૪

પ્રિયા, તારી પગલીએ અંધારાં દખાય નીચે,
 પાતાળે છુપાય એતું કાળજી શું પૂર ;
 જોતાં તને કમળ શા ઉધડે આ હેઠ મારા,
 ઉર માઈ ભરે તાઈ નવનિધ ગૂર ;
 ઝાકળનાં બિંદુ જેમ પ્રભાતે કમળપત્રે
 પડીને ગળડતાં ત્યાં બળી લાય એક,
 આશા મારી, પ્રેમ મારો, શોક કે આનંદ મારો,
 તેમ તને દેખી બળી જાય એકમેક.

૧૬૫

શાને સરમાવું મારે નહાતાં તને, પ્રિયા મારી ?
 પ્રીતિ ને ઔદાર્યનાં હું ઝીલું તારાં ભરજ ;
 શું થયું જો માઈ ઉર પામે ન સૌભાગ્ય તાઈ ?
 એક તાઈ હાસ્ય મારા રણે ભરે સ્વર્ગ ;
 ભલે ખારો સિંધુ ધારે ચંદાને પોતાને અંક,
 કુચું આ રંક તોય ચાહી મામે હેમ ;
 અરે એના આનંદમાં એકલું દો રહેવા એને,
 હચું કાચે તોય જાચે દોરે એનો પ્રેમ.

પ્રિયા અને મારી વચ્ચે તારા જેવું છેડું દીસે,
 એની પદરજ શો હું ચાહી શકું કેમ ?
 ભરાતો છુપાતો એની પટે પૂઠે જાઉં હું તો,
 પક્ષીમાં ભરાઈ વાટે ગાઉં મારો પ્રેમ ;
 બીડું એને કુંજ કેરી લીલી કરવણીઓથી,
 ચુંચું મુખ-અમી એનું કુસુમોને હોઠ ;
 પવનની સાથે એની સાડીમાં ભરાઈ ખેલું,
 ચંદ્ર પૂઠે જનું જાણે ભરતી ને જોડ.

પ્રેમ શુદ્ધ મારો કદી પ્રતિકૂળ માગે નહીં,
 ધૂળની આ રજતે એ ઊંચકે છે વ્યોમ ;
 બને છે અમીર અતિ નમ્ર ને ફરીર જેવો,
 પામે છે ફરીર અમીરાઈ રોમરોમ :
 ધૂળની આ રજ તે તો ચમકી રહે સૂર્ય જેવી,
 પ્રિયાપદે જીવન ચે દેવું નથી મોટ :
 આપનાર આપે તેને કોણ રે લજાપી શકે !
 પ્રેમને ન પડે કદી સાધનની જોડ.

હેવાવાળો નહીં પણ સદાનો એ દેવાવાળો,
 ચંદ્ર જેવો નહીં પણ સૂર્ય સો પ્રકાશ ;
 કહેવાવાળો નહીં પણ સદા સાચો રહેવાવાળો,
 સત્ય નહીં જાણે પણ સત્ય થાસે થાસ ;
 રહેવાવાળો જાતે, કેળી સેવા નહીં હેવાવાળો,
 ચાલ કે ન ચાલ તેને ચાહી જાણે એમ :
 “ બસે તું ન મારી પણ સદાનો હું તારો, પ્રિયા ! ”—
 એજ ખરો પ્રેમી અને એજ ખરો પ્રેમ.

દીનતા કે હીનતા હું પ્રેમમાં ન દેખું કરી,
 પ્રેમ જ્યારે પોતેજ છે દીનમાં એ દીન ;
 ભુદ્રમાં એ ભુદ્ર એવાં પ્રાણી કેરો પ્રેમ પણ
 પ્રભુપદે સ્વીકારાશે એવું છે વચીન ;
 અરે પ્રિયા, લોક મને જેવો તેવો જોય, પણ
 જેવાં તેવાં મારાં એ સ્વરૂપ આરપાર
 પ્રેમ મારો અંજિ અંજ કૂટી ચમકારા મારે,
 પૂરે તારી આંખે મારો રૂડો કે ચીતાર.

પ્રેમ અને સ્વર્ગ નહીં મને ભૂમિકંપ જેવાં ;
 પ્રેમી કે જો ભક્ત ! એવી કરશો માં બૂલ !
 લાગતી અભેદ જેવી કાંટા ફેરી ઝાડી મધ્યે
 બૂલી રહે સુંદર એ ફૂલડાં જેમ્મલ ;
 હૃદય કપાલ, જીડાં રુધિર હંટાય કાંટે,
 ફૂલ સુંધી હાથ નહીં પૂજે પૂરો તોય ;
 જીવનરુદ્ધન ફેરી ડાળીએ બૂલાતાં બંને—
 શીશ કાપી ધસી એને ખામે વીર કાલ !

બધે માફ જીવન આ રોજ કચડાવું લાજે,
 શિરાએ શિરાએ પડે હથેલા ધૂમાઈ ;
 અનંત કે સર્પ જેવી ત્રિજાળ ગોળ વળ ખાતી
 વેદના આ મારે અંતે રોજ રૂહે વીંટાઈ ;
 અરે એવા ત્રાસથી હું પાયું નહીં દાસ કદી,
 ખાલુ મારો સામે મુખે જિભો રૂહે અજીત :
 પ્રેમ અને સ્વર્ગ નથી કામરોનાં સ્વપ્ન મારે—
 મફત કે હું જીવું, એ તો વીરની છે રીત.

૨૦૧

પ્રેમની આ પૂજા માંડી ત્યાં છે દેવું બધું છાંટી :
 સમાંઢાણાં; મિત્રો, બધાં કાપાં મેં તો દૂર;
 સોહનો હું સંત થવા રાગનો વેરાગી થયો,
 નથી અહીં કાપર મેં છત્તી જરૂર;
 છવન તે જન્મ સર્વ અર્પણ છે કાપું એને,
 કરે નહીં એવું માર્ધ કર્યું કે કુમેર :
 અર્ધ-દેવ બીડી બ્યારે જશે મારી જોસરીથી,
 સાચા દેવ આવી બિના રૂહેશે મારે ઘેર !

૨૦૨

પ્રેમ મારે પ્રાણતપ્તે બ્યારથી છે આવી બેઠો,
 ત્યારથી આ દેહરાજ્યે ચામે છે અધિર ;
 બારે માસ ઘીબ્ધ રહી બિના બિના ખાસ દૂકે,
 મન બાંધ્યા મ્હેલ પડી બને છે ખંડેર ;
 આંખે રેલ રેલ ચામે તોય ત્યાં અંમાર કરે,
 જોય જૂઝ દંડી સર્વ લૂંટી લીધું છેક ;
 સર્વની તો હસ, પણ મારે તો અંમાર દિશા,
 હસે એ સમાય પ્રિયા દિશામાં જો !

૨૦૩

જેમ ફરે પૃથ્વી તેની સામે રહે પૂર્વદિશા,
પશ્ચિમે તો એની પૂઠે જવું છે સદાય,
જ્યાં જ્યાં ફરે પ્રિયા ત્યાં ત્યાં સ્વર્ગ સદા સામે રહે,
જન્મતે તો પૂઠે પૂઠે જવું આ જીવણ ;
પૂઠે પૂઠે જવું આ જીવણ શું અનંત પંથે,
પૂઠે સદા જોવા શું એ જાયામાં અંધાર ?
પ્રિયા ફરે ત્યાંજ શું એ સ્વર્ગની છે દિશા સામે,
સ્વર્ગેજ શું ફરે એનાં તેજના અંધાર ?

૨૦૪

પ્રિયાની સગીપમાં હું બેઠો જ્યારે હોઈ ત્યારે
મન ફેરી દોરીઓ સમાય મનમાં ;
મન બને કેંદ્ર ત્યાં એ પ્રિયાને બનાવે ત્રિભુજ,
કે એ મન પ્રિયાકેંદ્રે પરિધ તણાય ;
પરિધ તણાય ને ત્યાં જાદુચક્ર ચાલે ઊંડું,
મને ત્યાં રહે કેંદ્ર પણ પરિધ છે એજ !
શીખ્યો નવી ભૂમિતિ આ મારી એવી પ્રેમ ફેરી,
પ્રેમ મારો બુરુ એવું શીખવી દે રહેજ.

૨૦૬.

પ્રિયા, શુંવવાયો તારા સૌંદર્યની જળીમાં હું,
ત્યારથી જ્યાં જોઈ ત્યાં હું પામું તારી પાદ :
જોઈ નહીં શકું ચુકતારિકાને સોજે, પણ
આંખો વારી સામે આવી જીવી રહે આબાદ ;
કુસુમની ઠળી ઠોઈ સુંદર ના જોઈ શકું,
પણ તારા હોઠ ત્યાં છે ઠળી સા બીડેલ,
અને મરિા કાન ત્યાં તો જની જાણ સરવા, ને
સુણે જાણે બેઠી ત્યાંથી પ્રેમસરેલ !

૨૦૭

ધમધમ થયું છે ઝગન ધનધોર આજે,
અમમમ ચપળાનો ચાલે ત્યાં સંચાર ;
પડી જાય પવન ને ઉતરે આકાશ આપું,
ધમધમ પડે મેઘ મૂશળને ધાર ;
ખાંદડાંએ નાચતો ને છાપરાંએ ફૂલતો આ
હમમમ હમકતો આવે ઉદ્વેગ :
નેવ નેવ ટિંગાતો એ જોય ક્યાં છે પ્રિયા મારી,
પ્રિયા તો ટિંગાય મારાં નયનાંને નેવ !

ચંદ્ર વિશે નથી ખરી હર ક્રી ઉખા કાંઈ,
 રંગનીને નથી દિવ્ય સુરખી કપોલ ;
 તારલાની આંખમાં તો નથી ઊંડાં દર્પણ મે,
 લહરીની આલે નથી મરેડ અમોલ ;
 વસંતમાં નથી નવમેધનાં તોફાન મીઠાં,
 કમાપીમાં નથી ન્યારી કળા દિલચોર :
 આંહી દેખું, આંહી શોધું : ધૂમી ધૂમી ફરૂં પાછો :
 આંખમાં છે પ્રિયા ત્યાં તો લાગે સૌ કઠોર.

બ્રહ્મા પાસે જાઉં—એ તો રાજ ધડે રાજ રડે,
 શિવ પાસે જાઉં—એને મળે બાંધ્યા નાગ ;
 વિષ્ણુ પાસે જાઉં—એને મરુડ ઊડાડી જતો,
 પૃથ્વી પાસે જાઉં—એને હરે છે આગ ;
 શેષ પાસે જાઉં—એ તો ભાર બેસે કંપી જાડે,
 ઇન્દ્ર પાસે જાઉં—એનો હરાવે મજેન્દ્ર :
 સર્વ એવા દેવો મારી પીડાને પિછાને કરી,—
 પ્રિયા પાસે જાઉં, ત્યાંજ સર્વનું છે કેન્દ્ર.

સૂર્યને હું પૂજું ત્યાં એ તાપનો પ્રતાપ રાખે,
 અગ્નિને હું પૂજું ત્યાં એ બરે જીવે જાળ;
 ચંદ્રને હું પૂજું ત્યાં એ પક્ષે પક્ષે કુંભ ઢોળે,
 સિંધુને હું પૂજું ત્યાં એ ઘેરે સદાકાળ;
 મેધને હું પૂજું ત્યાં એ ધડી બાળે ધડી બોળે,
 વાયુને હું પૂજું ત્યાં એ ફૂંકે વિકરાળ;—
 બધા દેવો છોડી હું તો પ્રિયાનેજ પૂજું ભાવે:
 દેવ સર્વ મળે ત્યાં—ન દેવની જંગમળ !

સુખ સુખ કરી જગે માનવી અસુખે રહે,
 સુખ મેરી શોધમાં એ ભમતો સહાય;
 સુખ નથી ભાવિમાં કે સુખ નથી વર્તમાને,
 સુખ તો છે જૂતવસ્તુ મેરી માત્ર હાથ;
 સુખ બોધે મયા કે તો આપણે યે માગીએ તે,
 પણ તેજ હૈયું નથી આપણી રે પાસ:
 બરે પ્રિયા ! જૂત, વર્તમાન અને ભાવિ, બધું
 હૈયે તારે છે ત્યાં છિપે મારી સુખ-ધ્યાસ.

૨૧૨

પ્રિયા, તારા હૈયામાં કે જાડું જાડું જોઈ શકે,
 તે તે પામી શકે મારા માનનું આ શુભ :
 મરીબ બિચારી કાવ્યદેવીને તો સ્વર્ગમાંથી
 મોહી લાવી તારે હૈયે મોલી રહી તું ;
 મોહી રહી તું આ તારા હૃદયના બૂલણમાં,
 ત્યાં એ સૂતી તારાં ગીતધેને બહુ કાળ :
 મરીબ બિચારી કાવ્યદેવીની હું બહારે ધાયો,
 ત્યાં તો આ ફસાયો, પ્રિયા, હું એજ જાળ !

૨૧૩

લાખોલાખ તારાંજોને હૈયામાં બતાવે, તોય
 દિશાઓમાં હજી કેંક છુપાવે ખગોળ ;
 સુંદર આ સંખ્યાના અનેકરંગી હૈયામાં યે
 એવું કેંક છે ત્યાં જે એ રાખે છે અમોલ ;
 પ્રિયા, તારા હૈયામાં છે પડકા અનેક એવા,
 અને તારા રંગોના યે નથી કેં સુમાર :
 રહે છે છુપાઈ તેજ જગતને બાંધી રાખે,
 હું યે છું બંધાયો તારે છુપે સ્વર્ગતાર !

૨૭૬

પ્રિયા, તારા આત્મા કેરી પ્રભાને રેલાવ બધે,
 જોડા તારા સૌંદર્યને વેર હામ હામ ;
 આંસુમાં ને હાસ્ય તારાં ખીલજોને ઝીલવા દે,
 તજવા દે પૂરે તારી ચાલમાં તમામ ;
 રાગવા દે સૌને ખડી તારા રંગરાગે રહા,
 દાખ તારાં કળાપૂર્ણ નખરાં ને નાજ ;
 બધે તારાં પૂતળાં એ વેરી દે ઉદારતાથી—
 એક તારા હૃદયને રાખ ખારે કાજ !

૨૭૭

પ્રિયા, તારી આંખોએ આ અગ્નિને પ્રજ્વલ્યો હોયે,
 આત્મા પર ઉપડ્યાં છે હાસ્ય કેરાં હાર ;
 જોડી તારી સુંદરતા ખીલતી હું જોઈ ત્યાંથી,
 હૈયું તારું ખોલે અણુદોઢા ચણુગાર ;
 શુદ્ધાવના ઉરમાં બરાઈ મધમાખ જેમ
 ગણુગણ કરતી ત્યાં પામે છે વિરામ,
 તેમ તારા હૈયામાં બરાઈને, ઓ પ્રિયા મારી,
 બૂલી જઈ દુનિયાનાં દુઃખ હું તમામ.

૨૧૬

એક દિન મીઠી સંખ્યાસુંદરીની સાથે સાથે
 પ્રિયા મારી આની માલી ગર્ધ પાછી ઘેર ;
 માલ્યો જતો ત્યાં હું અણવિચારી વિચારમાં કે, —
 પ્રિયા કેરી છાયામાં કે સંખ્યામાં એ પેર ;
 તનમાં કે મનમાં કે જીવનના વનમાં યે
 અદૃષ્ટ એ પ્રિયા હું તો જોતો સર્વ ઠામ ;
 જણે મારા સરીરનો એજ હોય આત્મા ખરો,
 અને મારા આત્મા કેંડે એજ સ્વર્ગધામ.

૨૧૭

પ્રભાતે તે દિન, પ્રિયા, વાડમાંથી ફૂલ વીણી
 અઢેલી અઢેલી તું તો જતી હતી ભાંચ,
 ધડી ધડી પાછળ તું વળી વળી જોતી હતી,
 જોઈ શું ન પૂઠે તારી લાંબી લાંબી જાંચ ?
 લાંબી લાંબી જાંચ તારી પૂઠે ધસડાતી જતી,
 સામે સૂર્યે શું કેં તેમાં પાગી તું ન જાંચ ?
 પ્રિયા, મારો આત્માજ એ પૂઠે ધસડાતો તારી,
 સામે હતો સૂર્ય તેની પૂછી લે તું સાખ !

પ્રિયા મારી દષ્ટિથી જાણ ન્યારે દૂર ત્યારે
 આનમમ જોઈ રહું સોનેરી તે વાટ ;
 ચંદા ચામ અસ્ત પથ્ય ધડી તેનું પ્રિય રહે,
 તેમ મારી આંખ વિષે રમે તેનો ધાટ ;
 આંખમાં ન દષ્ટિ વસે, મન જોય એકીટશે,
 પગથી તે સિર સૂચી વીંટી લે અંધાર ;
 તંબુરાનો તાર જેમ ખેંચતાં તડંગ તૂટે,
 તેમ પછડાઈ મારો તૂટે દષ્ટિતાર.

શાંતિરૂપ રજનીમાં તારલાઓ સરે ત્યારે
 સડે કું યે સ્વપ્ન ફેરી જૂની-નવી બોમ,
 મારા આત્મા સાથે એનો આત્મા કે સંકેત રાખે.
 મળી બંને વિહરે ત્યાં નવનવાં બોમ ;
 નવનવાં બોમ એવાં ઉધડે સહસ્ર તેમાં,
 યૌવન ને આનંદના ચાલે ચિર જેવ ;
 દેહની દિવાલો કેમ રોડી થકે આત્માઓના
 મધુરા ને સાચા એવા સ્વપ્નના સંકેત ?

પાપી આ દેખાતી બધી દુનિયા ફેરાતી તેમાં,
 પ્રિયા, એક પ્રેમ તારો ફેલાવે છે પુણ્ય ;
 પડે તારી પમલીઓ ત્યાં તું તારું સ્વર્ગ સ્થાપે,
 ફળે તેના થાસે અરે વાંઝીઈ મે શન્ય ;
 પડે તારી પમલીઓ પૂઠે પૂઠે કર્ણુ ધાતી,
 રહે બધા ઉરમાંના દેત્યો ડર ખાઈ :
 રખે પ્રિયા પ્રેમ કેરા ઢોઢાયા બે ડેરા ઉરે,
 તો તે રહેવા ફેરો નહીં પાસે ખીજું કંઈ !

અરહની પૂર્ણિમાનું સૌંદર્ય અલૌકિક બધાં
 આવે છે વિદોહવાને તારલીની હાર,
 ભૂરી ભૂરી એની બોમચોળી તે લખતી છોડી
 અમી બલકાતું હેતું સૌભાવે અપાર ;
 પ્રિયા, ભલે હેતું તારું ઢાંક આ લાવણ્યે તારાં —
 અર્ધ ઢાંક્યાં સૌંદર્યની શોભા છે અમોલ ;
 પૂર્ણિમાનું સૌંદર્ય એ તારલીઓ ગાય ભલે,
 પણ એને હું જેવો કે રહનારો છે, બોલ ?

૨૧૨

પ્રિયા બને સૂર્ય તો હું આકાશ બની તે ખાઈ,
 પ્રિયા થાય વીજળી તો વાદળ હું થાઉં ;
 પ્રિયા બને કોકિલ તો આબો બનું મ્હોરલગ્નો,
 પ્રિયા થાય મોરલી તો કૃષ્ણ બની વાઉં ;
 પ્રિયા બને ધરણી તો સાગર બનીને મ્હાહું,
 ચુંચું શીશુ-ફૂલે એને આલિંગી હમેશ :
 લાખો વર્ષ ફેરે મારે પ્રેમ કેમ છોડે એને,
 કેમ છોડી દઉં મારી પૃથ્વીને હું શેષ !

૨૧૩

પ્રિયા કેરું સ્વર્ગ તે તો પ્રીતમનું સ્વપ્ન મોંઘું,
 એ તો ભડી પ્રીતમની ભાવના અમૂલ્ય ;
 પામવા એ સ્વર્ગ તપ ઉપ રહું આદરી હું,
 મર્યું એની કૃપાયક્ષી સેવાએ અતુલ્ય ;
 પ્રિયા કેરું હાસ્ય મીઠું પાપું ત્યારે પ્રથમ એ
 સ્વર્ગતણી બારી જાણે ઉઘડે તે ઠાર ;
 પ્રિયા દે જો ચુંગન તો રેલતા પ્રકાશ આવે,
 જાણે હવે ઉઘડ્યાં છે સ્વર્ગતણાં દ્વાર !

ચંદા આવે કદી કદી ઊંચી નમમેડીએ તો
 ચોરીધેરી વાહણાની સીડી ચડી જેમ,
 પ્રિયા નિજ સખી કેરી સામે રહી મેડી પર
 નીરવ પદે ત્યાં ચડી જતી જોઈ એમ ;
 પ્રિયાનો છે નભચુંબી મનનો મિનાર ઊંચો,
 તેને ધરાધૂણથી હું પૂગી શકું કેમ ?
 પ્રિયા, તારા વિચારની સીડી કે કતાર છુપી,
 કે ત્યાં ચડી આવી તારો પામું મનપ્રેમ.

કાંતિ જેની જોઈ ચંદા બગા બગા વ્યોમે ધૂમે,
 રૂપ ધારે નવાં પશુ પામે નહીં આપ ;
 સૌમ્ય જેની દેહ જોઈ કમળ તળાવે ફૂળી
 એક પગે તપ કરે, રૂમે નહીં ભપ ;
 સૂર જેનો કિંચ સુણી કોપલ છે કાળી બની,
 પામી નહીં સૂર, જોઈ બેઠી દેહવર ;
 એવી પ્રિયા જેવો કેમ થવાને હું માયું કદી —
 માત્ર થાઉં એનો ત્યાં એ બને જાને ફર !

૨૧૬

પ્રિયા, હવે મુજથી શું દુર થવા ચાલે છે તું ?
 બને નહીં કદી એવી વાત કોઈ કાળ ;
 તું જો મને જિણવે તો પૂઠે પૂઠે જવું મારે,
 રાત દિન મેરી જેવી ફરે ધટમાળ ;
 જીવનનો મુગ મારો ચાલ્યો જાય એવો, તોય
 આંસુમાં ને હાસ્યનો એ અટકે ન રાસ :
 આજ એક મારી, નીચે તૂટી પડે હારી, ત્યાં તો
 ફેદી આવી જિભી રહે સામે નવી આજ !

૨૧૭

પ્રિય, જો આ ધરણીને સદાની હું ઊડી જઈ,
 અને વર્ષો પછી તું મે સ્વર્ગમાં જો જાય,
 શોધતી ના મને ત્યાં કે જગ્યાધારી જોગીઓમાં,
 દાદીવાળા ઝોલમા કે પડિતોમાં ક્યાંય ;
 શોધતી ના મને વૃદ્ધ વડીલો કે ડાહ્યાઓમાં, —
 શોધજો જ્યાં આજાકુંજ હસી રહે અનંત :
 હું તો કવિ તારો ચિત્તયૌવનનો પ્રેમયોગી,
 શોધી લેજો મને આવી સ્વર્ગની વસંત !

૨૨૮

સ્વર્ગની વસંતે, પ્રિયા, નિત્યપ્રેમી મહાલું એવો ;
 પૃથ્વીમાં કે સ્વર્ગમાં હું ભૂલું કળા કેમ ?
 સ્વપ્નોમાંથી અંતું જેમ કવિતાની શ્રુતિ મારી,
 અંતું સ્વર્ગપુષ્પોમાંથી શ્રુતિ તારી તેમ ;
 સ્વર્ગની વસંત, પ્રિયા, હસે સદા હેયે તારે,
 ચાહું નિત્યપ્રેમી હું ત્યાં રહેવા સદાકાળ :
 સ્વર્ગની વસંતમાં તો માણીશ હું દેવું તારું,
 આજે તો દે જેવા હેયે સ્વર્ગનો તે કાલ !

૨૨૯

પ્રિયા, જો વિરાટ વિશ્વે તારાની કે આડીમાં તું
 જઈને ભરાય મુજબધી દૂર દૂર,
 તો હું ધૂમકેતુ જેવો સૂર્યમાળા બેઠી દોડું,
 શોધી કાઢું તને ફેંકી માફ ખોજનર ;
 સ્વર્ગના કે દ્રુત જો મેં આકાશી ઉપાડી મને,
 અને પ્રિયા, આંસુ તારાં વ્યોમમાં વેરાય,
 તો હું ત્યાંથી અસમાની પટે પાડી છેદ નાનો
 જોઈ રહું તારા જેવો દુઃખને સદાય.

૨૩૦

નવીન વિચારને કુલાવતો કે કવિ જેમ
 કળામાં વીંટાતો તેને દેવા અવતાર,
 કલ્પનાનાં વાદળોમાં ઊડતો તે ધૂમી વળી
 વીજળી શી કવિતાને શોધી લાવે બહાર;
 પ્રિયા, મારા ગ્રેમને હું એમજ કુલાવતો આ
 આશામાં વીંટાતો તારાં માતો ગુણગાન,
 નવનવા તરંગોના રંગોને ઊડાવી જાએ
 ગોંધા તારા સૌંદર્યની કરાવું પિંજાન.

૨૩૧

જે જે દુનિયાઓ હજી હસ્તીમાં ન આવી વિશ્વ
 અણુખીલી કળીઓ શી મારે બેહેરાય,
 તે તે નભગંગા શા આ જ્યોતિષાદે જન્મી જૂને,
 નવનવી ખીલી ધૂમી રહે કુલકામ:
 પ્રિયા, છે આ વિશ્વ જેવું હૃદય વિસાળ મારું,
 તેમાં સદા જળી રહે તારો જ્યોતિષાદ;
 નવનવી કલ્પના ને ઊર્મિઓની સૃષ્ટિઓ ત્યાં
 રોજની રચાય ને કુલાય મારે માટ!

૨૩૨

કેમ કરું પંડિત હું તારી આ સ્વતંત્રતાને ?
 જ્ઞાને તને મારીજ હું કરવાને ચાહું ?
 સૂર્ય જેવો અડી તારા રંગ ના ભિડાવું કદી ;
 તને, મારી ઉપા ! દેખી દુરથી રીઝાઈ ;
 દૂર દૂર જુએ બેસી બોલે નર માદા પક્ષી,
 કંઠે કંઠે વસંતના ખીસે રંગ સૂર ;
 પ્રિયા, તારી પાસે પણ દુરથી છે માવું એવું,
 જેથી મારાં ગીતે આવે નવું નવું પૂર !

૨૩૩

સાક્ષર કે પંડિત કે કવિ મહાકવિ કહો,
 કીર્તિ માટે મેં ન કદી રાખી દરકાર ;
 કીર્તિ મને મળી તો તે મેળવી મેં પ્રિયા માટે,
 એક એવું હારમ મને મૂકે સ્વર્ગદ્વાર ;
 પૂજારીના મજરા તો દેવનેજ મળે ચહે,
 તેમ મારી કીર્તિ બધી પ્રિયાને છે બોમ્બ :
 મારે માટે સુણી એવું પ્રિયા શું ન ધારશે, કે
 નથી હું કે એને ચ્હાવા તદ્દન અયોગ્ય !

પાંદડી પાંચમી :

અંધન

કલિકા

પાંદડી પાંચમી :

બંધન

(મુક્તધારા છંદ)

૨૪૪

જરા તારે હૈયે મને જઆ દેશે, પ્રિયા મારી ?
માગતો હું નથી રે ત્યાં મોડું કાંઈ સ્થાન ;
તસુબર જઆમાં હું કરી રહું સ્વર્ગ માઈ—
વાઢી ભલી મજની કે ગાકતું વેરાન ?
ભલે તારા સ્વર્ગને તું મારાથી જો દૂર રાખે,
પણ હું ન ચાહું એક બિંદુથી વિશેષ :
જવા ના દે ભલે, પણ બક્ષ મને માગું તે ત્યાં,
એક મારી આંખ કરી કાકીનો પ્રવેશ !

૨૩૫

રજનીના સૌંદર્યને પોતાનું સર્વસ્વ અર્પી
 સૂર્ય આ બિચારો પૂઠે રખડે અપાર ;
 રજનીને જોળે નિજ શીઘ્ર મૂકી પ્રેમ માણે,
 રજની ત્યાં જોભે નિજ હૃદયનાં દાર ;—
 લાખો સૂર્ય બીજ ત્યાં તો બંધને પડેલા દીસે,
 પલકતા સોનેરી ત્યાં પાડે આંસુધાર ;
 પ્રિયા, તારે હૈયે એવા સેંકડો તે બાંધ્યા, બધે
 બાંધે બને—પણ તારા હૈયા કેરો દાર !

૨૩૬

પ્રિયા, તારાં ગીત રાજ જોડી જોડી ગાઈ હું તો,
 ગમે તે હું ગાઈ તેમાં આવે તારી છાંય ;
 શબ્દ અને સૂર મારા પૂઠે પૂઠે જાય તારી,
 એ તો તારી વાણી કેરા પડ્યા સુણાય ;
 ગાઈ તારી પ્રદક્ષિણા કરતો હું ચંદ્ર જેવો,
 તું ન મને સ્મરે તોય જયું તારા મંત્ર :
 હું તો આ સદાનો કાચે તાંતણે બંધાયો તને,
 પ્રિયા, તું છે નિર્બંધ ને સદાની સ્વતંત્ર.

ત્રિયામોહરાજ્યે કેમ કેદ બની આજે પડ્યો,
 વિતકની વાત તે હું કહું શી આ ઠાર :
 નેણે લૈ કઠારી વાંકી, પાંપણેનાં તીર તાકી,
 બમ્બરોની બેવડી ઉમાગી તરવાર ;
 નાસિકાએ દ્વિમુખી ત્યાં બંદુકે નિશાન રાખ્યું,
 મુખે એકે બોલે નાખ્યો ફાંસો આસપાસ ;
 ડરાવી ધરાવી એવા જીલમ કરાવી એણે
 હૃદય બંધાવી પૂર્યો પિંજરે આ દાસ !

મહારી વગાડે જ્યારે બંસી એની જાદુબરી,
 તેના મોહસૂર એવા જીડી રહે આખાદ,
 દર દરથી અનેક નામ એની પાસે દોડી
 સુણી રહે મુગ્ધ બની બંસી કેરો નાદ ;
 ચોખુંટ આ વિશ્વમાંથી કલ્પના દોરાર્ધ આવે,
 એવી મારી વાણીનાં યે જાદુ છે અચાગ ;
 પણ પ્રિયા, જાદુ તારાં ડોલાવે સૌ સ્વર્ગ મારાં—
 તું છે મારો મહારી ને હું તો તારો નાગ.

નિર્મળા કે રતે લેરા સિંધુના મેદાનમાંહી
 ચંદા આવી ખેલે ઝેના માલી કાટિ કોડ,
 રૂપેરી હડાઓ સાથે ખેલી ઝેનાં દૂધ જેવાં
 ઘોળાં મોળાં-ધેટાં કરી ચૂકે દોડાદોડ ;
 ચંદા બાધે સર્વને ત્યાં ઝેની સ્વર્ણસાંકળીએ,
 તોય ધસી ધસી ટેક છૂટી છૂટી ભય :
 પ્રિયા, એક મૃગ તારી સાંકળે બંધાયો એવો,
 બોલ, તેને છૂટવાનો કોઈ છે ઉપાય ?

જા રે પ્રિયા, હવે કદી હું તો નહીં ચાહું તને :
 સ્મરણપટથી તારૂં ભુંસી નાખું નામ ;
 એકલા આ હૈયે તને પૂજી હતી મૂર્તિ જેવી,
 જેની વેંતે વસ્ત્રાં મારાં પૃથ્વી સ્વર્ગધામ ;—
 પ્રભાત પ્રકાશશે, ને સાંજ મીઠું હાસશે, ને
 રજનીની અંગુલિઓ વેરી દેશે હેમ ;
 હો એ રજાં : નિઃશય આ મારો જાણે જોર એનું :
 જા રે, નહીં ચાહું.—હૈયા ! શું હું બોલ્યો એમ ?

૨૪૧

સૂર્યદેવ સુવર્ણને તપાવી તપાવી અંતે
 સમુદ્રમાં બેળે નિજ લાલ લાલ થાળ ;
 ધીમે ધીમે તિમિરની કુંજને ઉગ્મળતો ત્યાં
 ચંદ્ર ચઢે ચાર પૂર્વ પર્વતોની પાળ ;
 તિમિરને પાટે પાડે ચંદ્ર આ ચીતાર શ્વેત,
 પીપળ ત્યાં ચિત્ર પાડે ચંદ્રિકાને પાટ :
 જીવન ને મૃત્યુ એવાં અન્યોન્ય રંગાઈ રહે ;
 પ્રિયા, એવી આપણા એ આત્માની વણાટ.

૨૪૨

પ્રેમ જે હું જાણું તે હું જાણું એમ કેમ કહું :
 એક આંખે હારથ, બીજી આંખે આંસુપ્રીત ;
 એક હાથે જ્યોતિ, બીજે હાથ છે અંધાર જીડો,
 અગ્નિ જેવો દાઝે પણ હિમ જેવો શીત ;
 જીવનનો શાસ એજ, સ્વપ્ન એજ, મૃત્યુ એજ ;
 શીશુ એનું સ્વર્ગમાં તો પામ છે પાતાળ ;
 પ્રેમને પિછાનું તોય પ્રેમને પિછાનું નહીં :
 તારી એ કટારી, પ્રિયા, મારી તો એ દાલ.

પ્રેમની સ્વીકારી મેં આ સેવા, ત્યારથી એણે
 મુજને છે દીધા કેક સાથીઓ વિચિત્ર ;
 આંસુડાં છે બન્નાં મારી આંખનાં રતન જેવાં,
 થયો છે નિઃશ્વાસ જણે ઘાડો મારો મિત્ર ;
 આશા ને નિરાશા મારી બેનો બની ખીજવે છે,
 હાસી તો દાસી બની ચાંચે માફે શીર ;
 શોધું રાતે શાંતિ તો ત્યાં સ્વમાં યે સતાવે બૂઝાં :
 અરે પ્રેમ, આ શી તારી જલમ જંજીર !

આંખથી આંખ મળી ત્યારથી તે આંખ ઝંખે,
 રોક્યું ન રોકાય એહ આંખ કેડે બેઠું ;
 આંખનો સંદેશ મૂઝી આંખમાં પ્રવેશ પામે,
 કહ્યું ન કહેવાય એવું અનિર્વાચ્ય કહેણું ;
 શિકારી શિકાર કરી જાય દેહ પ્રાણ હરી,
 તેમ હરી જાય દેહ પ્રાણ એજ પ્રેમ ;
 બેના કેરા પિંજરની પાસે એ માંબર ભીમો,
 તાવતો સતાવતો જમાવતો એ એમ.

૨૪૫

પ્રિયા, તારાં ભવાંની કટારી જાને મારે ખાલી ?
 કાળજી તો કમારું મેં મરું છે કપાઈ ;
 વીજળીની અસિઓ ઉઠાળીને શું કરે આખે ?
 જીવનના તાર તૂટી પડ્યા છે ઝીકાઈ ;
 અગ્નિને પ્રજ્વળી તારે હેઠે શું ઠરાવે હવે ?
 જળીને આ હાડ પામ્યાં અગ્નિનો અભેદ ;
 હજી તારે માથે મને મારવા શું બાણ ભરે ?
 અરે પ્રિયા, મણી લે આ છાતીમાંના છેદ !

૨૪૬

સારો દિન દિશાઓની લટકતી દોરી ઝાલી
 ક્ષિતિજમાં વાણનાં બૂથ રહે કુપાઈ,
 બ્યોમ અણુછાયું નિજ પ્રકાશે પ્રજ્વલ ધૂમે,
 જલે નહીં મેઘની આ કુપી મતુરાઈ ;
 પ્રિયા આસપાસ દીધી પ્રીતિને જમાવી મેં તો,
 કેમ અન્ય દૃષ્ટિથી એ હાંકું ભિંમિલેલ ?
 પ્રીતિ કરવી, રે પ્રિયા, હોય બહુ સ્હેલ, પણ
 પ્રીતિને કુપાવવી છે બહી મુશ્કેલ !

વાથુને તરંગ જેમ પાંદડું તો કંપી રહે,
 તેમ માઈ મન કંપી રહે નાખી શ્વાસ ;
 પ્રિયાએ તો ગ્રીષ્મ જેવી તપી તપી મારે ઉરે
 પાંપણોમાં ભર્યો જલે ભાદરવો માસ ;
 મૌન ધારી અંતરમાં છપી એની ધડી રહ્યું,
 પથુ મારી કદપનાની તૂટી પડે પાંખ :
 જોગીઆ કવાઈને વિજોગીઆ તવાઈ રહે,
 કીકીમાં ભરાય જે તે હાય આખી આંખ.

પ્રેમરાયતણી દરબાર છે વિચિત્ર જાણે,
 ભરવા સલામી ત્યાં તો જામ સર્વ લોક :
 દારે છે તુરંગી બહુરંગી દરવાન જીભો,
 સઘ જવા પામે માંહી ભાગ્યશાળી કોક ;
 કોઈ જામ બેહુ, કોઈ મોહુ, કોઈ ફરે પાહુ,
 કોઈ ચામ લેહુ એની જોતાં જોતાં વાટ ;
 હશે દરવાન આ દિવાનો કે હેવાન એવો,
 કે આ પ્રેમરાયનું છે જીહું રાજપાટ ?

પ્રભાકર હો તેને કુમુદની કરે કશું ?
 કુમુદની ખીલે તેનું જુગને શું કામ ?
 ઉતરે વસેત તેમાં ચાલકને ચંત કશું ?
 પડે ગેધધારા તેનું ઠીર ક્યાં લે નામ ?
 ભર્યો છે સસુદ્ર તેને દેખી શું પતંગ કરે ?
 જળે દીપજ્યોત તેની મચ્છને શી ચોટ ?
 સ્નેહની દિગંત પાસે જતાં તે અનંત વાઘે :
 માગે તે ન મળે એજ જીવનની ખોટ.

આકાશને ખૂણે ખૂણે રહ્યા છે જે પ્રાણ, તેના
 બીધી શકું હો મારે મોંધેરા સદિશ ;
 કોડો ગાઉ દૂર રહ્યા અદૃશ્ય જે તારા, તેની
 જ્યોતિ પશુ બાણું જે ન પૂગી પૃથ્વી લેશ ;
 પતંગ-પાંખાળા મૃદુ, મરુડ-પાંખાળા હિમ,
 વાયુનાં પરક્રમે એ બેટી શકું હૈય ;
 શાંતિ ને અંધારનાં એ ઊડાણા અમાધ માયું,
 પશુ નહીં પામી શકું એક પ્રેમગુણ.

૨૫૧

આનંદના સિંધુ પ્રિયાહૃદયે તો ભર્યાં ઝૂંબે,
રહું એને કઠિ જાડો તસ્ત્યો હું તોય ;
પૂર્ણિમાના ચંદ્ર બબ્બે ઉગીને ત્યાં સુધા ઝરે,
આંખો પીએ તોય હેયું તપી વધુ રોય ;
સુરવન જેવી દેહવાટિકા છે ખીલી રહી,
સારો દિન જોઈ પશુ ભાગે નહીં ભૂખ :
પ્રિયા, તારા સ્વર્ગમાં છે રીખાઈ રીખાઈ રૂહેવું,
એથી વધુ હશે કદી નરકનાં દુઃખ !

૨૫૨

નરકમાં પડ્યા સદા ચંકટમાં સડ્યા રહે ;
પશુ પ્રેમ ! રૂહેતાં અહિં તારે સ્વર્ગભોક,
ધૃષ્ટીએ જ્યાં આનંદ ને સુખના આવાસ સદા,
ત્યાં તો જાને વસે આવાં દુઃખડાં ને શોક !
તાતી તરવાર જેવા તારા પડછાયા દોડે,
રીખાવી રીખાવી અર્ધ મારે સ્નેહી વર્જ ;
ઝરે પ્રેમ, માણવું ને એમજ પ્રમાણવું કે
નથી બધો સૂર્ય તું કે નથી બધું સ્વર્ગ !

૨૫૩

કેમ તને માપી શકું હું તો, મારા પ્રેમ, કહે ?
 લંબાઈ ઉભય લોક તારી તેહેનાત ;
 હાસ્ય અને ત્રાસ વચ્ચે ઉદ્વેગનુ જેવો દીપે,
 સંધ્યામય પાંખો વારી ચુંબે દિન રાત ;
 ધડકતા હૈયા સાથે તારી પાસે બિભો રહું,
 ધૂળતો હું કહ્યું—પામું ફાંસી કિંવા તાબ ;
 લટકે કરોળીઆનો તાર જેમ ધૂણ ધૂણ,
 તેમ તારી હા ને નાની વચ્ચે મૂકું આજ !

૨૫૪

આવણીઆ આંખાતણી ફેરી જેમ પાકે મોડી
 વાટ જેવડાવી જેવડાવી બહુ માસ,
 પ્રિયા, તારા હૃદયનો પ્રેમ હજી કાચો છે કે
 આટલી થે વાટ બેતાં રાખે છે ઉદાસ ?
 આવણીઆ આંખાતણું ઉર ઝેળ આંખો ભણે,
 પાકશે કે ખરશે કે કો'શે ફળ આપ ;
 વાયુના સપાટા ને શું મેધના ઝપાટા આવે !
 પ્રિયા, નથી કમી કે આ જોઈ ફેરે તાપ !

૨૫૫

પ્રિયા, તારો પ્રેમ એવો પાકે જલે મોડો તોય
 જોઈશ હું વાટ એને પાકવઃની પૂર ;
 માવણુ ઝૂલાવી રહે રંગભર કેરી પાકી,
 તે તો ખીસે ફાગણની મંજરીનાં વર ;
 આજે મારા આંખલાની ખીલતી આ મંજરીને
 રહું અને પોપું રેડી જાડી ઉરગમઃ
 પાકશે એ ફળ ત્યારે એને મુખે જળી રહેશે
 કેવા મારા હૃદયના રુધિરના રંગ ।

૨૫૬

પ્રિયા કેરી દષ્ટિયકા દસ જ્યારે થાઉં ત્યારે
 રમરે કે ન રમરે મને તે ન જાણું કાંઈ ;
 જ્યાં જ્યાં જાઉં ત્યાં ત્યાં એનું મુખ મારી સામે આવે,
 જાણે ખીજું જોવાની તો મને છે મનાઈ ;
 સૂર્યથી વિમુખ જતાં પડે પડછાયો સામે,
 ઘેરી રહે બધે એના આત્માનો ઉગમઃ
 અરે પ્રિયા, રખે માઈ હૈયું આ વફાઈ છોડે,
 તેથી રાખે પળેપળ તેની શું તપાસ ?

૨૫૭

પ્રિયાને મેં જોઈ ત્યાંથી પુણ્યનાં ને શુદ્ધિનાંજ
સ્વપ્નોમાં વીંટાતો સદા રહેવા હું તો ચાહું,
રખે પ્રિયા જાણે મારી નિર્જનતા કોઈ કહી,
એવું મથી અંતરે હું રહેજે લજવાઈ ;
પટ્ટી જાય પગથી મેં વાંકીચૂંકી તોય મારી,
અને પ્રિયા જોતાં હું તો રહું ગભરાઈ :
આંસુનું પુમ્મસપટ આંખે મારી ઉતરે ને
જાઈ તેની પાછળ હું પ્રિયાથી છુપાઈ.

૨૫૮

કદી કદી આંસુડાંની રેલ ચાલે મારી આંખે ;
આંસુડાંની દિવ્યતા સી સીખવે એ પ્રેમ !
અમણિત ધારે રહે આકાશની આંખો ત્યારે
ભર ભર ખીલી રહે જમતનું ક્ષેમ ;
આંસુડાંની દિવ્યતા તો એવી તું સીખાડ, પ્રિયા,
કે આ મારે હૈયે આવે એરી દિવ્ય રેલ,
પાણી તેનાં ઊંચે ઊંચે ચઢી અધુરોડ્યાં અંતે
મૂકે મારા આત્માને ત્યાં સ્વર્ગ કેરે મહેલ !

૨૫૬

આશા જાડી મારી રહી કૃષ્ણભરી વાડી હતી,
 વધુ વધુ તોડતાં ભાં ચેતાં વધુ કૃષ્ણ ;
 નવનવી રીતે રોજ પ્રાણપંખી ગાઈ રહેતું,
 હોમી દેતું જીવનની ભાવના બેમૂલ ;
 મીઠી મારી વાડી આજે જાણે સૂકી ઝાડી લાગે,
 હવે ખૂરે પંખી દેખી રણ આ તે કામ ;
 કીધા કેં ઉપાય કોડ, માળીએ સૌ હાર્યા હોડ :
 રહ્યું કોણ પ્રિયા વિના બીજું માળી નામ ?

૨૬૦

પ્રિયા, જાડી બક્ષિત મારી શું ન તારે કાન ધરે,
 પૂજારી આ તારો રહે શું રંક ને અનાથ ?
 તુલસીના ટેક માટે કૃષ્ણમૂર્તિ રામ બની
 દર્શન તો દે છે ધરી ધતુ બાણ હાથ ;
 તું તો, પ્રિયા, પ્રાણભર મૂર્તિ ખરી ડોલવી રહી,
 વહે તારે હૈયે હજી બિનું બિનું રક્ત ; —
 અરે પ્રિયા, તું શું એવી પથ્થરની મૂર્તિ બની,
 કે ભાં પ્રતિબ્ધનિ કેં ન પાડી સકે ભક્ત ?

૨૩૧

એકલો હું બેઠો બેઠો મુઝાઈ મુઝાઈ રહ્યો,
 પડ્યો ત્યાં મુઝાઈ મારો પરવશ પ્રાણ;
 ચબ્દહીન શોકથી ત્યાં પોષતો હું હેયું મારું,
 તાણતી ત્યાં મને કોઈ અણુદીઠી તાણ;
 તું તો તારા સનાતન હાસ્યમાં વિલાસતી ત્યાં,
 સૂર્યગુંથી ઝરણી ચા કરી રણકાર:
 અરે પ્રિયા, જરા પણ ક્યા શું ન આવી મારી,
 જરા શું ન જોઈ પણ સહી એક વાર !

૨૩૨

આપાદનાં વાદળાં ત્યાં ઘેરાઈ ઘેરાઈ રહ્યાં,
 બાંધી લીધી જાણે બધી દિશાઓ ચોપાસ;
 શ્વેત હતાં ઊભાં અણુહાસ્યાં જીંડું મૌન ધારી,
 આવતો ખંચાતો મારો શોકપૂર્ણ શ્વાસ;
 ગ્રીણી ગ્રીણી મેઘરજ બોમથી વેરાતી ધીમે,
 જાણે પુણ્યશાળી કેંઈ ઉતરતું પુણ્ય;
 અને હું—ઉદાસી, ઉસ્તમ ને ઉદ્વિગ્ન જીરો;
 અને તું—વિલાસી, ખેતમા ને ઉરશ્ચન્દ્ર !

૨૬૩

હાડા આંખાવાડીઆની સૌમ્યલીલી જાયા નીચે
 સર્પ જેવી વળ ખાતી જતી એક પાટ ;
 પ્રિયા, તું તો કોઢિલા બોલાવતી ત્યાં જતી જતી,
 ધીમે ધીમે બ્યોમે ચતી સંખ્યાની વણાટ ;
 લાખો માઉ સૈંદર્યના સાગર રેલાઈ રજા,
 સંખ્યામુખે વ્હેતું તહીં શાંતિ કેઈ વર :
 શોક મારો આવી નિજ કર્તવ્ય બળવી રૂહેતો ;
 હેયું તાઈ—મર્યુંતું શું રળ પર દુર ?

૨૬૪

પ્રિયા, તારી પૂઠે પૂઠે જતો ધસડાતો હું ત્યાં,
 બલે વાયુરૂક્ષું સડું તણાવું મે પાન ;
 તું શું મારા શોક કેરી કરતી મળક એવી,
 ફેખી એવું હેયું માઈ કપાતું નિદાન ;
 ખૂણેખૂણા પ્રકારીને પડયા ત્યાં પાડી રૂહેના,
 સ્મૃતિ ના શું હેતું તેમાં માઈ કોઈ વેણ !
 જરા પૂઠે ફરી, એક હાસ્ય મીઠું ફરી, શું તું
 નાખી નહીં ચક્રી એક માયાભર્યું નેણ !

૨૬૫

પ્રેમ કેં અંજન મેં કીધું આંખ ઠાસ્વાને,
 આંખ નહીં ઠરી, અર્ધ જીવ સારી રાત ;
 જીવનમાં જ્યોતિ મેં તો સળગાવી તેજ કાળે,
 તેજ રહ્યું દુર, મારી જળે છે આ જાત :
 સુખના સમુદ્ર હું તો વસોવી વસોવી મથ્યો,
 મથ્યાં નહીં રત્ન પણ હલાહલ ઝેર :
 અરે પ્રિયા, હું એ બધી માયામાં બમાયો રહ્યો—
 એક તારા બોલે થતે દુનિયાનો ફેર !

૨૬૬

વાપની યુદ્ધમાં રૂહેવું બમાનક નથી એવું,
 કાશી કેં કરવત નથી એવું ફર ;
 બળતે અંગાર નથી ચાલવું કઠણ એવું,
 શુભાગીમાં રૂહેવું એવું હીણું ન જરૂર ;
 મઃજેહું પોલાક પણ પીવું નથી તાવું એવું,
 નથી એવું કારી કદી હલાહલ ઝેર :
 પ્રેમમાં જે પડ્યો તે તો પડ્યો રસતાલે જીડો,
 વિધિ જણે લેતો લાખો જન્મ કરાં વેર !

અરે પુષ્પધન્વા ! તને પુષ્પે પુષ્પે માઈ આળે,
 બાંધી ઊરકૂપે તને નખાણું નિઃશ્વાસ ;
 આંખો મારી બંધ કરી તેમાં તને ક્રેદ કરે,
 તારા વાંક માટે ત્યાં કરાણું ઉપવાસ ;
 છતાં ત્યાં પડ્યો માઈ હૈયું ખાધ કેતરી તું—
 આ શી તારી ડીખલી ને આ શી તારી દેવ !
 અરે બાપુ, છોડ મને ; બૂધ મારી બળી હવે :
 હું તો માત્ર માનવ ને તું તો રહ્યો દેવ !

શાપે મેઘરાજ હરબારે એનો કેસરી તે
 છૂટી જઈ કદી એની પ્રજાને દે ત્રાસ :
 ઝળુકતી આંખ એની મારે ચમકારા મારે,
 પાડે એક ત્રાડ ત્યાં તે ધૂમવે આકાશ ;
 પ્રિયા, મારે હૈયે એક વાધ છે બંધાયો એવો,
 બાળે મારા પ્રાણ એની આંખના અંગાર ;
 તીવ્ર એની ત્રાડે હું તો ધૂળું હાડે હાડે સહા,
 રાખું તો રંજાડે, છોડ્યે છૂટે અવતાર.

આવે ભરવાડ જેવો સૂરજ સવારે ત્યારે
 ઘેટાં જેવા તારા બધા ભાગી જાય છેક ;
 દોઢી દોઢી ઘેરી સૌને લોભવકી ધરી તે ત્યાં
 દે છે ઝબકોળી તેજસાગરે ફરેક ;
 પ્રિયા જ્યારે આવે એવી મારા ભરવાડ જેવી,
 આંખો એની ક્યાંથી મને જવા દેશે દૂર ?
 રામ રામ જીડી જલ્લે હૈયે ફેંક ભરી આણે,
 અને સ્વેદસાગરે ભીંજાઈ ભરપૂર.

આની વર્ષમાંકે જ્યારે પ્રિયાજન્મદિન ફેરી,
 ધાર્યું મેં ધડાબ્યાં જલ્લે બંગડી ને હાર ;
 અનુષમ કળા તેમાં સીંચી'તી સુવર્ણકારે,
 એતાં એતાં જીઠે ત્યાંથી અદસ્ય આકાર ;
 અદસ્ય આકાર તેમાં આવે છે સાકાર બની,
 પ્રેમ અને કલ્પનાના ચાલી રહે સંકેત :
 બંગડીમાં આવીને ભરાઈ જાય હાથ મીઠા,
 અને હાથમાંથી ફૂટે કંઠ શુદ્ધ એત !

૨૭૧

વિચારી વિચારી રહ્યો : જોઈ ધારી ધારી રહ્યો :
રાત્રિ જિભી સામે જાણે ઉગતું કે કૂલ ;
ચંદા મોની બેઠે, પથ સૂતો ત્યારે નિદ્રા વિષે
હિચો એક સ્વપ્નનો પ્રકાશ કે અતૂલ ;
જાણે જતા આવતા કે દેવે ત્યાં ઉઘાડ્યું ધીમે,
સ્થૂળ મારી દૃષ્ટિ કેઈ આત્મામુખ દ્વાર ;
પ્રિયા, ત્યાં તો મુખ તારૂં જોઈ જોઈ રહ્યો મર્વે—
દ્વાર થયાં બંધ ફર આવતાં સવાર.

૨૭૨

આવે પાછી રજની ત્યાં ચંમારી સંમારી પ્રિયા
પડી જાઉં જીવમાં હું જોતો નભે ચંદ ;
રચી નવી સૃષ્ટિ ત્યાં તો રમે મારે પ્રાણુ તેમાં—
અરે કેવા એની નવી સૃષ્ટિના આનંદ !
રમે મારે પ્રાણુ તેમાં એકતા અનંત ધારી,
પરમ વસંતમાં ત્યાં પ્રિયા સાથે માય ;
મીઠા મીઠા સૂરમાં એ હૃદયમાં સુદૂર બેઠાં—
જિહી ચોળું આંખ-અરે પ્રિયા ! પ્રિયા ! ક્યાંય ?

૨૭૩

હિયા મારાં પોપયાંએ આવી રહે જીભી ત્યારે
 પામે તે ન સચ મારા આત્મા કેરી ઝાંખ;
 એ તો બેઠો બેઠે મારી પ્રિયાતણી મૂર્તિ સાથે,
 આવી જે ત્યાં જીડી બેસી સ્વપ્ન કેરી પાંખ;
 પ્રિયાતણી મૂર્તિ તે તો જીવનની મૂર્તિ મારી,
 એજ મારી નિદ્રાસૃષ્ટિ કેરી દેવી સત્ય;
 હિયા મારાં પોપયાંએ આવી શાને જીભી રહે,
 દેવીનું જ્યાં રાજ્ય ત્યાં ન ચાલે એની મત્ત.

૨૭૪

પૂર્વદિનામાંલી કૈંક લીલા મેં નિહાળી હતી,
 સુણ્યા હતાં ઝરાઓનાં કૈંક પ્રેમગાન;
 હાયાભાસ હોય પણ ધૂણ રૂહે કે સ્વપ્ન એવું
 સૂકા મારા રણે ફરી લેવા જળપાન;
 માયા જેવી હાયાની એ લાગે પાછી માયા મને,
 અને જોઈ રહું એનો પલકતો પાટ;
 લાગે મને પાસે પણ દૂર દૂર ભાસે જતાં:
 અરે પ્રિયા, તારી યે શું વધે એવી વાટ!

ઉપર હું જોઉં તો હું જોઉં ઊંડા આકાશને,
 હેઠળ હું પામું તારા મુખ ફેરી અંખ ;
 ઉપર હું જોણું તો હું જોણું દિવ્ય તારલાને,
 હેઠળ હું જોણું તારી સ્વર્ગમરી આંખ ;
 અણુહરી પાંખો મારી વિશ્વ બધું વીંઝી વળે,
 હરે તો તે સૂર્યને કે તારે દેહનર :
 આકાશ ને તારલા ને સૂર્ય દૂર દૂર લાગે,
 પણ પ્રિયા, શાને તું એ સર્વથી થે દૂર ?

આકાશના દ્રાક્ષ કેરા વેલાઓમાં ધડી ધડી
 બામ્બકાળે ધ્યાન મારૂં રહેતું ઝુંચવાઈ,
 બળે મોટો થાઉં ત્યારે જરાક ટિંમતાં ઊંચે
 દ્રાક્ષનાં એ ઝૂમખાં હું તોડું હરખાઈ ;
 આજે મોટો થતાં ક્યાં એ ઝૂમખાં રે પાસે લાગે ?
 દ્રાક્ષ છે સૂકાઈ ને ત્યાં બળે છે અંધાર :
 મીઠી મીઠી દ્રાક્ષ જેવો પ્રેમ જો આ લાગતો, તે
 આજે તો અંધાર જેવો બાળે આરપાર !

૨૭૭

પ્રેમન્યા પ્રહાર ખમી ખમી વળી પીડ મારી,
જીવન જોવાયું ક્યાં તે જોતો જોતો જાઉં ;
દોડી જતી ધડોઝોના ચોમાવીને હાથ ગાળું,
હલાવીને પૂછું તેને પ્રિયા ક્યારે પાઉં ;
દિવસો ને દિવસોનાં આડંબો વલાં, તે નીચે
પડયું માફ મૌવન આ પીંખાઈ છુદાઈ ;
પ્રિયા, આખું બોમ મને તાકી રહ્યું તીર બેનાં,
બાકી શું છે કે આ હરે તારો પ્રેમસાંઈ ?

૨૭૮

દિને ક્યો તપતો તો બાફશે બપોર કેવી ?
બીજા આવું બેરી છે તો થશે કેવું તૂલ ?
ડોહા આવો ભાગસર છે તો જશે પોષ કેવો ?
કળી આવી કાંટાળી તો થશે કેવું ફૂલ ?
દિને છે અંધાર તો ત્યાં થશે રાત્રિ કળી કેવી ?
માવો આવો કડુ છે તો હશે કેવી કાલ ?
પ્રેમ ! તારો મ્હોર આવો લગી રહો દુઃખથી તો
હિરણ્યે આખરે ત્યાં કેવો તારો ફાલ ?

૨૭૬

જોધ વેચી આંખનાં એ જોડણુ અમોઘાં દીધાં,
રાત દિન એક કરી બૂલી દીધાં મન ;
હરને હારવાનું તણ દીધું ભેર મણી,
ફેંટી દીધાં લક્ષ્મી કેરા મોતીપૂર્વાં યાળ ;
અમીનાં તળાવ આંખે વહાવી સૂઝાવી દીધાં,
દેહ બૂલી પ્રાણ અર્ધાં જરાકે જરાક :
અરે પ્રેમ ! હૃદયનું રક્ત દીપેટીપું સોંચી
માનવે ઉઘાડવો શું જએ તારો પાક ?

૨૮૦

પ્રેમનું સિંહાસન આ હૃદય જે મોંઘેરું તે
પ્રેમજ શું મથી મથી તોડવાને ચાલ ?
અમૃતનો કુવારો એ આનંદને વેરતો તે
ખારાં ખારાં આંસુઘમાં રેલતો કરામ ?
જમીનના હેંઘામાં શું જોડા જોડા ચીરા પાડી
કાદવે રોપાય તોજ ઉગી બૂલે વૂલ ?
અરે પ્રેમ ! માનવીની દુનિયામાં એ શું છે કે
વેલો તારો ચઢે ધુંદી પોતાનાંજ ફૂલ ?

માઈ માઈ કરે બધું માનરી આ જગતમાં,
 પ્રભુશ્રી કરી તેથી જય દૂર દૂર;
 જાણે બધું પ્રભુનું છે ને એ રૂઢે જો પ્રભુનો, તો
 પ્રભુ વિના બીજું નહીં પાસે રૂઢે જરૂર!
 પ્રભુ કરી માયામાં એ તોય રમે, ખેલે, લાડે,
 કદી એક મુજે પણ ખોલે એની આંખ:
 પ્રિયા, તારી માયામાં તું એવો અને રાખે સદા;
 લે આ બધું તારો બધો, હૈયે તારે રાખ!

અરે અને લાગે આખું જીવન આ પ્રિયાબધું,
 પળેપળ આસેઆસ પ્રિયા પ્રિયા ચાય;
 ઉઘાડું આ આંખ ત્યાં તો પ્રિયા પ્રિયા તરે સામે,
 બંધ કરે પાંપણો તે પહેલાં મહીં જાય;
 ભાગી જઈ, પૃથ્વીને કૂદાવી બીજે મહે પડું,
 એાદીને અંધાર પીઈ એર કરા ઘૂંટ;
 હૃદયના કિણા તોડું, તારાએ તારાએ દોડું,
 તોય એની જાયા નહીં છોડે ચારી પડું!

અરે મને લાગે આખી દુનિયા આ પ્રિયાભરી,
 પ્રિયા વિના નથી જાણે ઠાલી કોઈ ઠામ ;
 કિવસનાં દારે પેસી રજનીનાં દારે નાચું,
 તોય એની આંખો મને ઘેરે આઠે જામ ;—
 દયાળુ જો સંખ્યા! મને સંતાડી દે શીઘ્ર તારી
 નાનારંગી કામળાની નીચે તારી કુંજ ;
 કે આ મને રહાવા, મારી ઉપર તું નાખ તારી
 કુંળા કુંળા બ્યોમઝૂલી મંજરીના પુંજ !

પ્રિયા, મારા પ્રેમે મને માળી માળી તાબ્યો આગે,
 આવ્યો લાગે મારો જાણે સ્નેહ અવતાર ;
 તોડી નાખ્યાં પીછાં બધાં આત્માની પાંખોનાં મારાં,
 છોડી લીધાં વચ્ચો મારાં શૂંકીને અંગાર ;
 શૂંકીને અંગાર મને બતાવ્યો શૂંકાર પૂરો,
 દેખ્યો કારાગારમાં જો બાંધી મારા હાથ :
 બિભો કૃષ્ણાય અસહાય તારી સામે, પ્રિયા,
 હજી મેં તું ધારે તો ઉગારી લે અનાથ !

૨૮૫

સુ સુ ચિતા પવનની કેશવાળી ઝાલી હું તો
 ધૂમી વળું જન્મતની શુદ્ધાઓ તમામ ;
 શીડી જતી વીજળીની અગ્નિપાંખે બાઝી પડી
 ઉતારીને લાવું તેને ધરા કેરે ધામ ;
 ગરજ ગળવે બધી ધરાને ધૂળવે ભારી,
 એવા અતિ ઉગ્ર પણ બાંધું મહાધાધ :
 કેમ મારા પ્રેમે તારા હૃદયને બાંધું, પ્રિયા,
 તે ન હજી બાંધું તેની કઈ ક્યાં રે શોધ !

૨૮૬

જન્મ ધરી માનવી તો સ્વર્ગને છે શોધી રહ્યો,
 જીવનની યાત્રા કરી અંતે માગે સ્વર્ગ ;
 દેહભાર મળ્યો તેમ કર્મભાર મળ્યો સાથે,
 બંનેને ઉપાડે એવાં આત્માનાં છે ભર્જ ;
 ફેંકી દે ને ભાર તેજ ફેંકતામાં છુદે એને,
 ફેંકી દીધે કદી નહીં સરે એનો અર્થ ;
 અરે પ્રેમ ! તારો પણ ભાર છે બાનદિ બહેવા :
 સહી જાણે તેજ ચહી જાણે છે સમર્થ.

૨૮૭

આનંદના પાક અહીં માનવીએ લક્ષ્યા ધણા,
તેમાં તારો પાક સૌથી મોટો છે, ઓ પ્રેમ!
ભારી ભારી પૂજાઓ આ લયે તારી કણે ભરી,
તોય તે ઉપાડવામાં રહ્યું બધું શ્રેય;
પીઠ વળી જાય કે આ ડોક લગાડાય, પણ
ભાર એ ઉપાડવોજ રહ્યો અમ કાજ;
પુકારી પુકારી બોમકર્ણ ખાલી દેવા ફાટી —
બેહુનું અને સ્હેનું જતેઃ બીજે ન ઇલાજ.

૨૮૮

સૂર્ય રોજ ઉગશે ને સૂર્ય રોજ આશમશે,
પણ પ્રેમ! જ્યોતિ તારી જળે છે અખંડ;
આકાશપટ્ટેથી બધું બેહુનું સરી જાય સદા,
પણ જો અચળ છે આકાશ કેરો પંડ;
બોમ્બજિ વળગ્યા છે તારા મધમાખ બેવા,
તારે અગ્નિ બાળે તેવાં વેદનાનાં ઘૂંટ;
અરે પ્રેમ! ડંખ એના ખામ તેજ પામે મધુઃ
સર્વ વેદનાનું તત્ત્વ અમર આનંદ!

૨૮૬

કવિ માટે હશે શું આ દુનિયાનાં દુઃખ ભર્યાં ?
 મજુરીમાં મળે એને પીવા વિષપાન ;
 લક્ષ્મીને ન ન્હાતો, વિશ્વમાંખથી છુપાતો, સદા
 વેદનામાં ન્હાતો, હસી ગાતો એનાં માન ;
 મિથ્યા અચકાર એના, પ્રાણના પુકાર એના,
 શોધી શોધી મળે તે ન મળે એને, હામ !
 મેલુ બધો પ્રેમ આપી એને લે ઉઘારી અરે !
 પ્રેમ પ્રેમ કરી એ તો અંતે મરી જાય.

૨૮૭

શુર કહે, પૂર્વજ-એ કીધાં હશે કર્મ તે શાં,
 કે આ જન્મે પામ્યો તું આ કવિતાનો શાપ ?
 સ્વર્ગ નહીં મળ્યું તને, પણ સ્વર્ગ સાટે નો આ
 સ્વપ્નમાયા સૌંદર્યનો પામ્યો તું સંતાપ ;
 બન્યો તું પૂજારી સ્વપ્નચારી એજ દેવી કેરો,
 ભગ્યો પૂઠે જારી, તારી ભાગી એણે જૂખ ?—
 સ્વર્ગે હશે સુખ, પણ શુરજી, આ જન્મે વધુ
 મધુરાં છે સૌંદર્ય ને કવિતાનાં દુઃખ !

પાંદડી જુદી :

પ્રબોધ

કલિકા

પાંદડી છઠી :

પ્રત્યેધ

(મુક્તપાસ હંદ)

૨૬૧

ધમધમ ધગી રહે ધરા પુળ ધોમધગી,
જગે જગે તાપ જાણે જરે સિંહદાળ ;
ઉઠ્યે સમુદ્ર અને ઉઠ્યે રુધિર જાડાં,
નીર જીડી આંખમાંથી જરે જાળજાળ ;
તપી તપી વ્યોમ બધું જિની જિની જીભ કાઢે,
તાપ જને ધાડો જાણે પડે અગ્નિખંડ :
અંતર ને બાહ્ય એવા તાપના સંતાપ વચ્ચે,
અરે પ્રિયા, કોણ અહીં રહે મારા પંડ !

૨૬૨

કાળો કાળો વામસ કે બહતો બંધારે જેમ
અદૃશ્ય કે ભૂમિ વિષે જાણ છે ગણાઈ,
પ્રિયા, મારા અંતરના જીવાળ બંધારમાંહી
જાણ છે વિચાર મારા કહીંકે ખોવાઈ;
શૂન્ય શા આકાશ ભણી ધડીઓની ધડી બેસી
જોતો જોતો માંડું તોય જડે નહીં જોમ;
બેસી બેસી શૂન્યતણી હાર પર હાર માંડું,
એકડો ન આવે, પ્રિયા, શૂન્યનો શા જોમ ?

૨૬૩

પ્રિયા, હતી નૌકા મારી એકલા ખરાબે ચઢી,
તૂટી મધું લંગર ને છટક્યું મુકાન;
ધૂણી રણાં મોજાં બધે વર જોવાં મુખ ફાટી,
નૌકા મારી સારી રાત રહી ત્યાં હેરાન;
૨ મેં ત્યાં તો દીઠા એક નૌકાના સોનેરી સડો
ઉમતા દિવંતમાંથી સૂજની સાથ :
મોજાંથી યે જોયું વધુ હેયું મારું ફેદી રજું—
નૌકા એ ઉમારશે કે મારશે અનાથ ?

૨૬૪

પ્રિયા મારી મૌનકત ધારી આજે બેઠી હતી,
 બંધ ચર્મ હતી એના હાથની યે પાંખ;
 આકાશમાં બધે બધું શાંત ધનધોર હતું,
 નોતી તેમાં ગર્જના કે વીજળીની ઝાંખ;
 ભરે માફ એટલું યે સ્વર્ગ આજે સનું લાગે,
 એટલું યે હતું માફ બંધ કેઈ વર:
 મને તેવા પાપીતણી પાસેથી યે સ્વર્ગ એનું
 ઝુંટવી રે ભેવું તો છે જાતિ આતિ કૂર.

૨૬૫

પ્રિયા ફરી આંખોમાં છે સ્વર્ગ માફ વસ્તુ બધું,
 હૈયું માફ સદા એની પૂઠે પૂઠે ધાય;
 જ્યાં જ્યાં જાય પ્રિયા ત્યાં ત્યાં દોરે અને પામ મારા;—
 કેમ નિજ સ્વર્ગ વિના કોઈથી રૂહેવાય ?
 ધડી ધડી ભેલે હું તો ફરી ફરી સ્વર્ગ માફ
 લટકતું ધૂળ પ્રિયાપાંપણોને ધાર;
 રખે એની પાંપણોના કૂર પલકારે કોઈ
 સ્વર્ગ માફ તૂટી પડી ફરી દે લાગાર !

૨૬૬

સામે ધૂણ રહેલા અંધાર આરપાર જોતાં
 પડે મારી આંખે દૂર પ્રિયાનો આકાર ;
 સ્વપ્નમાંથી સ્વપ્ન પાકું આવે કોઈ વેળા જોતું,
 જાગત આ સ્વપ્ને તેવો હરે એ ચીતાર ;
 અંતરે જાગેલી આંખો મનપાયાં મિત્રો જોતી
 મોંઘે જાધી સ્વપ્નગુંથી સૃષ્ટિ આ રચેલ ;
 સ્વપ્નમાંનું સ્વપ્ન તુટે, અને માઈ સ્વપ્ન છૂટે—
 જાગી જોઈ-પ્રિયા ક્યાં ?—એ માયાના સૌ ખેલ !

૨૬૭

કેમ સ્વર્ગપંથ કદી માપી શકું પાપી હું આ,
 પણ પ્રિયા, પ્રેમે તારા પ્રોઈ એક આશ ;
 સ્વર્ગતથે મહેલે તું વિરાજવાને એક દિન
 જાણું હું કે જશે પૂરાં પુણ્યને પ્રકાશ ;
 જીદીશ હું ત્યારે તારા પાલવની કેર મહી,
 સ્વર્ગદાર ઉધડીને રૂહેશે તારે માટ ;
 એલે દારપાલ મને જવા ન દે માંલ, પણ
 જાણીશ કે સ્વર્ગ ક્યાં છે અને તેની વાટ !

૨૬૮

આશા કહે જોની હું આ જીવે જ્યોત્સ્નેયે ચહું,
 ભાગ્ય કહે જોની હું તો પડયું હું આ ભોંય ;
 ધર્મ કહે જોની હું આ ધરાને દોડાવું સીધી,
 કર્મ કહે જોની અને કુટે સર્વ કોય ;
 પ્રેમ કહે જોની હું આ સ્વપ્નોના સ્વાવું મ્હેલો,
 વિધિ કહે જોની હું આ ભાંયે હાંસે ખાઈ :
 પ્રિયા, એવા વિશ્વ વિષે મળે નહીં મેળ સૌના,
 એક તારે હેયે રહ્યું ગાન હુંજ ગાઈ.

૨૬૯

શામ કહે પુરુષે તો રહેવું આકાશ જેવું,
 અને સ્ત્રીએ પૃથ્વી જેવું થવું સદાશાળ ;
 જડે નહીં જોડ જમે એવાં સ્નેહજોડાં જેવી
 પ્રિયા, એવાં આકાશ ને પૃથ્વી છે સ્નેહાળ :
 જોની આ દ્વિંતમાં શાં ડૂબી એ અનંત રસે
 માલેગાસ મૂકી પડ્યાં મુખે અણુતોડ !
 સૂર્ય ચંદ્ર તારા જતા આવતા આશરે જીભી
 જોય આ આનંદની અખંડ સ્નેહજોડ !

૩૦૦

રજની ને દિન પણ એવાં સાચાં પ્રેમી જોયાં :
 જોતજોતાં દિન થઈ જાય એ અદૃષ્ટ,
 બહાણડી એ રજનીની હાંકભરી જાતી પર
 સૂઈ રહે પ્રેમી એનો દિન એવો ધૂણ ;
 રજનીની હંસ જેવી ડોકે નભગંગા જેવો
 લટકી રહે દિન મેરો પ્રેમકર જ્વેત,
 લાખોલાખ પ્રેમીઓના આનંદની ધારા ત્યાંથી
 જોડી પડી કરે, પ્રિયા, વિષ આ અચેત !

૩૦૧

શુદ્ધ શુદ્ધ સાથે, પ્રિયા, હસી કે હું રડી રહું :
 વસતે હું કેઠકિલ શું બેળું ગાનતાર,
 મીઠાના તપેલા હૈયે મૂકું તમ હેયું માફ,
 વર્ષા સાથે આંખો મારી રડી દે ચોધાર ;
 સરદે હું ચંદ્રિકાના હાસ્યચીતે તાળી પૂરું,
 હેમંત શું ધૂણ ધૂણ રાખું આ સરીર ;
 સિસિરના વાણ સાથે નાખું હું નિસાસા જોડા :
 અરે પ્રિયા, ધાઈ હજી કેટલી રે ધીર !

વસંતની મંજરીઓ હાથે આ સુકાવ, પ્રિયા,
 બિના મારા શ્વાસે જૂને મીઠ્ઠાના મુલાવ ;
 વર્ષાની મધુર ધારે બળે ખારાં આંસુ મારાં,
 હેરભર્યાં ગીતો ઢોળે સરહની બળ ;
 હેમંતનાં બળ હૈમારુદને બંધાય ધૂળ,
 બળી બળ ચીસે બિભો શિશિરનો પાક ;
 જૂરા નબમાલ મારાં આંસુએ બીજાનું વૃથા :
 પ્રિયા, જમહાલ એ શું બલે ન જરાક !

લાલ લાલ ફુલો નિજ કળાથી હવામાં ફૂંકી
 ઉપર ઊડાડતો જ્યાં આવે દિનબાળ,
 સળગેલી વાદળોની સીડી પર ચડતો ત્યાં
 અદર બતાવી કળા કરે તે કમાલ ;
 પ્રિયા, એવાં આપણે યે બાલ્યકાળે જોણતાં ત્યાં
 કેકે એવા ફુલો ફૂંકી ફાડી નાખ્યા હેઠ ;
 પણ જોની ચોવને આ લીધા છે જે આગજોળો,
 ક્યાંથી પામું કળા કે ચઢાવી બાલું ઠેક !

જીએ આસનાને કેક વિવિધ ગુલાંઠ ખાતો
 જીડતો અનેકરંગી જોઈ કે પતંગ ;
 દીસે દોર બાંધ્યો એને, મહી તેને ધરા રસો
 અદસ્ય કે કર ત્યાંથી દોરે એનું અંગ ;
 ખેંચેસો ખેંચાય, છોડ્યો દૂર દૂર જાય જીએ,
 નચ્યો નાચીને ગાય મધુર કે ઘેર :
 અરે પ્રિયા, તેં શું મને પતંગ બનાવ્યો એવો—
 જીડું કે હું પડું, પથ્થુ તોડ તારો દોર !

પ્રિયા, તારી હાયા માઈ જીવન જુલાવે એવું,
 ઘડીભર સુખ એવું દે છે એ અમેશ,
 ધરણીના ધમ્મતા કપાળે નહીં અડચો કદી
 શીતળ ને મૃદુ એવો સંધ્યાનો કપોલ ;
 જે જે કરૂં તેમાં, મારા મનમાં છે મન તારૂં,
 ખ્યાનમાં છે ખ્યાન તારૂં, હાથમાં છે હાથ ;
 પ્રિયા, તારી હાયા માઈ જીવન વીંટાળે એવું,
 તેજ્યક જેવી સદા ફરે મારી સાથ.

આવ, મારી ઝડીણી ! ઉતરીને આવ નીચે :
 સારો દિન આકાશને ચિખરે શા ખેલ !
 આજે તને પછડીને બાંધવી છે મારે હાથે,
 પાંખો તારી બીડી રાખું પૃથ્વી થું જડેલ ;
 પાંખો તારી બીડી તને કઈ પ્રેમ બૂજવતી હું,
 કૂલડાંથી લંકું તારી આંખતણાં દાર ;
 નીચે દોરી લાવી તને, મુખ તારું ચુંબી ચુંબી
 ત્યાંથી હું ઊડાવું તારા નિદેશ ઉચ્ચાર.

પ્રિયા કહે, “ સંસારમાં પુરુષો છે વાયુ જેવા,
 અને લલનાઓ જાણે નાજુક મુલાખ ;
 પ્રભાતમાં આવી વાયુ મીઠો મીઠો વાઈ રહે,
 મુલાખ ત્યાં ખીલી મુખ માણે બેઢિસાળ ;
 બપોર ચતાં એ વાયુચુંબનોનાં બંડ ઝીલી
 આખરે ત્યાં ખરે છે મુલાખ ઢેરી કાચ : ”
 મુલાખને ખીલવું ને ઝીલવું છે પ્રેમે, પ્રિયા,
 વાયુને તો ઝૂકવું ને ફૂંકવું સદાય !

જાત્રે જાત્રે જાડનારી, બોમજુએ બેસનારી,
 કવિની ને રવિની જો બહાણડી સ્વતંત્ર !
 આજે તો મુથાવ તારા દિગુણ આ દિવ્ય મુખે
 કવિતા ને સવિતાના બેવડા તે મંત્ર ;
 કવિતા ને સવિતાના બેવડા તે મંત્ર મુણી
 પામશે પ્રાણમ્ય અમ હૃદય ને પ્રાણ ;
 તું તો પામી બંને, પણ અમારી આ દુનિયામાં
 મળે કદી એકે તો છે અન્ય ફેરી તાણ.

લાખોલાખ સૂર્ય છતાં આપ્તારે અંધાર રહે,
 જોતું છે આકાશ તોય નીચે પડે પાંખ :
 બરો છે અપુટ જળે તોય છે સમુદ્ર ખારે,
 સુંદર છે સંખ્યા છતાં પણ પામે અંખ ;
 ઉંચે છે મુલાબ તેજ હાથે ઉંચે કાંઠા સાથે,
 હશે જા વિચિત્ર એવા વિધિ ફેરા લેખ !
 અરે પ્રિયા, માનવે શું જોઈ જોઈ રેલું સદા
 સૌંદર્યની પૂર્ણતામાં કુસ્તાની મેખ !

પાનખર આવી પંથે સાળુને ઊડાવતી આ,
 ફૂંકી રહ્યા વાયરા ને ઊડી રહી ધૂળ;
 માથાંને હલાવી વૃક્ષો કરે છે વિલાપ બાણે,
 તોડી નાખે પોતાનાં ત્યાં પાંદડાં ને ફૂલ;
 દોડી દોડી વાદળોને દોડાવી તે દહે દિને,
 ફૂંકી ફૂંકી સંકારે ત્યાં રાત્રિના અંગાર:
 ઉરના ઉલાસ ને વિલાસ મારા મુખે પડ્યા,
 પ્રિયા, એ મેં જોડે એક જાસને ફુંકાર.

ચંદ્રકુંભે જોડ્યાં નિજ મોતીકાંને વેરી દેતી
 રાત્રિ મ્હોલ સદૃશ શું સ્વચ્છ આ આકાશ;
 આનંદી સમીરણોને છુપાવી હથેલીમાં તે
 સાગરના મુગ્ધાવાળે ફૂંકે નિજ જાસ;
 મોતીકાં વેરાય બોલે, સાગરે બૂલાય બોલે,
 પાતાળે ભરાય ઊડી સૌંદર્યની જાંય;
 મીઠી આવી રાત્રિ, પણ મીઠી ક્યાં વિધાત્રી મારી!
 ખારે જોડ્યાં મોતી મારી આંખે ઉભરાય.

એક દિન પ્રિયાપદે બેસી એના કર મહી
 ઉધાડીશ હરના આ સર્ગ પૂઠે સર્ગ ;
 નીચે ઢાળી મુખ એની આંખો અને બેઠું રૂહેશે,
 જાણે મારે મુખે હોય લટકતું સ્વર્ગ !
 લટકતું સ્વર્ગ એવું ઉતરશે ધીમે ધીમે,
 જાણે સઘ અડીશ એ તારા ને આકાશ ;
 જરા જિયો જતાં બધું સ્વર્ગ મારી બાથે પડી
 હેઠે દેશે હેઠા અને થાસે દેશે થાસ !

પ્રિયા, જ્યારે મારા પર મુખ તારૂં વળે વાંકું,
 હૈં તારા સ્વર્ગના મ્હેરાળ નીચે એમ,
 અને મીઠાં મીઠાં તારાં યુંબનો-આલિંગનોમાં
 જોઈ હું વીંટાતો જઠકાતો મારો પ્રેમ ;
 લાખો ચંદ્રકિરણ જા તારા કેશ વચ્ચે પડી
 શોષે મારૂં મુખ તારા હૃદયની હૂંફ ;
 આંસુમાં ને યુંબનો તો આપણાં ત્યાં ફરે અંત,
 અને ધડી આત્મા પામે મીઠી શાંત ગૂંફ.

આને મારે માટે આખી દુનિયા આ નાની લાગે :
 કેમ મારી પ્રિયાને હું હાથું મારો પ્રેમ ;
 અંતર આ ઉચ્છીને રહે છે અસંખ્ય ધારે,
 એવા મહાધોધ બહેવડાવું પૂરા કેમ ?
 આને પ્રેમ માટે આખી દુનિયા આ નાની લાગે :
 કોં પડ્યો કાળ, સામે આકાશની ખીણ ;
 એકજ છે માર્ગ હવે, તે તો પ્રિયાદેવાતણે,
 પ્રિયા હેયું ખોલે તો છે દુનિયા રહે હીણ !

અરે કદી દુનિયા આ પૂરતી ને હોત મોટી,
 તો હું દૂર દૂર જઈ છુપાવત હેત ;
 કૈલાસને સિખરે તું બેસીને તોડત તારા,
 સહરાના રણમાંહીં અણત હું રેત ;
 અણી અણી કરત હું રેતી કેરા ઢગ મોટા,
 પુકારત એકેએક કણે ફરિયાદ :
 અરે પ્રિયા, આવી નાની દુનિયામાં જઈ ક્યાંહીં !
 જ્યાં જ્યાં જઈ ત્યાંથી તું તો સુણે મારો સાદ !

મારે માટે ટૂંકો નહીં કાઢો હોત કાળને, તો
 કાળની અનંતતાને વધાવત હું ;
 સત્યયુગ પૂર્વેથી ચે આહત હું તને, પ્રિયા,
 કલિયુગ સૂધી ભલે માનત ન તું ;
 યુગ યુગ સૂધી તારા સૌંદર્યને માત પૂરું,
 એક મહાયુગે તારું હૈયું ઘાત મ્હાત :
 પ્રિયા, મારે પ્રેમ એવા ઝોછો નહીં દેવો બટે,—
 પણ જોની કાળ શો આ વાલ્યો અંઝવાત !

પ્રેમ મારા પ્રેમને હું રાખું અટકાવી, પ્રિયા,
 કાળ નહીં થોભે જોવા પ્રેમ કેરી વાટ ;
 કાળનો પાંખાળો રથ પૂઠે પૂઠે હોડે યદા,
 સામે છે અનંતતાનો પડચો લાંબો પાટ ;
 સૂર્યને પિછોડીમાં હું દિનબર બાંધી રાખું,
 છોકું એ પિછોડી ત્યાં તો તારાઓ વેરાય ;
 દિનને હું બાંધું કિંવા રજનીને સાધું, પ્રિયા,
 થોભે નહીં સૂર્ય તો શું તે શું ન દોડાય ?

૩૧૮

દિવસનાં બારણાંને ઢાંકી અતિ સંધ્યાએ ત્યાં
 સૂર્યતાલું તાળું તેને લગાડ્યું વચ્ચેટ;
 પૂર્વથકી રજની ત્યાં આવતી ઝપાટે દેખી
 ખોલી તાળું તેણે તેને નાખી દીધું હેઠ;
 રજની ને દિવસ ત્યાં મળ્યાં—અરે અતિ મોડાં,
 દિવસે ત્યાં હૈયું ચીરી દાખ્યો નિજ હાથ;
 રજની એ દેખી રડે રૂપેરી આંસુની ધારે:
 પ્રિયા, મયો કાળ પછી રડવામાં શો માલ!

૩૧૯

કદી મારા જીવનની સાંજ આવી રહેશે જિભી,
 અને મારો સૂર્ય ડૂબી જશે છેલ્લી વાર,
 રખે મારાં સ્નેહીઓ કે શતાં મારી પૂઠે આવે,
 થતો મારા આત્માનો ન્યાં સૌંદર્યવિસ્તાર!
 જમતના પ્રણયીઓ! આવજો વિજયવંતા,
 પ્રેમ પાઓ પામશે અનંતતાનું રાજ;—
 પ્રિયા, મારા દિવસને ઢાંકજે તું તારે હાથે,
 અને સુજ રાત્રિશિરે દેજે પ્રેમતાજ!

૩૨૦

મૃત્યુ કેશં નખરાંના જેવું આ જીવન લાગે,
 બધા બધે બહારનો આ દીસે છે દેખાવ ;
 જમત છે મિથ્યા, તેવું જીવન છે સ્વપ્ન જેવું,
 બધે મૃત્યુ-મુવતીના એ સૌ હાવભાવ ;
 જન્મે જન્મ આવે એ તો બૂઠાં બૂઠાં વચ્ચે પેરી,
 અંતરુપરે ભય ફરી ફરી મોહવત્ત ;
 બધે હોય જીવન આ નખરાં કે સ્વપ્ન જેવું,
 પણ પ્રિયા, જ્યાં તું છે ત્યાં સ્વપ્ન છે એ સત્ય !

૩૨૧

અરે મારા વ્રતમાંજ મૃત્યુનું છે બીજ પડયું,
 તેને હું અમલ્યતાં આ સીંચી રહ્યો રોજ ;
 લાખો ગાઉ સુધિરની નદીઓ આ દોડી અંગે
 પ્રેમના પ્રવાહે અરે હૃદયના હોજ ;
 એક દિન બીજ એ તો ઉગશે આ ઉર તોડી,
 ને એ મૃત્યુછોડ બૂલી રૂહેશે મારે શ્વાસ ;
 પ્રિયા, ફૂટે ફૂલ ત્યારે બૂકાવી આ મુખ તારું
 સુંધી જેજે તેમાં મારા પ્રેમનો મુવાસ !

૩૧૨

જન્મ અને મૃત્યુ સૌથી સુંદર મેં જોયાં સદા,
અનંત એ કાળ કેરાં બેઠી બેઠ્યાજ;
જીવનને બને છેડે અંબુધિ ધરી એ જીમાં,
રમ્ય એનાં હાસ્યે રાખે શૂનિ આ રસાળ;
પ્રેમનો પ્રકાશ એમાં ઉઘડી વિસ્તાર પામે,
મૃત્યુ પાસે જતાં ખોલે રંગ પર રંગ:
પ્રિયા, મારા પ્રેમનું શું ત્યારેજ સૌંદર્ય જોશે!
સ્મરી લે આ જીવનનું વેતનર અંગ!

૩૧૩

પડતોજ તારો પાડે રમ્ય તેજપથ બ્યોમે,
ભાગતોજ મોજો ભારે દાખે નિજ જોર;
તૂટતાંજ વાદળાં રેલાવે રેલરેલ બધે,
હળતોજ સૂર્ય બહુ તપે છે બપોર;
સુંદર જે દીસે તે તો જીવનના અશ્રુમેલે
ઈંદ્રધનુ જેવું કરે ધડીપળ હાસ:
પ્રિયા, મારી આખો આ દંકારો ત્યારે જોજે કેવો
કુવારા શું બીડે મારા પ્રેમનો ઉલાસ!

૩૨૪

સૌંદર્યને માટે આત્મા તલસે છે ક્યુપો સૌમાં,
સૌંદર્ય છે જીવનની મોટરી જરૂર ;
આંખ જે આ જતાવે છે આત્માને સૌંદર્ય ઊંડું,
આંખ તેજ સંતાડે છે તેનું ઉરપૂર ;
આંખ તેજ સંતાડે એ આત્માના હિસાસ મોંઘા,
હેયે ઊડી લાંછી રાખે આત્માની વરાળ :
પ્રિયા, જોની આંખે ચઢી એ તો ટપકાય આજે ;
જ્ઞાને લાંછી હશે પ્હેલે એવી પ્રુણવાળ ?

૩૨૫

કહી કહી રવિ નિજ ધનુરંગી હંસને તો
લાવી નમ્રહેલે મોંઘાં ખવાડે છે રત્ન ;
ખાતાં ખાતાં ડોક એની એવી કૂલી જાય ત્યાં, કે
તૂટી પડે સ્થેજે, નહીં ફાવે તે પ્રયત્ન ;
રોમે મળ્યાં વાદળાં એ જોઈ ખસી જાય ત્યાંથી,
રવિ જાય તપી, કિંવા નિરાસે મુંઝાય :
પ્રિયા, તારો હંસ હું આ રત્નો કેં અસંખ્ય ચડે,
તોય જ્ઞાને ઉર માડે બધું ન ભરાય ?

ચંદ્રિકાના કુંળા કુંળા ખોળામાં પડીને સૂએ
 અરધી આ પૃથ્વી રાતે મૂકે ધડીમાંથી,
 અને એની નિદ્રા વિષે આનંદનાં સ્વપ્ન મોંઘાં
 અહીં તહીં જાગતો કે તારો વણે ત્યાંય ;
 અકેસો અકેસો હું એ પડી પડી જોઉં તારે
 સુણ આવે બધા મારા મગજના તાર ;
 ક્યાં એ મોંઘી ચંદ્રિકા ને ક્યાં એ ભાગ્યશાળી પૃથ્વી !—
 અરે પ્રિયા, ભાગ્યહીન મારા સૌ વિચાર !

અરે પ્રિયા, હું આ આખું વિશ્વ ઘૂમી વળું હામે,
 પણ મને મને નહીં વસ્તુ મારી એક ;
 દિગંત દિગંત પૂઠે ઉઘડે અનંત સામે,
 પાતાળ પાતાળ નીચે ખુબે જોડાં છેક ;
 શ્વિ કેરા કેશ સાથે ખેલતો અંધાર ડૂણું,
 જોળી જોળી લોકેલું ત્યાં રમનીની રાખ ;
 “ઓ આ મારી વસ્તુ !” એમ ઘામ મને ભાસ, ત્યાં તો
 હામ, મારાં ગાન ફેરી તૂટી પડે પાંખ.

૩૨૮

બળું બળું થાય બધી ભૂમિ આ બપોરમાંહી,
વળું વળું જોઈ જ્યાં ત્યાં થાય લાલ લાલ ;
ઝૂમી રહે ઝાડવાં ને ઝૂમતું આકાશ લાજે,
જાંચમાં ઉસાસ પરુ ખાય હાય હાય ;
હળુ હળુ આવો પૂંછ નદીમાં હલાવે જીભી,
વૃક્ષ નીચે ડાંગ નાખી પડ્યા છે જોવાળ :
ક્યાંયે ન દેખાય ત્રિયા ;—અને જો ન જોઈ એને,
થશે વીજ, મેહુલો ને વ્યોમ વિકરાળ.

૩૨૯

જોતાં જોતાં યમન આ ધેરાયું અખોલ ઉડું,
દસે દિક્ષ જીદી દોડે વાદળાંનાં ભૂત ;
હૈયે ધપે ધૂણી તેના બડકા ત્યાં જીમ કાઢે,
જીદી વ્યથા ધૂણે પૂઠે બની અબધૂત ;
જોતાં જોતાં યમન તો વધુ વધુ ઘેરૂં બને,
ગુંગળાતું હૈયું વધુ રહે નહીં હાથ :
મુખથી બોલાય નહીં : આંખથી જોવાય નહીં :
યમન ને હું ત્યાં અંતે રોયાં બંને સાથ !

ૐ

પાંદડી સાતમી :

વિજય

કલિકા

પાંદડી સાતમી :

વિજય

(મુક્તાધાર છંદ)

૩૨૦

અર્થો અર્થો રવિ રહેા ઉગે ભૂરા બોમમાંદી,
નર્થો નર્થો તેજનો ત્યાં સિંધુ ઉભરાય ;
નર્વું નર્વું, મીઠું મીઠું ઉગે બધી પ્રકૃતિમાં,
પદે પદે તેજે બધું તણાતું દેખાય ;
અર્થો અર્થો રવિ રૂપે લાલ પરપોટા જેવો,
ચાલી જતી દુનિયામાં દહિ પામે ઝાંખ :
દિન પણ ગયો, અને સ્વર્ગ પણ ચાલ્યું બેઠું—
રહ્યું છે જે બાહી, પ્રિયા, તેટલું ચે રાખ !

પાકાલીલા ખેડુતો ને ચાકાપીળા ધરણીને
 મેહુલો સંતોષે કરી રહી રેલછેલ :
 ખેડુત ને બળદોની ત્રિપુટીઓ ઝૂઝી રહે,—
 ટોચુ એવાં અંતરોની કરશે ઉકેલ !
 લીલા લીલા સેરડા, ને લીલાં લીલાં ઝાડવાં, ને
 લીલી લીલી ચારના છે લીલુડા સંકેત ;
 લાખોલાખ ખેતરો આ લીલામાં બેટીને રમ્યે :
 અરે પ્રિયા, આપણાં છે હૈયાં શું અચેત ?

ઊંચા લીલા પર્વતોએ ઊઠી સદા મ્હાલી રહેતી,
 આવ, મારી પંખીણી ! મા નીચે તાઈ માન ;
 હશે તારા પર્વતોની ઉચ્ચતા ઉઘાસમોધી,
 નેઈ હે વિશાળતા શી ધારે આ મેદાન !
 ઊંચા લીલા પર્વતોને વીંટી હે આ વાદળોએ,
 તોય નહીં પર્વતો એ ડોલે રતિભાર ;
 આવ, મારી પંખીણી ! આ ઝંખતા મેદાનમાંહી,
 નેઈ હે શો ખીસે એના ઉરનો વિસ્તાર !

સુંદર ઝો પક્ષી ! રૂહે સ્વતંત્રતા શું રક્ષી તારી ?
 મને ત્યાં તું ઊડે, તું તો છેજ માઈ તોય ;
 મને તેવી ડાળી પર બેસી મીઠું ગાન ગા તું,
 સર્વ તારા સૂરે માઈ સંમીતજ હોય ;
 મીઠાં મીઠાં પહોની આ આત્મગુંથી ફેરી વણી
 જકડયું અદસ્ય તેમાં તને સદાકાળ :
 મને ત્યાં જ, તોય સુપુષ્પગિમાંથી પચુ તને
 બાલી લેશે હાથ મારે ફેંકી એજ જાળ.

સંગદિલ્લ કિનારાને સાગર મનાવવાને
 રોજ રોજ તરંગોથી ભીંજે તેના પાદ ;
 માયું વીંકી આંસુ પાડે, ઉછળે કે ધીમે લાડે,
 ધડી ધોળી આવે પાછો બેવડે તે નાદ ;
 એક દિન આવશે એ સાગરે જુઆળ એવા,
 કે આ ડૂબી જશે ઊંડાં કિનારાનાં અંત :
 પ્રિયા, એવા હેયે મારે આવશે જુઆળ, ત્યારે
 જશે તું સમાધિ મારા પ્રેમને તરંગ.

૩૨૫

બહુ બહુ દિન સૂધી, પ્રિયા, મેં તો પ્રેમ મારે
 સંકી રાખ્યો હતો ઊંડો હૃદયને કુંડ ;
 ભય કહે, લજ્જા કહે, કાયરતા ભલે કહે,—
 ખાંધી અને પ્રેમેજ આ ઝાડીઓને કુંડ ;
 જીવન ના હતું મારું ; જીવન આ મૃત્યુ હતું ;
 પશુ હવે બંડખોર હૈયું ફેરે વ્યોમ ;
 પ્રિયા, તારું નામ હવે ખુલ્લું બધે દિલે છાયું,
 કે આ હુમાં જીએ સર્વ તને રામરોમ.

૩૨૬

તળાવને તીરે જોડ આંબલા છે બીજા ઝૂકી,
 ડાળીમાં છે ડાળી ત્યાં એ બંનેની ગુંથાઈ ;
 નીચે રક્ષાં જળમાં તે વાયુપ્રેયાં ઝૂલી ઝૂલી
 જોય નિજ છાયા રૂડી રહી ઝૂલ્યા ખાઈ ;
 તળાવને તીરે એમ ગુંથી કરડાળીઓ ભાં
 એક દિન પ્રિયા બીજી રૂહેશે મારી સાથ ;
 ઝૂકી ઝૂકી જોઈશું ત્યારે ઊંડા જળદર્પણમાં
 માલ પર માલ અને હાથમાંહી હાથ.

તળાવને તીરે, પ્રિયા, જ્યારે કરડાળીએને
 ગુંથી રૂહેશું આપણે ત્યાં જોતાં એકમેક,
 પ્રતિજ્ઞા બેવડી ત્યાં જોશું જળદર્પણમાં,
 જણે જૂઠા દેહ સરી ગયા જોડા છેક;
 અધરે અધર, નેણે નેણ રૂહે ગુંથાઈ ત્યારે
 દેહતણું દેત જોતજોતામાં હું ખોઉં;
 પ્રિયા, મારી આંખમાં ત્યાં જોય માત્ર તનેજ તું,
 અને તારી આંખે હું સમાયો મને જોઉં!

સરોવરપાળે એક કબૂતર કેડું જોડું
 ચાંચેચાંચ ધસતું ત્યાં જોડેલું હું જોઉં,
 સંખ્યાકાળે જોડે મારી આંખોમાં કે ચિત્ર જોવાં,
 જણે પ્રિયાહોઠે જોડાં ચુંખેનો હું પ્રોઉં;
 પ્રિયામુખ સાથે માફ મુખ ત્યાં ગુંથાયું દેખું,
 જોડી જાય દેહ, જોય પ્રાણ એકમેક;
 દિશાઓ ત્યાં ફૂળે જધી, દેશ કે ન કાળ રહે,
 મૌનમાંથી પામીએ ત્યાં ઉત્તરો અનેક.

ખેતરો છે ઝૂલો રણાં બરપૂર દાણાચક્રી,
 તૂલ બધું સોનેરી આ દીસે દામદામ ;
 શેલડીના સાંઠા જિયા લીલા-પીળા ડોલો રણા,
 વાયુના તરંગે હોંચે ધાસ આ તમામ ;
 આકાશ તપે છે તાપે, ધરાએ સુવર્ણ પાકે,
 ભરી ભરી વાગે જાંઠી આગાહીની હાક ;
 ધરા નિજ પાકને ઉતારવા અધીરી બને :
 હું જ નેહ રાહ મારો લણવાને પાક.

સોનારંગી પૂણી આ શી ભરજી ભાત કેરી,
 દાણે દાણે મોતીદાં શું ભર્યું છે અનાજ ;
 ભરશે લંડાર એના ધણીધેર જરો ત્યારે,
 રહે એની ખમણીએ ખેડુતની લાજ ;—
 સોનારંગી પૂણી ! તારી ખમણી બંધાર્ધ હવે,
 ધરણીની કન્યા ! જમ જોય તારી વાટ ;
 આવ્યો પરિપાક, તારે અંજિ અંજિ છાઈ રહ્યો ;
 આનંદે બિછાવ્યા ને આ પૃથ્વી કેરા પાટ !

નાગલી રણી, લીલી બાજરી, જુવાર ઘેરી !
 રસા ન તમારે માટે કસા પ્રતિબંધ ;
 વેરાયાં સૌંદર્યે મોંમાં તમારી આ પૂણીઓનાં,
 ક્યારના છે સર્વના એ છૂટ્યા રતિબંધ ;
 વેરાયાં સૌંદર્યે તે તો ખળાંએ ખળાંએ દીપે,
 સમાયાં છે ખેડુતને અંતરે નિદાન :
 નાગલી રણી, લીલી બાજરી, જુવાર ઘેરી !
 પ્રિયા શું ન સમજે એ વખતની સાન !

આવી છે હેમંત : તીણો પવન ને ટાઢ લાવી ;
 અમના અંબાર ઝૂલે ધરણીને ચોક ;
 દાણામર તૂલ મધિ ખેતરે કપાસ હવે,
 ખળાંમાં કપાસ તેનાં કુંદમાંના ચોક ;
 અમના અંબાર ધરધરના ઢોઢાર ભરે,
 રૂપેયા-સોનૈયાતણી દારે મારે છોળ ;
 આવી છે હેમંત, વર્ષભાવિને કુલાવતી આ—
 પ્રિયા ! માફે ભાવિ કેમ ઢોલે કામાડોળ ?

૩૪૩

પણ ને કામઠાનો સંબંધ કવિએ કયો,
 પુરુષ ને સ્ત્રીનો તેવો સંબંધ છે નેક :
 પણ તણાતી પોતે વાળી દે છે કામઠાને,
 તોય તેની આજ્ઞા ધારી રાખે તેનો ટેક ;
 પણ ને કામઠાને ખેંચે છે પોતાની બણી,
 તોય તેની પૂઠે જતી અનુસરે ધીર :
 પ્રિયાની ને પણ બંધાય મારા કામઠામાં,
 જોજો કેવું જીડે ત્યારે વિધિ કેઈ તીર !

૩૪૪

રાત બધી વિચારોની કાર રહું ગોઠવીને—
 કેમ મારી પ્રિયાને હું કહું મારો પ્રેમ ;
 જલ્દી દૃષ્ટિ મારી જમારે આવી અજવાળશે એ,
 કહીશ હું પ્રેમ મારો એને એમ-તેમ ;
 પણ એને મળું ત્યારે સૂર્ય જેવી જોઈ એને
 રજની શું જીમ મારી જીરેરી ખેંચાય :
 હોઠ મારા બાંધી લે કે, વિચારો જીડાવી દે કે ;
 પ્રેમ જીડું મૌન ધારી બાજુએ મુંઝાય.

૩૪૫

પ્રેમ મારો બંધનને મૂરી રૂઢે વિચારૂંબો,
ત્યારે મારા ગીતની હું માગું સેવા-સાજ ;
આજાધેરાં વજ્રમાં તે જામ એવું પ્રિયા પાસે,
પ્રિયા નહીં પિછાને કે બોલાવે જરાય ;
પણ મારું ગીત ધીરે ઉર-ગિડા સર છેડે,
અને શબ્દ પૂરું ગુણ રહે આત્મતાન :
પ્રિયા ધીમે મંડાધેરી ભેડે, અને ઓચિંતી ત્યાં
પ્રથમ દે કાન—અને પછી ઉદ્ધાન !

૩૪૬

અરે મને એવી કોઈ જુગતી જો જમ્યા મને
સ્વર્ગ સાથે એકસો ત્યાં રૂઢેવાને એકાંત,
હૈયું મારું તેની પાસે દેહ બધું ઠાલવી હું,—
આજે છે જરૂર મને સ્વર્ગની નિર્ધાત ;
વનવન કેરું વૃક્ષ મૂલી રહ્યાં મંજરીએ,
ઠોલી રહી ઠાળાઓ ને બોલી રહ્યાં પત્ર ;
જ્યાં જ્યાં જોઈ ત્યાં ત્યાં ઉર દીસે ઉભરાઈ રૂઢેતાં,
સ્વર્ગશ્યામ જોઈએ શું તે સૌ જાણે અત્ર.

આવ, મદમાતી, મારી રંગમાં રેલાતી હવા !
 શુક્ર તારે અંધારે આ ભટકે છે વ્યોમ ;
 આને મારી આંખમાં આ તેજ તારાં આંજી નવો,
 સૂર્ય શી જગાડું મહાનૈવેતિ રામરામ ;
 આવ, લેહેરાતી નભસાગરે હેલાતી હવા !
 તારલાઓ જોતાં તને ખોય નિજ આંખ ;
 જોતો જોતો તને તારે હૈયે સરી જઈ અંતે,
 જોડી જઈ છુપો હું સમાઈ તારી પાંખ.

ઉપડ્યાં આકાશ ત્યાંથી કુમળા પ્રકાશ આવે,
 પૂર્વ કેયં દારશી રહે સોનારેલ ;
 ઉપડ્યાં છે ખારણું ત્યાં પમણીઓ પાડી કુંળી
 આજસૂર્ય આવે વાધી કૂલમરી વેલ ;
 ઉપડી છે કુસુમોની છાંછીઓ ચમકતી ને-
 ઉપડ્યા છે પંખીડાંના ઠંઠ રસબોળ ;
 કોઈલા ટહુકતી ત્યાં પ્રિયને જોલાવે જ્ઞાર :
 જોઈ, મારી પ્રિયા, રસે ભર આ જૂઓળ !

તળાવને તીરે બેસી એક દિન પ્રિયા મારી
 હંસ અને હંસીતણા બેતી રહી ખેલ ;
 ઓચિતો ત્યાં જતાં, બધું બેઠું મેં તો હાથ બાંધી,
 પૂછ્યો એને જીવનનો પ્રશ્ન એ સુવેળ :—
 હંસી બે ન મળે તો આ હંસ અંતે ફૂળી જશે ;
 બોલ, તું શું ચાલે ?—તારે પ્રિયા બોલી ત્યાંય,
 “ હંસ જશે હારી તો આ હંસી સારી લાજ બોશે,
 ક્યારે જ ચાલે તે શું પ્રીતમ કહેવાય ? ”

સીમા છે તળાવને ને સીમા હંસવૈયંને ચે :
 કેમ નહીં સમજે એ હંસી તેનો હાલ ?—
 પ્રિયા કહે, “ હંસમાં બે હાથ હેલ્ય તો તે એને
 ચાંચ મારી પૂછી શકે પોતાનો સવાલ ! ”
 મેં ત્યાં કહ્યું, હંસ મલે ફૂળે કે એ હંસી બાને—
 પણ તારો હંસ લે આ પૂછે, કહેની પુંજ,
 ફૂલું તો ચે તારે માટે, જીવું તો તે તારે માટે,
 બોલ, જશે મારી !—પ્રિયા કહે, “ હું તો પુંજ ! ”

૩૫૧

પ્રિયામુખમાંથી ટપકાયાં એની હાનાં અમી,
ત્યારે મારો આત્મા બધું ફેરવા સ્વર્ગપાર ;
હેયે હેયાં મળ્યાં ત્યારે મુખે મુખ મળ્યાં મીઠાં,
બૂલી ગયાં અને બધા પ્રેમના ઉચ્ચાર ;
પ્રેમના ઉચ્ચારમાં તો “પ્રિયા, પ્રિયા,” “બહાલા, બહાલા,”
દિવ્ય પ્રેમદેશમાં શું બોલે વાણી રંક ?
કવિતા કુપાર્થ ફર, પ્રિયા એ કુપાર્થ ઉર—
ચૂપ, વાણી, ચૂપ, તારા ખૂટવા હવે અંક !

૩૫૨

વસંતના આગમને કેમલ ટહુકે પેલી,
અને વને વને જાડી માધુરી રેલાય ;
પ્રિયને મેં કીધું બ્યારે યુગ્મન પ્રથમ મીઠું,
વર્ષ અણુ અણુ મીઠી પ્રિયાતણી કાય ;
અમી એને હોઠે હતું, કે કે દેવે દીધું ત્યાંજ,
કે આ મારા હોઠે બોલ્યાં અમીનાં તળાવ ?
પ્રિયા, તેં તો ચખાડી એ મને અમીચોર કીધો ;
હવે તો લૂટારો બનું તોપણ નિભાવ !

૩૫૩

પ્રેમ કેરાં ચુંબનોના રાખે છે હિસાબ કોણ ?
 સમુદ્રનાં મોજાંને કે બણી શકે કેમ ?
 અળસ્યો રે તોય પૂર્વે લાખોની મણત્રી કરી
 કસી જોતો માઈ અંકગણિત હું એમ ;
 પણ એક વેળા પહેલા ચુંબનોના આંક પકચો,
 પછી નાભ્યું માઈ અંકગણિત કે કામ :
 પ્રેમ કેરાં ચુંબનોના કરવા હિસાબ, એ તો
 કસી કસી જોવું બીજગણિત તમામ !

૩૫૪

હસી હસી ઉપા દિનઉરમાં લપાય જીડી,
 દિન જીડી જળી નથી સંધ્યામાં સમાય ;
 સંધ્યા પાંખો વીંઝવીને સરી જાય રાત્રિઉરે,
 રાત્રિ ટમટમી પાછી ઉપાઉરે હાય ;
 ઉપાચડી ઉપા સૂંધી દસ્ય આ સમાય વિશ્વે,
 વિશ્વ એ સમાય વિલુકરમાં અનંત ;
 અમારાં આકાશ પણ એવાં ત્યાં સમાયાં જીડાં :
 પ્રભુના આશિષ સદા રહે વરસંત !

૩૫૫

લાંબા લાંબા દિવસો ને લાંબી લાંબી રજનીઓ
 પળે પળ લેતાં મારી ધીરજનો ભોગ ;
 જરા જરા કટુના ને ભર્યાં ભર્યાં માધુર્યમાં
 જગત આ લાગ્યું ખરે જીવવાને જોગ ;
 માસ પછી માસ વસો, દિન પૂઠે દિન મયો,
 મયા થોડા દિન, પછી આવી ઊભી કાલ ;
 કાલ પશુ મર્યાદા, અને પ્રિયા મારી મર્યાદા :
 સાંજથી હું કુંખી રહ્યો પ્રિયા કેરી ચાલ !

૩૫૬

ઘડીકમાં મીઠી મારી રાતલડી આવશે ને
 દેશે જો દીપાવી બધી ધરણીની સેજ ;
 ધીમે ધીમે હૃદયના તારા એના ખુલા થશે,
 મરી દેશે મારી આંખે રૂપારેશમાં તેજ ;
 ઘડીકમાં નીંદરશે મીઠી મારી રાતલડી,
 તારલા મીઠાશે પાછા હૃદયમાં સમાઈ ;
 થોભજે પ્રભાત ! જરી થોભજે દિવંતમાંહી,
 સ્વપ્ન કે અનંત રૂહેશે મીઠીનાં લેખાઈ !

૩૫૭

અનંત આ કાળ જે દેખાય તેને દાખી દાખી
 બરી રાખી જાણે કોઈ એક પળમાં,
 તો તે એક પળને યે તાર જેવી ખેંચી ખેંચી
 અનંતતા જેવી લાંબી કરી જાણે ત્યાં ;
 પ્રભુની જે પળ તે આ દેખાય અનંતતા સી,
 વિશ્વ તો આ જાણે એનું કૂટ્યું અગ્નિબાણુ :
 પ્રિયા કેરા પ્રેમની યે અદ્ભુત છે શક્તિ, પણ
 છે શું એને મારી અધીરાઈનું પ્રમાણ ?

૩૫૮

પ્રભાતકુમારી અહીં ધડીકમાં આવશે ને
 વીણી લેશે તારા બધા પાલવની માંજ ;
 આવ, પ્રિયા, આવ, મારાં તિમિરની જ્યોતિ, આવ,
 તિમિરના ડેરા જ્યાં આ ચોપાસ લંબાય ;
 આવ, પ્રિયા, આવ, મારા હૃદયનું રક્ત તું તો,
 તિમિરના ડેરાઓનું તારે છે શું કામ ?
 છે આ મારા હૃદયનો કિરમજી ડેરા તારો,
 આવ ને ઉઘાડ તેનાં તેજ તું તમામ !

૨૫૬

ઓ આ આવે પ્રિયા, અહીં આવે એ તો મારી પાસે ;
 કેમ મારી પૃથ્વીનું હું દેખાડું આ સ્વર્ગ ?
 પડે અને ઉપડે છે દ્યુપદ્યુ પદ્મ એના,
 પડે પડે એના જાણે ઝરે રવિભર્ગ ;
 ઓ આ આવે પ્રિયા ; એની ભમ્ભરેલી ક્રિયા જાણે ;
 સંકેચતાં અક્ષુ ભરે લલ્લતાણું પૂર ;
 ચેખી જાણે પારડું કે પાંપણે મીચાય, તોય
 હુંજ એની આંખનું છું જીવન ને નૂર .

૨૬૦

ધેરા ધેરા ધુંધટ આ રાત્રિએ ઉતાર્યા નીચે,
 તારે સારૂ બાંધ્યો ચાર ચંદ્રવેળા આજ ;
 દીવાળી શી દીપિકાઓ લાખો એમાં ટાંગી દીધી,
 પડે તેજ મંદ ત્યાં, એ શોભાનો છે સાજ ;
 આવ, પ્રિયા, આવ એવી મોંઘેરી આ રાત્રિમાંહી,
 જઈશું દંકાર્ધ ઉડ્યાં સ્વપ્ન કેરી પાંખ :
 સ્વપ્ન પડે સાચાં ત્યારે અંધારાં પ્રકાશ નાખે ;
 આવ, પ્રિયા, આવ : બધું વિશ્વ બીડે આંખ !

૩૧૧

પ્રેમપાંખે ઊડશું આ આછેરા અંધારમાંહી,
 પ્રિયા, ફરે આપણાં આ હૈયાં એક માન ;
 એક માન, એક તાન, એક સ્વપ્ન, એક પ્રાણ—
 અદૃત એ આપણું ત્યાં ભેદે અંગમાન ;
 ભેદે અંગમાન, પછી ઊડશું ત્યાં એક આત્મે,
 રેલશે સહઅ સરે હૈયાંનું યંગીત ;
 પ્રિયા, તારાં-મારાં ફેરાં સરી જશે પદ અધાં ;
 જોની, પ્રેમ પાસે નથી પ્રજ્ઞ એ અછત !

૩૧૨

પ્રિયા, આજે આપણા આ પ્રેમની અનંત પહો
 પ્રજ્ઞપણ જોવી રહો અનંત લંબાઈ ;
 કોટિ કોટિ જ્યોતિ તારે અંતરે છવાઈ ઊઠી,
 તેને જોતાં બૂલું બાજી વિશ્વની વડાઈ ;
 અંધારાંની દોરી ખેંચી અણુમાં સમાઈ જશું,
 કે એ દોરી છોડી તેને કરશું વિરાટ :
 પ્રેમમાં સમાય તેજ પ્રજ્ઞમાં સમાય, પ્રિયા,
 પ્રજ્ઞમાં સમાય તેજ ખરી વિશ્વવાટ .

ભરી દુનિયાનાં દુઃખ હૃદયને લાગતાં તે
 પીગળી છે ગ્યાં બધાં સંધ્યાતણી સાથે :
 બાળતા ને બાળતા ને સૂર્ય ચંદ્ર દેખાતા તે
 સોના રૂપા રૂસો કેરી યાળો ધરે હાથ ;
 રાતે તારા કોટ કોટિ બાલા નિજ ભોકતા તે
 આજે બધે રહે મોંઘી આપણી આ રાત :
 આવ, પ્રિયા, આવ ! બધું જગત વિરામી મરું ;
 રહ્યાં માત્ર આપણે : જો, હસે જગતાત !

સતતવર્સત કેરા જમુકા શી આવી ઊડે
 વર્ષે વર્ષે વસુધામાં સર્વ આ વર્સત :
 રાજ રાજ ઊડે ને ધડીમાં વિલાય એવાં
 હાસ્ય પથરાય કે પ્રભાતનાં અર્નત ;
 સતતવર્સત જેવી, અર્નતપ્રભાત જેવી,
 અમરપ્રિયા શી તું, ઓ પ્રિયા મારી, આવ !
 અધુરાં ના હાસ્ય કે ના અધુરા પ્રકાશ દેતી,
 અમર આ પ્રેમે લેવા અમર છે દહાવ !

આવે મારી પ્રિયા, અર્ધનણી કે અનણી જેવી ;
 હૈયે એને ભેડે કેક અણુલલા ભાવ ;
 સખીઓએ કંઈ કંઈ કહી એનું ઉર ભર્યું,
 સંભારી તે જૂએ મુખ રતનજડાવ ;
 સંભારી તે કંઈ કંઈ કથનાઓ સરે આંખે,
 રાંઠે જેવી બને, ચાલ ગાલ લાલ લાલ ;
 માળામાં ઉતરતી કે પંખીણી શી પ્રિયા અંતે
 ભેગે કર ધસી મારે કંઠે પડે માળ !

બેબે, વિશ્વબંધુઓ ! એ પ્રભુની અનંત સૃષ્ટિ !
 થોભી બેબે બરા અહીં બતાં તમ વાટ !
 પ્રભુનું નવીન પર્વ આને ઉજવાય પાર્ણુ,
 ઉતર્યો છે અણુમાં ને પ્રેમ છે વિરાટ ;
 ઉતર્યો છે અણુમાં તે પ્રભુતા તો પ્રેમ ફેરી,
 કીડીમાં સમાઈ ગય બગત તમામ :
 પ્રભુતણી મ્હેર હજો, બજે લીલાસ્થેર વજો...
 (ચાલ મારી પ્રિયા, મારી કલિકા...) પ્રણામ !...

विद्यागीत

કલિકા

વિદાયગીત

(મુક્તધારા હંદ)

૩૧૭

જાઓ, મારાં ગીત, હવે ધરની શી પ્રીત આવી ;
જયું રશે દૂર તે તો શરની છે રીત ;
જાઓ, હવે આપણું આ થયું છે પ્રભાત પૂરું,
જાઓ, હવે જન્મતમાં ધૂમી રહેા અણત :
હૃદયના રુધિરનું એકેએક ટીપું મારું
કંઠે તથા માણેક ચું જાણી રહ્યું પૂર :
જન્મત આ હૃદયને ભૂલી જશે—ભૂલવા દો ;
જાઓ, મારાં ગીત, જાણી રહેા પૂરવર !

૩૧૮

જાઓ, મારાં ગીત, જે છે ગાયાં તે તો ગાયાં કાલે,
 રહ્યાં અણગાયાં તેની મિત્રમાં મિછાત ;
 અધુરી રે અધુરી આ આજ એવી આંકું હરે,
 અધુરી રે અધુરી છે કાલ કેરી વાત ;
 અધુરી જે હશે તે તો થશે તપી તપી પૂરી,
 અધુરી જે છેજ તે તો રૂહેશે સદાકાળ :
 જાઓ, મારાં ગીત, હવે જગતનાં યાઓ પૂરાં,
 સૂરે સૂરે પૂરે જેથી જગત એ તાલ.

૩૧૯

જાઓ, મારાં ગીત, કદી વાય વાયુ બેસુરા તો
 તંબુરો ના બૂલે જૂના આનંદનો ગર્વ ;
 જીવનના તારે તાર તાણી તાણી કસી જોયા,
 અધુરા ને પૂરા એના બિડે સૂર સર્વ ;
 જગત જે પૂછે, શાને રડો શાને હસો તમે,
 કહેજો, રડે હૈયાં દેખી આજનો આ હાલ ;
 કહેજો, મારાં ગીત, આ'વું હાસ્ય કરી જાણો, કાંકે
 આંખો આ તમારી જાણે આવતી તે કાલ !

જાઓ, મારાં ગીત, મારા હૃદયની દુઃખ વિષે
 રહ્યાં પંખીબાળ જેવાં તમે બહુ કાળ;
 જમત શું જાણે કેવાં ધમતાં કપાળ નીચે
 વિચારો ને કલ્પનાની ચાલની ધમાલ!
 વિચારો ને કલ્પનાનાં પીઠાં આ તમારાં આજે
 ખીલી રહ્યાં રૂઠાં ને જોઆવે તમ પાંખ;
 હવે તો આકાશે કસે ઊડણુ તમારું મોંઘાં;
 જાઓ, મારાં ગીત, હવે ઠારે જમ-આંખ!

સોંદર્યની દેવી અહીં આત્રી સ્વર્ગવાટિકાથી,
 તેને જોવા આવ્યા પૂડે સુર ને સુરેશ;
 દિશાઓના દેવ દિશદિશયત્રી આવી અહીં
 આપી ગયા પ્રેમ કેરા મોંઘેર! સંદેશ;
 અંધીરા ને અધુરા આ સૂર્ય ચંદ્ર તારાઓના
 દોડી દોડી આવ્યા અહીં આશાભર પ્રાણ;
 જાઓ, મારાં ગીત; બધે બીડ છે ભરાઈ ભારે:
 જાઓ, વરતાવો મારી કલિકાની આણ!

૩૭૨

જાઓ, મારાં ગીત; હતી પાંખો તમ નાની સારે
 દેખાતાં આકાશ અને તારા દૂર દૂર;
 ઝાડની કે ડાંખળાએ કે આ મારી ઝૂંપડીએ
 ખેસીને એકંતે તમે ગાયા મીઠા સર;
 હવે તો આકાશ અને તારા યે દેખાય નીચે,
 પામી વિશ્વપાર તમ પાંખો આ પ્રવેશ;
 દેવોએ છે દાર નિજ દિશે દિય ખોલી દીધાં :
 જાઓ, મારાં ગીત, બહોળા પ્રજુના છે દેશ !

૩૭૩

જાઓ, મારાં ગીત; બધું મધુરૂં મધુરૂં લાગ્યું,
 હતું મધ્ય કહે તે, શો તેનો અકસોસ ?
 મધુરૂં ને લાગ્યું તે તો પ્રજુએ દીધેલ હતું,
 અધુરૂં ને દીસે તેમાં હશે દક્ષિણ;
 લાખોલાખ દુખોએ ને મંચન હેવાનાં માંડ્યાં,
 તેની કટુતાએ આપ્યા અમૃતના જોષ;
 કટુતા સૌ રહે મારી : મધુરતા હોં તમારી :
 જાઓ, મારાં ગીત, આપો આનંદ અમોઘ !

૩૭૪

આકાશના તારાઓને ખાંડણીમાં ખાંડી ખાંડી
 કળાયણી કાઢ્યું સર્વ તેજનું ચે તેજ ;
 સાગરોનાં વારિ નભચાળણીમાં ચાળી ચાળી
 અમીનું ચે અમી મોંધું ગાળ્યું ઉરે જોજ ;
 હૃદયનાં અમૃત ને આંખનાં છે તેજ લીધાં,
 ધુંટી ધુંટી એકરસ કીધાં અહીં આજ :
 જાઓ, મારાં ગીત, એને ચખાડો ને ચાખી જાણે,
 રાખી જાણે રસ એનો એવી પ્રિયા કાજ !

૩૭૫

કયાઓ ને આખ્યાનેને કીધાં જૂના કવિઓએ
 અમુક પ્રસંગે ગાવા વાંચવાને કાજ ;
 કેઈ નવરાત્રિમાં તો કેઈ ચાતુર્માસ માટે,
 કેઈ હોળી દીવાળીએ રીઝવે સમાજ ;
 વર્ષભર ગાવા માટે, આનંદે હુલાવા માટે,
 ત્રણસેં ને પાંસઠ છે દિનનાં આ ગાન :
 જાઓ, મારાં ગીત ! વિશુબ્દાવી ગુજરાતે રાઓ,
 પાઓ જાએ રસિયાંથી અદલ પિછાન !

सुभाष

सुभाष

સૂચી

(પહેલી લીટીઓની)

	ક્રમ.
અતિ ઊંડા સ્વર્ગસુખ કેરી એકતાનતાથી	૬૬
અતારીને ત્યાં જે જઈ ધરી જેસી આવે પાછા	૬૭
અનંત આ કાળ જે દેખાય તેને દાળી દાળી	૩૫૭
અંતર ને બાહ્ય કેંઈ ખમી ખમી તાપ ઊંડા	૧૪૫
અંધારી કો ઝડી વિષે ભ્યોતિષુષ્ય જેવા ભરી	૭૦
અજપુષ્પોભરી ઇંદ્ર કેરી દરબારે દિવ્ય	૬૩
અમૃતને પામવાની આશા સદા રાખે છે જે	૧૭
અરે કહી દુનિયા આ પૂરતી નો હોત મોટી	૩૧૫
અરે પુષ્પધન્વા ! તને પુષ્પે પુષ્પે મારું આજે	૨૬૭
અરે પ્રિયા, પ્રેમ જેવો આવો મેં આ તારો અહીં	૨૮
અરે પ્રિયા, હું આ આપું વિશ્વ ધૂમી વળું હાથે	૩૨૭
અરે મને એવી કોઈ જીવતી નો જગ્યા મળે	૩૪૬
અરે મને હાથે આખી દુનિયા આ પ્રિયાભરી	૨૮૩
અરે મને હાથે આપું જીવન આ પ્રિયાભર્યું	૨૮૨
અરે આશ રક્તમાંજ મૃત્યુનું છે બીજ પડ્યું	૩૨૧
અસોક્તની વેળી ફેરાં ફુંગાં ફુંગાં પહોંચી રી	૪૮
અસ્ત થતા રવિ ફેરાં ફિસ્ફોની રેલ ચાલે	૧૫૨
આકાશના અંતરમાં ઊડું ઊડું નેતી કાંઈ	૧૬૮
આકાશના દ્રાક્ષ ફેરાં વેલાઓમાં ધરી ધરી	૨૭૬
આકાશને ખૂલે ખૂલે રહ્યા છે જે પ્રાણ, તેના	૨૫૦
આજે તો મેં એવું એક કૌતુક નવીન દીકું	૪૬
આજે મારા આકાશને ધૂમાવી ધૂમાવી મેં તો	૪૧
આજે મારી કલ્પના તો જાણે મધમાખ જની	૫૩

	ક્રમી
આજે મારે મટિ આખી દુનિયા આ નાની લાગે	૩૧૪
આનંદના પાઠ અહીં માનવીએ લખ્યા ઘણા	૨૮૭
આનંદના સિદ્ધ પ્રિયાહુદયે તો ભર્યા ઝૂંપે	૨૫૧
આવ, મદમાતી મારી રંગમાં રેલાતી હવા	૩૪૭
આવ, મારી ગરુડીણી ! ઉતરીને આવ નીચે	૩૦૬
આવી છે વસંત પત્રપુષ્પ કેસ યાજી બરી	૧૭૩
આવી છે હેમંત : તીલો પવન ને ટાટ લાવી	૩૪૨
આવી વર્ષગાંઠ ન્યારે પ્રિયાજન્મદિન કેરી	૨૭૦
આવે નવરાત્રિ ત્યારે ગામની સૌ કન્યકાઓ	૧૫૮
આવે પાછી રજની ત્યાં સંભારી સંભારી પ્રિયા	૨૭૨
આવે પોપ માસ : દૂકે વાયુ કેસ ચાસ જીડા	૧૨૩
આવે ભરવાડ જેવો સુરજ સવારે ત્યારે	૨૬૬
આવે મારી પ્રિયા, અર્ધજાણી કે અજાણી જેવી	૩૬૫
આસા જીડી મારી રૂડી ફૂલભરી વાડી હાલી	૨૫૯
આસા કહે, બેની હું આ જીવે બ્યોમવૃક્ષે ચઢું	૨૬૮
આસાતણી આંખો જેવી પ્રિયા કેરી આંખો લાગે	૫૮
આસાઠનાં વાદળાં ત્યાં ઘેરાઈ ઘેરાઈ રહ્યાં	૨૬૨
આંખ જે આ આંખને તો ધરી ધરી ડહોલી કુંક	૧૭૭
આંખવધી આંખ મળી ત્યારથી તે આંખ ઝંખે	૨૪૪
આંખમાં એ વસે તેથી આંખે આંસુમેલી ઝરે	૧૮૦
આંખે વસે વારલા જે તેથી ચાકું આંખો બેની	૧૮૩
આંખલાએ નવરાત્રિગાર ફરી ખાચાં હાલે	૧૨૪
હાથે ખીડાય પ્રિયાઆંખ કરાં પોપચાં આ	૬૨
હાથમાં આકાશ લાંથી કુમળા પ્રકાશ આવે	૩૪૮
હાથે હું ભેડે તો હું ભેડે જીડા આકાશને	૨૭૫
જવા મારાં પોપચાંએ આવી રહે જીભા ત્યારે	૨૭૩
જિભો આ કિનારો દૂર સમુદ્રને ઝાંખી રહે	૧૬૩

	ક્રમી
જાંબુ વેચી આંખનાં એ ઝોટણ અમોઘાં દીધાં	૨૭૬
જાંબુ લીધા પર્વતોએ જીરી સદા મહાલી રહેલી	૩૩૨
જાંબુ સ્વર્ગમંદિરના સોનેરી કળશે જીરી	૧૫૯
જાંબુ ગજસુંદ જેવી આંખાની બે ડાળી વચ્ચે	૧૨૧
જાંબુ આસમાને ફેંક વિવિધ ગુલાંટ ખાતો	૩૦૪
જાંબુ જાંબુ જીરનારી, બ્યોમવચ્ચે જેસનારી	૩૦૮
જાંબુ આંખાવાડીઆની સૌમ્યલીલી જાયા નીચે	૨૬૩
જાંબુ પ્રિયાઆંખમાં છે સીતળ પ્રકારા રસો	૧૪૭
જાંબુ બ્યોમખાણમાંથી ખણી ખણી ખોદી કાઢી	૧૦૪
એક દિન પ્રિયાપદે જેસી એના કર અહી	૩૧૨
એક દિન મારે માટે લાવ્યો અજવાળાં રડાં	૧૩૮
એક દિન મીઠી સંખ્યાસુંદરીની સાથે સાથે	૨૧૬
એકલો હું બેઠો બેઠો મુંઝાઈ મુંઝાઈ રસો	૨૬૧
એક વેળા ગયો'તો હું પ્રિયાની માસીને ગમે	૧૪૬
એક સાંજે વેશતી'તી તિમિરની રેત ઝીણી	૧૫૫
ઓ આ આવે પ્રિયા, અહીં આવે એ તો મારી પાસે	૩૫૬
કદી કદી આંસુડાંની રેલ સાથે મારી આંખે	૨૫૮
કદી કદી ચત્તચક્રી ચકું છું હું બ્યોમવચ્ચે	૧૬૦
કદી કદી રવિ નિજ ધનુરંબી હંસને તો	૩૨૫
કદી માત્ર જીવનની સાંઝ આવી રહેશે જીવી	૩૧૬
કવિએ આ જગતમાં કવિતા કરત કોની	૨૬
કવિ માટે હશે શું આ દુનિયાનાં દુઃખ ભર્યા	૨૮૬
કળાધરો ભય રોજ સૌંદર્યની શોધમાંહી	૭૭
કંઈ કંઈ રૂપ ધારી વાહણી નો નવો દોડ	૧૧૧
કાંતિ જેની જોઈ ચંદા બળી જળી બ્યોમે ધૂમે	૨૨૫
કારતક આવ્યો, વાયુ હિતરે ફુંકાવ્યો પૂઠે	૧૧૮
કાલિદાસ કવિ જેવું પામ્યો હતો તેવું મને	૨૪

	કઠી
કાળાંધેરાં પાંપણાં ને પોપચાં ઢાળેલાં નીચાં	... ૧૪૯
કાળા નલસાગરમાં ખરતો કો તારો જેમ	... ૨૧
કાળો કાળો વાયસ કો ઊડતો અંધારે જેમ	... ૨૯૨
કુસુમોમાં વસે કુપાં મીણુ અને મધ તોય	... ૧૬
કેમ કરે ખડિત હું તારી આ સ્વતંત્રતાને	... ૨૩૨
કેમ તને માપી શકું હું તો, મારા પ્રેમ, કહે	... ૨૫૩
કેમ મારા પ્રેમને હું રાખું અટકાવી, પ્રિયા	... ૩૧૭
કેમ સ્વર્ગપંથ કદી માપી શકું પાપી હું આ	... ૨૯૭
કેમ હામ લીડું, મારી પ્રિયા, તને ચુંબવાને	... ૫૫
કોઈ નિજ શિરે ખોસે પ્રેમનાં ખરેલાં પીછાં	... ૭૩
કોણુ મારી કવિતાને લવિષ્યમાં માનશે રે	... ૨૫
ખેતરો છે ગ્રીષ્મી રહ્યાં ભરપૂર હાથુપકી	... ૩૩૬
ચુરુ કહે, પૂર્વજન્મે કીધાં હશે કર્મ તેં શાં	... ૨૬૦
ચુલછડી દૂલતણી ગોરી લાંબી હાંડી જેવી	... ૫૦
ગોરીધેરી વાદળીના સાજુને ઊડાડતી દે	... ૮૧
ધડીકમાં મીઠી મારી રાતવડી આવશે ને	... ૩૫૬
ધડી પર મેઘ આવી ચાલી ગયો હશે તેની	... ૧૩૩
ધમધમ થયું છે ગગન ધનધાર આજે	... ૨૦૭
ધેરા ધેરા ધુંધટ આ રાત્રિએ ઉતાર્યા નીચે	... ૩૬૦
ચંદા આવે કદી કદી જિંદી નલમેડીએ તો	... ૨૨૪
ચંદા નિજ કર ધારી શુકને રમાડે બ્યોમે	... ૧૪૨
ચંદ્રકુંભે ખોલ્યાં નિજ મોતીડાને વેરી દેતી	... ૩૧૧
ચંદ્ર વિષે નથી ખરી હર કરી લખ્યા કાંઈ	... ૨૦૮
ચંદ્રિકાના કુંજા કુંજા ખેળામાં પડીને સૂએ	... ૩૨૬
ચંપકની કળી જેવી પતની છે ચંચુડીઓ	... ૩૯
ચાલી જતી રજનીના કેરામાંથી ખરી પડી	... ૧૪
ચાલ્યો જતો હતો મારો આત્મા કો પ્રવાસી જેવો	... ૬

	૬૩૧
ચાંચું પૃષ્ઠ વાંચી નિજ તેજઝંઝમાંથી જ્યારે ...	૧૬૭
ચામાસાના ઘાસમાંહી છે એ રંઝ ફૂલ નાનું ...	૪૦
ઝાલીપૂર ઝૂલતાં જીવારે કેરાં ખેતરોમાં ...	૧૫૦
છાંચા અને તડકાની વાતો ઘણી પ્રિયા નાણે ...	૧૩૬
જબતની સુંઢરીઓ સુંદરતા ખારી ચોભે ...	૭૨
જરા તારે હૈયે મને જગ્યા દેશે, પ્રિયા મારી ...	૨૩૪
જન્મ અને મૃત્યુ સૌથી સુંદર મેં જોયાં સદા ...	૩૨૨
જન્મ ધરી માનવી તો સ્વર્ગને છે શોધી રહ્યો ...	૨૮૬
જા રે પ્રિયા, હવે કહી હું તો નહીં ચાહું તને ...	૨૪૦
જીવનદિગંત પર ડગેલી ઓ પ્રિયા મારી ...	૬
જીવનસરે આ ખારી કિરણ અનેરાં તારાં ...	૧૮૪
જીમ જીમ થયા, પ્રિયા, તારી પૃઠે જઈ હું તો ...	૧૬૧
જે જે દુનિયાઓ હજી હસ્તીમાં ન આવી વિશ્વે ...	૨૩૧
જેના રૂઢા ગુણલયાં સંઝ અને જોગયજી ...	૧૮૭
જેમ ફરે પૃથ્વી તેની સામે રહે પૂર્વ દિશા ...	૨૦૪
જોઈ છે વસંત બિલા આંખની અટારીએ કો ...	૮૩
જોજો, વિશ્વખંધુઓ! ઓ પ્રણવી અનંત સૃષ્ટિ ...	૩૬૬
જોતાં જોતાં ગગન આ ઘેરાયું અજોલ બંદું ...	૩૨૯
જ્યારે તને પ્રથમ મેં જોઈ, મારી પ્રિયા, ત્યારે ...	૨૦
જ્યારે મધ્યરજનીની ભૂમિ કેસા રેતીઝળે ...	૧૬૯
ઝાઝળથી ઝૂમી રહ્યાં ઝાડો અને ખેતરોનં ...	૧૧૭
ઝીણાં ઝીણાં હરણાંનાં અગાળિંદુ કેસા ધ્વનિ ...	૬૧
તપી તપી તાપે દિન સોનેરી દોડાવી ગાડી ...	૬૭
તળાવને તીરે જોડ આંખલા છે બિલા ઝૂંકી ...	૩૩૬
તળાવને તીરે નિજ સખીઓની સાથે પ્રિયા ...	૧૨૭
તળાવને તીરે, પ્રિયા, જ્યારે કરમણીઓને ...	૩૩૭
તળાવને તીરે જેસી એક દિન પ્રિયા મારી ...	૩૪૯

	કડી
તાલ તાલ હૂંફલરી શુભાભની પાંદડીએ	... ૪૯
દિનૈઃક્રમે તપતો તો બાકશે બપોર કેવી	... ૨૭૮
દિવસનાં બારણાંને ઢાંકી અંતે સંધ્યાએ ત્યાં	... ૩૧૮
દીકો છે કે શબ્દસ માનસસરે કદાપિ	... ૩૧
હીનતા કે હીનતા હું પ્રેમમાં ન દેખું કરી	... ૧૬૯
હીવાળીના દિવસોમાં પ્રિયા મારી એક સાંઝે	... ૧૬૦
દુનિયાના દેવ, દેવી, ચેતનર પીર વિષે	... ૫
દેવાની નવાઇ, પૃથ્વીજનોની સ્વાઇ મોંઘી	... ૧૦૭
દોષભરી દુનિયા એ જોઇ જાણે દોષ બધે	... ૧૬૩
ધગધગ ધગી રહે ધસ ધ્રુવ ધોમધકી	... ૨૬૧
ધન્ય છે એ પ્રિયા કેરી રત્ન કટિમેખલાને	... ૪૨
નરકમાં પડયા સદા સંકટમાં સડયા રહે	... ૨૫૨
નવાં નવાં પદ્મોદયી છાયા આંબાવાડીઆમાં	... ૧૪૧
નવીન વિચારને હુલાવતો છે કવિ જેમ	... ૨૩૦
નાગલી રતુડી, લીલી બાજરી, બુવાર વેરી	... ૩૪૧
નાનાં મોઠાં પાંદડાં ટિંગાય વૃક્ષે સ્થૂળ નેવાં	... ૬૫
નાની નાની સફરીએ સાગરતરંગ પર	... ૧૨૬
નાની મોટી સખીઓને નક્ષત્રો શી ભેગી કરી	... ૧૨૮
નિર્મળી છે શતે ઘેરા સિંધુના મેદાનમાંહી	... ૨૩૬
ન્યારા ન્યારા તારાઓનાં કિશોરોને લઇ લઇ	... ૮૮
પગથી તે માયા સૂધી હરો એના દોષ ધણા	... ૧૬૨
પડતોજ તારો પાડે રમ્ય તેજપંચ બ્યોમે	... ૩૨૩
પણુ ને કામઠાનો સંબંધ કવિએ કયો	... ૩૪૩
પશ્ચિમની પૃઠે દોડી સૂર્ય મધમાખ જેવો	... ૧૫૧
પાકોહીલા ખેડુતો ને યાકપીળી ધણીને	... ૩૩૧
પાનખર આવી પંચે સાળુને બિડાવતી આ	... ૩૧૦
પાપી આ દેખાતી બધી દુનિયા કહેતી તેમાં	... ૨૨૦

	કઠી
પાંદરીની ડોર સૂધી સૌંદર્ય બરેલું લાગે	... ૩૭
પીગળેલી વીજળીઓ વાદળેથી સરી જેમ	... ૬૧
પૃથ્વીમાની રાતે શુદ્ધ અગ્રહીન યોગ વિશે	... ૧૫૭
પૂર્વ દિનોમાંહી કેંક લીલા મેં નિહાળી હતી	... ૨૭૪
પૂર્વભૂમિવાટિકામાં સોનેરી ડુવારા જોડે	... ૬૮
પૃથ્વીએ પધારી તારા સ્વર્ગથી હું જ્યારે, પ્રિયા	... ૧૬૨
પૃથ્વીએ વસંત જ્યારે પધારે હસંત પૂરી	... ૧૨૫
પ્રભાતર હોગે તેને કુસુમની ફરે કશું	... ૨૪૯
પ્રભાતકુમારી અહીં પડીકમાં આવશે ને	... ૩૫૮
પ્રભાતે આ કમળને ખીલી રહેલું લાગે સાને	... ૧૭૬
પ્રભાતે જાડીને પ્રિયા ખોલે નિજ આંખ ત્યારે	... ૧૧૯
પ્રભાતે તે દિન, પ્રિયા, વાડમાંથી ફૂલ વીણી	... ૨૧૭
પ્રભાતે દિગંત પર અર્ધ સૂર્યબિંબ હશે	... ૮
પ્રિયા અને મારી વચ્ચે તારા જેવું છેડું ફીસે	... ૧૬૬
પ્રિયા, આજે આપણા આ પ્રેમની અનંત પડી	... ૩૬૨
પ્રિયા આવે કઠી કઠી કેરા નિજ છટા સખી	... ૧૩૦
પ્રિયા, જાડી ભક્તિ મારી શું ન તારે કાન ધરે	... ૨૬૦
પ્રિયા, એક શબ્દ તને કહેવાને હું માશું પણ	... ૧૮૧
પ્રિયાએ તો વિશ્વ બધું સર કરી લીધું લાગે	... ૩૫
પ્રિયા કહે, “સંસારમાં પુરુષો છે વાયુ જેવા	... ૩૦૭
પ્રિયા કેરા કણ્ઠ એનું અર્ગંડ શોધાવે મુખ	... ૬૩
પ્રિયા કેરા કાળા ગાલે પડ્યો કાળો તલ દેખી	... ૫૬
પ્રિયા કેરા સૌંદર્યની રેખાઓ ચીતરવાને	... ૬૫
પ્રિયા કેરા સૌંદર્યમાં કવિતા અમોલ કેંક	... ૮૭
પ્રિયા કેરા હાથમાં છે કામજુ બરેલાં જડાં	... ૪૭
પ્રિયા કેરા હાથ શોભે કમળની હાંડી જેવા	... ૪૬
પ્રિયા કેરાં કર્ણને તો પ્રભુપંથે પાડ્યો મને	... ૧૫

પ્રિયા કરી આંખોમાં છે સ્વર્ગ માં વસ્યું બધું	...	૬૩૧
પ્રિયા કરી આંખોમાં ને પ્રગટ સૌંદર્ય વસે	...	૬૭
પ્રિયા કરી આંખો લાગે નમેલી વિચારભારે	...	૫૭
પ્રિયા કરી ઓરડીમાં સતત સુગંધ વાતી	...	૧૧૪
પ્રિયા કરી કાંતિ તે તો દેવાની વિશ્રાંતિ જેવી	...	૩૩
પ્રિયા કરી દુષ્ટિયત્રી દૂર ન્યારે ચાલે ત્યારે	...	૨૫૬
પ્રિયા કેવું હર સદા સ્વર્ગનું છે સ્નેહવાસી	...	૧૦૨
પ્રિયા કેવું સૌંદર્ય આ આંખે ભરી ભરી પીડ	...	૭૪
પ્રિયા કેવું સ્વર્ગ તે તો પ્રીતમનું સ્વર્ગ મોંઘું	...	૨૨૩
પ્રિયા કેવું હાસ્ય એક વેળા પલ્લુ ભેળું કદી	...	૮૪
પ્રિયા, ગુંથવાયો તારા સૌંદર્યની ઝાડીમાં હું	...	૨૦૬
પ્રિયાજન્મકાળે એનાં જોશોએએ ભેધ ભેધાં	...	૯૬
પ્રિયાજન્મકાળે પાછી વસંત પધારી હતી	...	૩૬
પ્રિયા જરી ડોક ઢાળી નીચું નેત્રી ભેધ મને	...	૧૧૩
પ્રિયા, ને આ દેહ મારો દે'રા જેવો ભની રહ્યો	...	૧૮૫
પ્રિયા, ને આ ખરણીને સદાની હું ઊડી ભડ	...	૨૨૭
પ્રિયા, ને વિરાટ વિશ્વે તારાની દો ઝાડીમાં હું	...	૨૨૯
પ્રિયા ન્યારે પોયણીની કૂલમાળા પહેરી આવે	...	૭૬
પ્રિયા, ન્યારે મારા પર મુખ તારું વળે વાંકું	...	૩૧૩
પ્રિયા ન્યારે મારા ભણી આવતી દેખાય ત્યારે	...	૧૬૬
પ્રિયા ન્યારે સ્વર્ગથી આ પૃથ્વીએ પધારી ત્યારે	...	૮૬
પ્રિયા ન્યારે હસે ત્યારે ભણે ગુલકળી ફાટી	...	૮૫
પ્રિયાતણા હોઠ કરી લાલીને ચીતારું જડાલી	...	૬૮
પ્રિયાતણી વસંત આ અચળ અમર રહે	...	૮૬
પ્રિયાતણી સાડીનો હું મુઘ્નું સસણાટ ત્યારે	...	૮૦
પ્રિયાતણું મુખ દેખી બ્રહ્મા ઇચ્છે ખીલ્યું ચંદા	...	૩૪
પ્રિયા, તારા આત્મા કરી પ્રસાને રેલાવ બધે	...	૨૧૪

	કડી
પ્રિયા, તારા હૈયામાં કો લાડું લાડું નેહ રાકે	૨૧૨
પ્રિયા, તારાં ગીત રોજ નેડી નેડી ગાઉં હું તો	૨૩૬
પ્રિયા, તારાં ભવાંની કટારી રાને મારે ખાલી	૨૪૫
પ્રિયા, તારી આંખોએ આ અગ્નિને પ્રબળથી હૈથે	૨૧૫
પ્રિયા, તારી છાયા મારે જીવન કૂંચાને એવું	૩૦૫
પ્રિયા, તારી ખમણીએ અંધારાં દબાય નીચે	૧૬૪
પ્રિયા, તારી પૂઠે પૂઠે જતો ધસકોતો હું ત્યાં	૨૬૪
પ્રિયા, તારે માટે જીવું આકાશ વળે છે વાંકું	૨૨
પ્રિયા, તારે પ્રેમ એવો પાકે બલે મોરો તોય	૨૫૫
પ્રિયા, હું ને નાછું તો હું નાછું આ શું છે તે બધું	૧૭૬
પ્રિયા નહીં જમતની દુઃખવેરી વાતો નાછું	૧૫૬
પ્રિયાના કપાળે સન્ન્ય વાલે એના શીલતણું	૮૨
પ્રિયાના કપાળે રોલે કંડુ કરે ચાંદલો તે	૬૬
પ્રિયાના નિર્દોષ ખેલ, પ્રિયાની નિર્દોષ મસ્તી	૧૬૪
પ્રિયાના હૈયાથી વાલી મોંવેરી સુગંધ સુંધી	૧૦૧
પ્રિયા નિજ આરડીમાં કરે રાણમાર ત્યારે	૧૧૫
પ્રિયાની પ્રશંસા તમે કરી કરી થાકી જશે	૧૦૫
પ્રિયાની બા ફેરા એના આળી વચ્ચે સંધી થારે	૬૬
પ્રિયાની બા ન્યારે એના ચંદ્ર જેવો દોષ કાઢી	૧૬૫
પ્રિયાની બા ખેસે ન્યારે માથું એવું આળવાને	૧૦૮
પ્રિયાની સમીપમાં હું બેઠો ન્યારે હોઈ ત્યારે	૨૦૫
પ્રિયાનું વદન નાછું રતનું સદન મોંધું	૫૧
પ્રિયાનું સૈંદર્ય જે આ દૃષ્ટિએ પડે છે તેનાં	૭૬
પ્રિયાને મેં નેહ ત્યાંથી પુણ્યનાં ને શુદ્ધિનાંજ	૨૫૭
પ્રિયા અને સૂર્ય તો હું આકાશ બની તે ધારું	૨૨૨
પ્રિયા મને કહે, “કવિ, તમે મારા ગુરુ બનો	૧૩૭
પ્રિયા મને પ્રશ્નજ્ઞ મળી ન્યારે મધ ત્યારે	૧૨

	કહી
પ્રિયા, મારા પ્રિયે મને ગાળી ગાળી લાગ્યો આગે	... ૨૮૪
પ્રિયા, મારા શરીરનાં અણુપરમાણુ વિષે	... ૧૮૬
પ્રિયા મારી આવે, મારી ઠણી, મારી મધુરી એ	... ૧૩૨
પ્રિયા, મારી કલ્પના આ જાણે જાણે ચઢે સદા	... ૧૦
પ્રિયા મારી કંઈ કંઈ પ્રેમકળા દાખે એવી	... ૧૩૫
પ્રિયા મારી ગઈ, મારી મોંઘી, મારી સુંઠરી એ	... ૧૩
પ્રિયા મારી જાય જ્યારે ફરવાને ખઠાર ત્યારે	... ૧૨૬
પ્રિયા મારી દૃષ્ટિયત્રી જાય જ્યારે દૂર ત્યારે	... ૨૧૮
પ્રિયા મારી મૌનમત ધારી આજે બેઠી હતી	... ૨૬૪
પ્રિયા મારી સૌંદર્યની કવિતા છે કોડરંગી	... ૭૧
પ્રિયામુખમાંથી ટપકાયાં એની હાનાં અમી	... ૩૫૧
પ્રિયામોહરાજ્યે કેમ કેદ બની આજે પડયા	... ૨૩૭
પ્રિયા, રંક ગીત ને આ ગાય તારું ગાન આજે	... ૨૭
પ્રિયા વિષે કાંઈ કાંઈ વાતો મારે કાને આવે	... ૧૬૧
પ્રિયા રાજ્યગાર કરી ખીલી રહે કમળ રી	... ૧૧૬
પ્રિયા રાને મારે એને ગળે હાર ઝૂલાવે આ	... ૭૮
પ્રિયા, હતી નૌકા મારી એકલા ખસણે ચઢી	... ૨૬૩
પ્રિયા, હવે મુજથી શું દૂર થવા આજે છે હું	... ૨૨૬
પ્રેમ અને સ્વર્ગ નહીં મળે ભૂમિકંપ નેવાં	... ૨૦૦
પ્રેમ કેરાં ચુંબનોના રાખે છે હિસાબ કોણ	... ૩૫૩
પ્રેમ કેરાં નખરાંને ભાવે બધી વાતો જાણી	... ૧૩૪
પ્રેમ કેરું અંજન મેં કીધું આંખ ઠારવાને	... ૨૬૫
પ્રેમ છે ત્યાં આરા વસે, પ્રેમ ત્યાં પ્રકારા લસે	... ૧૮૬
પ્રેમ ને હું બાંધું તે હું બાંધું એમ કેમ કહું	... ૨૪૨
પ્રેમના પ્રહાર ખમી ખમી વળી પીઠ મારી	... ૨૭૭
પ્રેમની આ પૂલ માંડી ત્યાં છે દેવું બધું છાંડી	... ૨૦૨
પ્રેમની સ્વીકારી મેં આ સેવા ત્યારથી એણે	... ૨૪૩

	ક્રમ
પ્રેમનું સિંહાસન આ હૃદય ને મોંઘેરું તે	૨૮૦
પ્રેમમાંજે લેડનું આ આછેરા અંધારમાંહી	૩૬૧
પ્રેમ પ્રેમ કહું પણ કેમ સૌનો બાલ બાલું	૧૮૨
પ્રેમ મારો પ્રાણુતજ્જે જ્યારથી છે આવી બેઠો	૨૦૩
પ્રેમ મારો બંધજીવે તૂરી રહે વિચારરૂબ્યા	૩૪૫
પ્રેમસયતાથી દરબાર છે વિચિત્ર જગે	૨૪૮
પ્રેમ શુદ્ધ મારો કદી પ્રતિકૂળ માગે નહીં	૧૬૭
ફૂલડાં ઉછળતી ને વેરતી ત્યાં બંને હાથે	૧૭૧
ફૂલવાડી વિષે એક ફાગણપ્રભાતે ફરે	૧૭૨
ફૂલો છે ફગાડયાં નિજ વાડીમાં પ્રિયાએ મોંમાં	૧૪૮
બહુ બહુ દિન સૂધી, પ્રિયા, મેં તો પ્રેમ મારો	૩૩૫
બળતે બપોર એક વાદળની છાયા જેવી	૧૧૦
બળું બળું યાય બધી ભૂમિ આ બપોરમાંહી	૩૨૮
બારી પાસે બેઠી બેઠી પ્રિયા ત્યાં વિચારે કે કે	૧૪૪
મઘા પાસે ભઈ—એ તો રોજ ધડે રોજ રહે	૨૦૬
ભરી દુનિયાનાં દુઃખ હૃદયને લાગતાં તે	૩૬૩
ભર્યો ભર્યો રવિ રોડો ઉગે ભૂત વ્યોમમાંહી	૩૩૦
ભલે માફે જીવન આ રોજ ક્યારણે લાગે	૨૦૧
ભવિષ્યનો ભેદ ખોલી ભેવા મલે જ્યોતિષિઓ	૧૧
ભૂલ્યો હતો બાળપણ કેરી કું નિર્દોષતાને	૧૬
મંજરીની મોહકતા ફળે ફળસ્વાદમાંહી	૨૬
મદારી વગડે જ્યારે બંસી એની ભદ્રાચરી	૨૩૮
માફે માફે કરે બધું માનવી આ જગતમાં	૨૮૧
મારે માટે દૂંઝે નહીં કીધો હોત કાળને તો	૩૧૬
મિત્રો મને પ્રિયા કેરી યુબી ગણવાને કરે	૩૦
સૂત્યુ કરાં નખરાંના જેવું આ જીવન લાગે	૩૨૬
ચૌવનને ધડનું, અને ધડયો સાથે આનંદને	૧૭૮

	કડી
રજનીના અંધકારે ઉમેલા જે ઊઠ નાના	... 3
રજનીના સૌંદર્યને પોતાનું સર્વસ્વ અર્પી	... ૨૩૫
રજનીને કહો ભૂલી જાવું તારા તારલાને	... ૨૩
રજનીને ગળે નજઅંગા જેમ દીપી રહે	... ૪૫
રજની ને દિન પશુ એવાં સાચાં પ્રેમી ભેયાં	... ૩૦૦
રાખે પ્રેમરાજ દરબારે એનો કેસરી તે	... ૨૬૮
રાત બધી વિચારોની છાર રહું ગોઠવીને	... ૩૪૪
રતુ રતુ સાથે, પ્રિયા, હસી કે હું રડી રહું	... ૩૦૧
રેતીના કો રણુ જેવું જીવન હું ભેતો મારું	... ૭
લાખોલાખ તારાઓને હૈયામા બતાવે તોય	... ૨૧૩
લાખોલાખ સૂર્ય છતાં આકાશે અંધાર રહે	... ૩૦૯
લાલ લાલ ફુકકો નિજ કળાથી હવામાં ફૂંકી	... ૩૦૩
લાલ લીલા રંગો કેરી સાલ નિજ ખભે નાખી	... ૧૨૦
લાંબા લાંબા દિવસો ને લાંબી લાંબી રજનીઓ	... ૩૫૫
લીલા પેલા આંખલાની સૂર્યમુંઘી છાયા નીચે	... ૧
લીલી છે વસંત આવી : લીલા શણગાર એના	... ૧૭૪
લેવાવાળો નહીં પણ સદાનો એ દેવાવાળો	... ૧૯૮
વસંતના આગમને કોયલ ટહુકે ખેલેલી	... ૩૫૨
વસંતની મંજરીઓ હાથે આ સૂકાય, પ્રિયા	... ૩૦૨
વસંતની સાથે નહીં કોયલ ધરાને તળે	... ૭૫
વસંતની સોનેરી તે ધડીઓમાં ભેળ પ્રિયા	... ૪
વસંતે વરેલી મારી પ્રિયાની સુંદરતામાં	... ૧૦૦
વાઘની શુકામાં રહેલું લવાનક નથી એવું	... ૨૬૬
વાડમાં છુપાઇને ચીમાય કે લરાલ જાય	... ૬૭
વારીમાં મંથ્યાહન આજે લાગે ઠીક ભમ્યો ખગે	... ૧૨૨
વાણીની મધુરતા છે પ્રિયાનો અત્યંત જીડી	... ૯૨
વાદળોમાં વીજળીઓ ઝળુકે ને ભય તેમ	... ૫૬

	ક્રમ
વાયુને તરંગ જેમ પાંદડું તો કંપી રહે	૨૪૭
વિચારી વિચારી રહ્યો : એક ખારી ખારી રહ્યો	૨૭૧
વૃક્ષ કાળ બેઠો બેઠો પૂતળાં અસંખ્ય થઈ	૧૮
ચરદના ચંદ્ર જેવી ગોરી ગોરી પ્રિયા મારી	૩૨
ચરદની પૂષ્પિમાતું સૌંદર્ય અલૌકિક ન્યાં	૨૨૧
ચાને ચરમાણું મારે ચઢાતાં તને, પ્રિયા મારી	૧૯૫
ચાંદ સરોવર પર યદ, શ્વેત પુષ્પો જેવી	૫૪
ચાંતિરૂપ રજનીમાં તારલાઓ સરે ત્યારે	૨૧૯
ચામ્ર કહે પુરુષે તો રહેલું આકાશ જેવું	૨૯૯
ચીળી ચરપૂષ્પિમાની રાતે સહુ તારલીઓ	૧૧૨
ચેરી કેરી કન્યાઓ સૌ વાડીએ જવાને ચાલી	૧૪૩
ચેરી કેરે માકે હું તો વાટ બેતો બિલો રહું	૧૩૧
આવણીઆ આંખાવણી કેરી જેમ પાકે મોડી	૨૫૪
સખીઓની સાથે પ્રિયા ફૂલ વીણવાને ચાલી	૧૪૦
સતતવસંત કેશ અચુકા શી આવી બેઠે	૩૬૪
સમી સાંઝે જનતણે પગરવ દૂર થતાં	૧૫૩
સમુદ્રકિનારે ન્યારે બરતી બરામ ત્યારે	૧૦૩
સમુદ્રતળે વસીને ઝોડાઓ ને છીપો મેંધી	૬૪
સરખી સમાણી નિજ સાહેલીઓ સાથે લઈ	૧૩૯
સરોવરપાળે એક કપૂતર કેરું બેઠું	૩૩૮
સરિલ કિનારાને સાગર મનાવવાને	૩૩૪
સમે ધૂણ રહેલા અંધાર આરપાર બેતાં	૨૯૬
સરે દિન દિશાઓની લટકતી દોરી બાલી	૨૪૬
સાક્ષર કે પંડિત કે કવિ મહાકવિ કહે	૨૩૩
સિંધુકેન જેવાં શ્વેત પુષ્પબરી પચારીથી	૨
સીમા છે તળાવને ને સીમા હંસપૈર્વેને યે	૩૫૦
સુખ સુખ કરી જગે માનવી અસુખે રહે	૨૧૧

	કહી
સુષ્યાં છે મેં જીત મારાં ગવાતાં અનેક મુખે ...	૯૪
સુષ્યું છે કે સિંધુકરે ચાંદરણી રાતે ન્યારે ...	૩૮
હુંદર બો પક્ષી ! રૂઢે સ્વતંત્રતા શી રક્ષી વારી ...	૩૩૩
સુ સુ થતા પવનની કેસવાળી ઝાલી હું તો ...	૨૮૫
સૂકો એક ખાડો હતો પચ્ચો કોઠ ખૂણામાહો ...	૧૮૮
સૂર્ય ગયો બણી નખસાગરમાં તરવાને ...	૧૫૪
સૂર્યદેવ સુવર્ણને તપાવી તપાવી અંતે ...	૨૪૧
સૂર્ય નથી, ચંદ્ર નથી, તોય છે પ્રકાશ જોડો ...	૧૭૫
સૂર્યને હું પૂછું ત્યાં એ તાપનો પ્રતાપ સખે ...	૨૧૦
સૂર્ય રોજ જમરો ને સૂર્ય રોજ આથમરો ...	૨૮૮
સોનારંભી પૂજી આ શી ભરછક ભાત કેરી ...	૩૪૦
સૌંદર્યની ભેગી કરી બધી કુમળાસ સાથે ...	૧૭૦
સૌંદર્યને માટે આત્મા તણસે છે કુપો સૌમાં ...	૩૨૪
સ્વર્ગની વસંતે, પ્રિયા, નિત્યપ્રેમી ગઢાહું એનો ...	૨૨૮
હતો હું કુમાર ન્યારે વર્ષ માત્ર બાર કેરો ...	૪૩
હરિણી શી બીડ, કાઠી ઘોડી જેવી વેગવતી ...	૧૦૯
હરો શર રાત્રીઓએ મોટાં મોટાં રાત્ર્ય સ્થાપ્યાં ...	૧૦૬
હસી હસી કૃષા દિનકરમાં લપાય જિંડી ...	૩૫૪
ક્ષિતિજના કપલા અંધર પર લટકતો ...	૫૨

શુદ્ધિપત્રક

				અશુભ	શુભ
સુખપ્રક	૧૦	લીલી	૧૩	રૂઢીર	રૂઢીર
"	૧૩	"	૨૦	કું.	કું.
"	૧૬	"	૧૫	તેઓ	તેઓએ
"	૨૩	"	૮	આવતા	આવતાં
કલી	૪	"	૮	હડાવે	હડાવે
"	૫	"	૪	દેવળોરે	દેવળો ને
"	૨૩	"	૪	વસર	વિસર
"	૨૫	"	૧	ભાવખ્યામાં	ભાવિખ્યામાં
"	૭૩	"	૬	સિંચો	સીંચો
"	૨૫૨	"	૨	અહિં	અહીં
